

Katkı

KADIN

NURAY ERGÜNEŞ

FATİME GÜNEŞ

AYŞE ÖZTÜRK

MELDA YAMAN

SANEM PALA KAPLAN

NURDAN BOZKURT ÇAKIR

Sunuş

Yoksulluk söyleminin toplumsal cinsiyet açısından yoksunluğu

**Richard Mervyn Hare'nin metaetik kuramı çerçevesinde
kürtaj olgusunu ve kürtaj tartışmalarını değerlendirmek**

Sokrates'in ebeliği: Eril felsefe-dişil ebelik üzerine düşünceler

**Eğitim sendikalarının toplumsal cinsiyet ve kadın politikaları:
Kadın öğretmenlerde toplumsal cinsiyet farkındalığı**

Türkiye'de esnek istihdam politikaları ve kadın emeğine etkisi

SAV Katkı

Sosyal Araştırmalar Vakfı'nın hakemli yayın organıdır.
Yayın türü: Yılda iki sayı çıkan hakemli e-dergi

Sayı 3, Ekim 2016

Sahibi

Dinçer Mete

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Serap Korkusuz Kurt

Yayın Kurulu

Ahmet Önder, Altan Alaybeyođlu, Arif Arslan, Ayşe Evrim Donat, Azize Aslan, Cansu Başak, Cihan Karabulut, Çağın Erbek, Hale Çelebi, Onur Çetintaş, Özge Sever, Özlem Erdal, Özlem Uluca, Seda Gönül, Selen Ertaş, Selma Deđirmenci, Serap Korkusuz Kurt

Danışma Kurulu

Adem Açar, Ahmet Haşım Köse, Asuman Türkün, Atilla Göktürk, Ayşe Cebeci, Benan Eres, Besime Şen, Beyza Üstün, Derya Keskin, Egemen Yılgür, Ester Ruben, Ferda Dönmez Atbaşı, Gülhan Türkay Hoştürk, Hakan Güneş, Hakan Koçak, Hatice Aztimur, İdris Akkuzu, İzzettin Önder, Kurtar Tanyılmaz, Kuvvet Lordođlu, Mehmet Türkay, Melda Yaman, Miris Meryem Kurtulmuş, Nihan Ciğerci Ulukan, Nilay Etiler, Nuray Ergüneş, Nurcan Özkaplan, Örgen Uđurlu, Özgür Narin, Özgür Öztürk, Rana Gürbüz, Şebnem Ođuz, Şerif Gürçađ Tuna, Şükrü Aslan, Taner Timur, Tolga Tören, Umut Ulukan, Yasemin Özgün, Yücel Demirer

3. Sayı Editör Kurulu

Cansu Başak, Hale Çelebi, Özlem Uluca, Seda Gönül

Redaksiyon:

Ayşe Evrim Donat

Kapak Resmi:

Özlem Çelik

Kapak Uygulama ve Sayfa Düzeni

Ülkü Gündođdu

Yönetim Yeri

Sahne Sokak, No: 5/6, Beyođlu - İstanbul

Tel: 0 212 292 55 85-86

E-mail: sav@katki.org

Web: www.katki.org

E-mail: merhaba@savportal.org

Web: www.savportal.org

İçindekiler

Çerçeve Sunuş
Kadın ... 5

Nuray Ergüneş

Yoksulluk söyleminin toplumsal cinsiyet açısından yoksunluğu ... 6-17

Fatime Güneş

Richard Mervyn Hare'nin metaetik kuramı çerçevesinde kürtaj olgusunu
ve kürtaj tartışmalarını değerlendirmek ... 18-25

Ayşe Öztürk

Sokrates'in ebeliği:

Eril felsefe-dişil ebelik üzerine düşünceler ... 26-35

Melda Yaman

Eğitim sendikalarının toplumsal cinsiyet ve kadın politikaları:
Kadın öğretmenlerde toplumsal cinsiyet farkındalığı ... 36-50

Sanem Pala Kaplan

Türkiye'de esnek istihdam politikaları ve kadın emeğine etkisi ... 51-66

Nurdan Bozkurt Çakır

Contents

Deprivation of Poverty Discourse with respect to Gender ... 6-17

Fatime Güneş

*Reviewing the concept of abortion and abortion debate
within the frame of Richard Mervyn Hare's approach to metaethics ... 18-25*

Ayşe Öztürk

*The Socratic midwifery:
Thoughts on masculine philosophy-feminine midwifery ... 26-35*

Melda Yaman

*Gender and women's politics of education trade unions:
The gender awareness of the female teachers ... 36-50*

Sanem Pala Kaplan

The flexible employment policy in Turkey and its effects on women's labor ... 51-66

Nurdan Bozkurt Çakır

Kadın

Nuray Ergüneş

Katkı'nın bu sayısını kadın sayısı olarak hazırladık.

Bu sayıda ilk yazımız Fatime Güneş'e ait. Güneş çalışmasında yoksulluğun tartışmalı bir kavram olarak sınırlı-
lıklı olduğuna ve kendi içinde bazı problemleri içerdiğine işaret ederek bu kavramlaştırma ve tanımlamaların
kadınların yoksullukla olan ilişkilerini ve yoksulluk deneyimlerini de ihmal ettiğini belirtiyor. Yoksulluk kavra-
mına toplumsal cinsiyet açısından eleştirel bir analizini yapıyor. .

Sayımıza katkı sunan bir diğer yazarımız ise Ayşe Öztürk. Öztürk çalışmasında can alıcı konulardan birine,
kürtaja felsefi alandan bakışla feminist etik tartışmalarına kapı aralıyor. Kadınların kendi bedenlerini denet-
leme hakkından çok; amaç ve kaderlerini denetleme olgusu olarak ele alınabilecek kürtaj, toplumsal cinsiyet
eşitsizliğinin başka bir boyutta ortaya çıkmış hali olarak yeniden tartışmaya açıyor.

Çalışmasında cinsiyetçi işbölümünün tarihsel izlerini takibe yönelen yazarımız Melda Yaman ise bu amaçla
cinsiyetçi işbölümünün kendisini en iyi yansıttığı *cinsiyetli* iki emek alanına, *eril* felsefe ile *dişil* ebelik alanına
odaklanıyor. Felsefe neden erildir? Kadınlar felsefe yapamaz mı; kadın filozoflar yok mudur? Ebelik, felsefeye
kıyasla, değersiz ve vasıfsız bir iş midir? sorularına yanıtlar arıyor.

Dergimize katkı sunan bir diğer çalışmada Sanem Pala Kaplan'a ait. Kaplan çalışmasında Türkiye Eğitim siste-
minde var olan cinsiyetçi öğeleri ortadan kaldırmada, eğitim politikalarının oluşturulmasında ve eğitim siste-
minde toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamada önemli dinamiklerden bir tanesi olan eğitim sendikalarının yürüt-
müş oldukları toplumsal cinsiyet ve kadın politikalarını inceliyor.

Bu sayımızın son yazarı da Nurdan Bozkurt. Bozkurt'da biyolojik yeniden üretim ve toplumsal yeniden üretimi
sağlayan kadının, esnek istihdam politikaları ile esnek işgücü haline getirilmesinin, kadın emeğine etkilerini
tartışıyor. Ayrıca esnek istihdam politikalarının, kadını düzenli ve güvenceli işlerden soyutlayabileceğine bu-
nun da kadını anneliğe ve ev hanımlığına hapsedebileceğine vurgu yapıyor.

Yoksulluk söyleminin toplumsal cinsiyet açısından yoksunluğu

Fatime Güneş*

Özet

Yoksulluk tartışılmalı bir kavram olarak önemli sınırlılıklara sahiptir. Yoksulluk kavramsallaştırmaları/tanımları kendi içinde bazı problemleri içermesinin yanı sıra, kadınların yoksullukla olan ilişkilerini ve yoksulluk deneyimlerini de ihmal etmektedir. Bu kapsamda makalenin temel amacı, yoksulluk kavramının toplumsal cinsiyet açısından eleştirel bir analizini yapmaktır. Yoksulluk tanımları; sırasıyla gelir/tüketim, temel ihtiyaçlar, konsensüs, insani yoksulluk, sosyal dışlanma ve katılımcı yoksulluk yaklaşımları çerçevesinde eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Bu inceleme sırasında, yoksulluk kavramının ana akım söylemde kadınların yoksulluk deneyimlerini ve yoksunluklarını nasıl ihmal ettikleri tartışılmaktadır. Sonuç olarak, ataerkil bir dile sahip klasik yoksulluk söylemi kadınların yoksulluk/yoksunluk deneyimlerini ihmal etmekte ayrıca kadın ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi de gizlemektedir.

Deprivation of Poverty Discourse with respect to Gender

Abstract

Poverty, as a contested concept, has essential limitations. Conceptualizations of poverty have some problematic issues as well as they neglect women's relations with poverty and how they experience poverty. In this scope, this article is a critical analysis of poverty in terms of gender. Definitions of poverty is analyzed with a critical perspective with regards to income/consumption, basic needs, consensus, human poverty, social exclusion, and participatory poverty assessment, respectively. During this analysis, it is discussed how the concept of poverty neglects women's experience of poverty and their deprivation in the mainstream poverty discourse. Consequently, the classical poverty discourse with a patriarchal language neglects women's experience of poverty/ deprivation, and also hides the relation between the women and the poverty.

Anahtar kavramlar: gelir/tüketim, temel ihtiyaçlar, konsensüs, yapabilirlik/insani yoksulluk, sosyal dışlanma, katılımcı yoksulluk, toplumsal cinsiyet, kadın yoksunluğu.

Keywords: income/consumption, basic needs, consensus,, capability/human poverty, social exclusion, participatory poverty assessment, gender, woman's poverty.

1. Giriş

Ekonomik, toplumsal, kültürel, politik ve etik bir içeriğe sahip olan yoksulluk kavramının ne olduğuna dair üzerinde uzlaşılmış ve anlaşmaya varılmış net bir tanım mevcut değildir. Diğer bir deyişle, tartışılmalı bir kavram olan yoksulluk hakkında genel geçer bir tanım yapmak mümkün olmadığı gibi birden çok tanımın/kavramsallaştırmanın da yoksunluğu daha

iyi anlattığı konusunda bir sonuca ulaşmak zordur. Yoksulluk alanında yürütülen tüm çalışmaların başlangıç noktası ve/veya ana sorusu 'Yoksul kimdir?' sorusudur. Bu sorunun yanıtı yoksulluğun nasıl tanımlandığına, nasıl kavramsallaştırıldığına bağlı olarak değişebilmektedir. Yoksulluğun kapsamı, yoksul insan sayısı, yoksulluğun oranı vb. sonuçlara ulaşmak için yoksulluk tanımı ölçülebilir/operasyonel hale getirilmektedir. Yoksulluğun operasyonel/ölçülebilir

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi-Sosyoloji Bölümü, fgunes@anadolu.edu.tr

boyutuyla ilgili olan metodolojik tartışma iki soru etrafında şekillenir: Ne/Nasıl? ve Kim? Yani “Yoksulluğun göstergeleri nelerdir?” ve “Bu göstergeler nasıl ve kimler tarafından belirlenir?” Yoksulluk tartışmalarının diğer boyutu ise yoksulluğun azaltılması/hafifletilmesi, ortadan kaldırılması, çözümü gibi meseleleri ilgilendiren politik içeriği ile ilgilidir. Yoksullukla mücadeleyi kapsayan bu boyut doğal olarak “Yoksulluğun nedenleri/kaynakları nedir?” sorusunu gündeme getirmektedir. Yoksulluğun nedenlerinin bilinmesi onunla nasıl mücadele edileceği açısından önemlidir ve siyasetin/politikanın/sosyal politikanın da temel meselelerinden biridir. Geçmişten günümüze kadar, ‘Kim yoksuldur?’, ‘Yoksulluk nedir?’, ‘Yoksulluk nasıl ölçülür?’, ‘Yoksulluğun göstergeleri nelerdir?’, ‘Yoksulluğun nedenleri nelerdir?’, ‘Yoksullukla nasıl mücadele edilir?’ gibi temel sorular yoksulluk çalışmalarının merkezinde yer almıştır. Bu tartışma yoksul olanla olmayan ayrımı üzerinden yapılan bir tartışmadır. Yoksulluk söylemi altı çizilen soruların cevabını; ekonomik, toplumsal, kültürel, politik ve etik açıdan kendi içinde yanıtlamaya çalışırken yoksulluğun önemli bir boyutu olan toplumsal cinsiyet açısından ve özellikle de kadınlar açısından yoksulluğun ne anlama geldiği tarihsel olarak söylem düzeyinde de ihmal edilen bir konu olmuştur.

Bu kapsamda makalenin temel amacı, yoksulluk söyleminin kendi içindeki sınırlılıklarını, toplumsal cinsiyet ilişkilerini, kadının yoksulluk deneyimini, kadın ve yoksulluk arasındaki ilişkiyi nasıl ihmal ettiğini eleştirel bir bakış açısıyla ortaya koymaktır. Öncelikle yoksulluk kavramının ana akım yoksulluk çalışmalarında nasıl kavramsallaştırıldığı ele alınacaktır. Yoksulluk tanımları; sırasıyla gelir/tüketim, temel ihtiyaçlar, objektif/konsensüs, insani yoksulluk, sosyal dışlanma ve katılımcı yoksulluk yaklaşımları çerçevesinde eleştirel bir bakış açısıyla incelenirken yoksulluk kavramının ana akım söylemde kadınların yoksulluk deneyimlerini ve yoksunluklarını nasıl ihmal ettiği ele alınacaktır. Sonuç olarak, ataerkil bir dile sahip ana akım yoksulluk söyleminin, kadınların yoksulluk/yoksunluk deneyimlerini gizleyen bir içeriğe de sahip olduğu ortaya konulacaktır.

Gelir/Tüketim Yaklaşımı: Kimin Geliri? Kimin/Neyin Tüketimi?

Yoksulluk çalışmalarında gelir/tüketim yaklaşımı çoğunlukla iktisatçılar tarafından kullanılmaktadır. Bu yaklaşımda yoksulluk bireyin fiziksel anlamda hayatta kalabilmesi kriteri üzerinden tanımlanır. “Bir insan yalnızca ve yalnızca temel maddi ihtiyaçlarını yeterince karşılayabileceği ekonomik kaynaklara ulaşımının sınırlı olduğu zamanlarda yoksuldur” (Lipton, 1997: 127). Yani yoksulluk, gıda, barınma, giyinme ve benzeri fiziksel ihtiyaçların karşılanmasındaki yetersizlik durumunu ifade eder. Bireyler/haneler belirtilen bu ihtiyaçları karşılamaları için gerekli olan paradan ve tüketmeleri için gerekli olan gelirden yoksun oldukları için yoksullardır. Liberal iktisatçılara göre, refah maksimum faydanın sağlanmasıdır ve bu kapsamda yoksulluk ise ‘temel tercihlerin’ gerçekleştirilememesi olarak anlaşılmaktadır (Shaffer, 2001:4). Söz konusu yaklaşımın mantığına göre, faydanın tatmin edici bir ölçüsü ve aracı olan parasal harcamalar ise belirli bir yoksulluk sınırının gerekçesi olarak temellendirilir (Laderchi v.d. 2003: 248). Burada yoksulluk sınırı temel fiziksel ihtiyaçların yeterli düzeyde karşılanamaması veya bu ihtiyaçları karşılayabilecek gerekli parasal kaynaktan mahrum olmak anlamına gelmektedir.

Yoksulluk üzerine Londrada yapılan Booth’un (1903) ve Rowntree’nin (1901) araştırmaları, yoksulluk çalışmaları tarihinde; gelir/tüketim yaklaşımının ilk klasik örnekleridir. Booth’un yoksulluk kavramı, yoksul kesimi toplumun diğer kesimlerinden ayıran yoksulluk sınırı tanımlaması ile paralellik göstermektedir. Yoksulluk sınırı olarak 18-21 şilin’i baz alan Booth’un çerçevesine göre (Spicer, 1993: 29); “her ne sebeple olursa olsun bu standardın altına düşen kişiler çok yoksul olarak, bağımsız bir yaşam için gerekli görülen bu sınırdan kısıtına yaşam sürdüren ya da bu sınıra dahi erişemeyen kesimler, yoksul ya da çok yoksul olarak adlandırılırlar” (Taylor, 1990: 39). Yoksulluk sınırını gelire bağımlı bir biçimde tanımlasa da, Booth’un hane reisinin istihdam durumuna göre sekiz farklı sınıftan bahsettiği görülür (Scott, 1994: 22). Booth yoksulluk sınırını, bu sekiz ‘sınıf’ ya da toplumsal grup içindeki en düşük gelir seviyesine sahip olan kesimi referans olarak belirlemiştir. İhti-

yağ içerikleri dikkate alınmadığı gibi gelirlerin de ne şekilde harcandığı konusunda herhangi bir açıklama getirilmemiştir.

Rowntree ise yoksulluk sınırını, “yeterli beslenme sınırı ile birlikte, giyim ve kira masrafları olarak” belirlemiştir (Laderchi vd., 2003: 248). İlk olarak, belirlenen ihtiyaç maddelerinin gider maliyeti hesaplanmış daha sonra rakamlar gelir seviyesine aktarılmış ve böylelikle yoksulluk sınırına giren ve girmeyen aileler saptanmıştır. Rowntree’ye göre birincil ve ikincil olmak üzere iki tür yoksulluk seviyesi vardır. Birincil yoksulluk, temel fiziksel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayacak para ya da gelirden yoksun olan aileleri kapsar. İkinci yoksulluk seviyesi ise gelirin kullanılma biçimine göre tanımlanır. Yani kişinin geliri makul düzeyde olabilir ancak onu harcama biçimi ‘akılsızca’, ‘savruk’, ‘dikkatsiz’ olabilir. İnsani geçim düzeyi, ihtiyaçların elde edilebileceği en ucuz değer üzerinden hesaplanmıştır. Böylece ‘hesapsız’ ve ‘tedbirsiz’ yapılan harcama ya da tüketim için en ucuz piyasayı seçmemek ailelerin yoksulluk sınırının altına düşmelerine neden olacaktır (Payne, 1991: 19). İkincil yoksulluk seviyesi yoksunluğu, üstü örtük olarak; ailelerin harcama kalıpları/biçimine, alışkanlıklarına göre tanımlanmaktadır.

Yoksulluk çalışmalarının bu ilk klasik örnekleri, mutlak yoksulluk söylemini yansıtan yani ihtiyaçları en alt seviyede dikkate alan bir içeriğe sahiptir. Yaşamın sürdürülmesi yalnızca, yeme, içme, uyuma, giyinme gibi en temel fiziksel ihtiyaçlarla tanımlanmaktadır. Yoksulluk sınırı her bir çalışmada rastgele, gelişigüzel ve keyfi belirlenmiştir ve ayrıca belli değer yargılarını da içermektedir. Aradan yıllar geçmesine rağmen, bu tür yaklaşımların izlerini güncel yoksulluk çalışmalarında da görmek mümkündür. Örneğin, Dünya Bankası için yoksulluk günlük bir/iki dolar harcama sınırı olarak tanımlanmaktadır. Dünya Bankası yoksulluk sınırını gelişi güzel bir biçimde belirlemede, saptamalarını açık ve anlamlı bir yoksulluk kavramsallaştırmasına dayandırmamıştır. Temel ihtiyaçların karşılanması için gerekli olan kaynaklarla ilgili bir açıklama da yapılmamaktadır (Reddy ve Pogg, 2002).

Yoksulluk sınırını günlük bir/iki dolar harcama seviyesi ve/veya asgari ihtiyaçlar çerçevesinde tanımlayan yaklaşımlar için yoksulluk olgusu; sadece belli toplumsal gruplara, sınırlı sayıda kişiye ve marjinal

gruplara özgü, geçici bir toplumsal problem olarak görülmektedir. Yoksulluk/yoksunluk tek başına gelir/tüketim gibi iktisadi ölçütten daha fazla şey ifade eden yaş, sınıf, etnisite ve toplumsal cinsiyet gibi sosyolojik kategorileri/nesnel konumları kesen ve içeren bir olgudur. Yoksulluk çalışmalarının hem ilk örnekleri hem de Dünya Bankası’nın yaklaşımı, sınırlı/olmayan/kıt gelirin haneye aktarım süreçlerinde ve bu kaynakların kullanımında kadın emeğinin yerini, toplumsal cinsiyete dayalı hane içi güç ve bölüşüm ilişkilerini yok saymaktadır. Geliri kimin ve hangi koşullar altında nasıl kazandığı? Haneye gelen gelirin/kaynakların hane bireylerinin ihtiyacı için kadın emeği tarafından nasıl tüketilebilir hale getirildiği? Kaynakların yaş ve cinsiyete bağlı nasıl eşitsiz bir şekilde tüketildiği? sorulanmamaktadır.

Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı: Kimin? Hangi? Temel İhtiyacı

Temel ihtiyaçlar yaklaşımı, gelir/tüketim yaklaşımının genişletilmiş (sağlık, eğitim, ulaşım gibi farklı göstergeler eklenerek) başka bir versiyonudur. Yani, yoksulluk ölçümüne, özel tüketim göstergeleri olarak gıda, barınma, giyim ile birlikte; içme suyu, sağlık hizmetleri, toplu taşıma, sağlık ve eğitim gibi toplumsal hizmet göstergeleri de dahil edilir (ILO, 1976). Temel ihtiyaçlar yaklaşımı da, gelir/tüketim yaklaşımında olduğu gibi, göstergelerin tahmini sınırlı ve gelişigüzel olması açısından sınırlı bir kapsama sahiptir ve aynı temel sorunları içermektedir. Temel ihtiyaçlar yaklaşımı aslında az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluğu ölçmek için kullanılan bir yaklaşımdır. Yoksulluk ölçümünde kullanılan bu göstergeler hem nötr hem de cinsiyet körudür. Oysa bu göstergeler, özellikle de az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan kadınların yaşamları açısından farklı anlamlar ifade etmektedir. Güvenilir suyun olmaması kadın ve erkek için aynı şey değildir. Suyun yokluğu ve/veya taşıma su kadınların eviçinde kullandıkları emeklerini (evin temizliği, çocuk bakımı, yemek, bulaşık vb.) dolayısıyla kadınları daha fazla ve olumsuz etkilemektedir. Suya erişim ve suyun kullanımı genellikle kadınlara atfedilmiş bir faaliyettir ve günlük hayatın sürdürülmesi sürecinde suyun yoksunluğu/kıtlığı ve suya erişimin zorluğu yoksulluğu gittikçe bir kadın meselesi haline getirmektedir. Sağlık hizmetlerinin yetersizliği

kadınları özellikle de anne/çocuk sağlığını daha fazla etkiler. Eğitim açısından bakıldığında, kadınların okullaşma oranının erkeklerle karşılaştırıldığında daha düşük olduğu da bilinmektedir. Her bir yoksulluk göstergesi kadın ve erkek açısından aynı şeyi ifade etmediği ortada iken ataerkil dil kadınların yoksulluk deneyimini yoksulluk söyleminde yok sayar.

Görelî Yoksulluk Yaklaşımı: Kime? Neye Göre Görelî?

Gelir/tüketim ve temel ihtiyaçlar yaklaşımı, hem sadece hayatta kalabilecek kadar gerekli asgari ihtiyaçları dikkate alması hem de yoksulluk ölçümlerinde kullandığı metodolojik yöntemler açısından sorunludur. Gelir/tüketim yaklaşımı yoksulluğu ölçerken kişi başı gelir, minimum kalori miktarı, gıda tüketimi, bütçe standartları, resmi standartlar, çalışan nüfus oranı ve günde bir/iki dolar gibi farklı kriterleri kullanmaktadır. Yoksulluğun bu yöntemlerle bilimsel ve objektif bir biçimde ölçülebileceği düşünülmüştür. Oysa, yoksulluk sınırının gıda kalorisi ya da gıda tüketimi gibi yöntemlerle belirlenmesi, kişiden kişiye, zamandan zamana, içinde yaşanılan çağ ya da toplumsal düzene göre farklılık gösterebileceği gibi minimum enerji ihtiyaçları ile ilgili anlamlı bir bilgi sunmaz (Mac Phearson ve Silburn, 1998: 5). Ayrıca yoksulluk sınırı, bölgeler ve sosyo ekonomik gruplar arasında karşılaştırma yapılmasını da engellemektedir. Topluma ait kaynaklar, devlet destekli mal ve hizmetler (sağlık, eğitim, ulaşım vb. gibi) göz ardı edilmekte, ticari olmayan mallar bu geleneksel yaklaşım çerçevesinin dışında bırakılmaktadır (Baulch, 1996: 39). Gelir/tüketim ölçümleri; yoksulların yaşadıkları gerçekliği yansıtmaktan uzak, daha çok kalkınma uzmanlarının teknokratik ihtiyaçlarını karşılamaya hizmet etmektedir. 'Objektif' yoksulluk sınırı, epistemolojik geçersizliği nedeniyle sorunlu bir kavramdır (Chambers, 1995). "Çünkü o tekil bir 'gerçeklik' belirtir, yalnızca bir kişinin değer yargılarını içeren bir şey hakkında bilimsel katı tanımlar elde etmeye girişir" (Greeley, 1994: 56). Bireyler, biyolojik varlıklar olarak ele alınmaktadır. Mutlak yoksulluk anlayışı çerçevesinde insan ontolojik olarak biyolojik bir özdür ve hayatta kalışları sadece fiziksel olarak kişinin kendisini yeniden üretmesine (yeme, içme uyuma, barınma, üreme vb.) dayanır. Bireyi sosyolojik yani toplumsal bir varlık

olarak ele almak, maddi ihtiyaçlarının asgari düzeyde karşılanmasını aşan ve daha fazlasını gerektiren bir şeydir. Yoksulluk söyleminin kendi içindeki bu sınırlılığı yoksulluk kavramsallaştırmasının daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasına neden olmuştur.

Townsend (1979; 1985; 1987) mutlak yoksulluk yaklaşımını varoluşu toplumsal bağlamdan kopararak ele aldığı ve sadece dar kapsamlı ihtiyaçlarla sınırlı kaldığı için eleştirir. Townsend'e göre (1979) görelî yoksulluk; sınırlı mal, kültür ve toplumsal kaynaklara sahip birey, aile ve grupların verili bir toplum içerisinde ortalama kabul edilebilir yaşam biçiminden yoksun kalmasıdır. Townsend'in görelî yoksulluk kavrayışının iki temel boyutu vardır. İlki, ihtiyaç kavramıyla ilişkilidir ve biyolojik ihtiyaçlardan daha fazlasını -örneğin istihdam, eğitim, sosyal etkinlikler- içerir (Townsend, 1987). İkinci boyut ise insan ihtiyaçlarının mutlak ve zamanla değişmez özelliklere sahip olduğu fikrinin reddine dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, ihtiyaçlar toplumsal olarak belirlenen ve zaman içinde de değişebilen bir içeriğe sahiptir (Townsend, 1985). Dolayısıyla, yoksulluğun referans noktası bir toplumun içinde bulunduğu kabul edilebilir ortalama yaşam standardıdır. Townsend'e göre görelî yoksulluk;

bir nüfus içerisindeki bireylerin, ailelerin, ve grupların beslenme, etkinliklere katılabilme ve en azından ortalama grupların gerçekleştirdiği, alışlageldik geleneksel sosyal aktivitelerde bulunabilme imkanından - yani sıradan yaşam biçimleri ve etkinliklerinden- mahrum bırakılmaları anlamına gelir (Townsend, 1979: 31).

Ana akım gelir/tüketim, temel ihtiyaçlar ve görelî yoksulluk yaklaşımları hem kendi içinde önemli sınırlılıklara hem de cinsiyet konusuna değinmeyen nőtür bir yoksulluk kavramsallaştırmasına sahiptir. Bu yaklaşım "erkek aktör üzerine kurgulanır, erkek egemen kavrayışlar üzerinden refah ve birey tanımlamaları yapar ve yoksulluğun cinsiyet boyutunu ele almakta gözle görülür eksiklikler içerir" (Kabeer, 1996: 11). Yoksulluk istatistikleri, nicel veriler, yoksulluk deneyimini, bilhassa kadınların yoksulluk deneyimini ortaya koymada yetersizdir. "Bize yoksulluk içerisinde ve sınırında yaşayan kişi sayısı, yoksulluklarının derinliği, bireylerin maddi ve sosyal yoksunluklarının etkisi ve yoksulluk kapsamının içine ve dışına nasıl geçiş yaptıkları hakkında yeterince bilgi vermezler" (Payne, 1991: 16).

Erkek egemen yoksulluk anlayışı, kadınların

“emeğini gelire, gelirini tercihe ve tercihlerini de kişisel refah düzeyine aktarma konusunda erkeklerden daha az güçlü konumda olduğunu” ortaya koymaktadır (Kabeer, 1996: 19). Hane gelirinin hane içerisinde nasıl dağıldığını da göstermez. Dahası, kaynakların hane içerisine nasıl aktarıldığı konusunda da hiçbir şey söylemez. Yoksulluk sınırı yaklaşımı, yoksul hane içerisindeki her bir bireyin aynı yoksulluğu deneyimlediği ve varlıklı bir aile içerisinde kimsenin yoksul olamayacağı varsayımına dayanır. Kadınların ve erkeklerin deneyimi soyut hane anlayışı içinde eşdeğer olarak görülür oysa ki kadınların ve erkeklerin hem genel olarak hem de yoksulluk koşullarındaki rol, kimlik ve deneyimleri farklılaşır ve bu farklılık kadın açısından daha derin bir eşitsizliğe neden olur.

Yoksulluk sınırı yaklaşımı, yalnızca hane içi gelir eşitsizliklerini değil, aynı zamanda kaynakların dağılımı konusunu da ele almakta yetersizdir ve bireylerin gelire erişebilmeleri konusunda çok az şey söyler. Kadınlar genellikle erkeklerden daha düşük ücret alır. Akrabalık ve evlilik konularında farklı yetkilere sahiplerdir. Ayrıca, gelire ulaşma, onu kontrol etme, harcama zorunlulukları ve sorumlulukları konularında farklı deneyimler yaşarlar. “Kadın gelirlerinin kendine özgü farklılıkları; hane gelirinin refah düzeyinin bir göstergesi olarak kullanılabilmesi açısından hem etkindir ve hem de sınırlayıcı bir etkiye sahiptir” (Jackson, 1998: 52). Razavi’ye göre, kadın emeğinin tarla işlerinden çekilmesi sonrasında, hane gelirindeki artış kadının bağımsızlığı üzerinde etkili olmuştur. Nakit gelirin erkek tarafından elde edilmesindeki artışın ardından, kadınlar erkek gelirine daha fazla bağımlı hale gelmişlerdir. Gelir üzerine odaklanan ana akım yoksulluk çalışmaları, bu süreçleri görebilme konusunda başarısızdır (Razavi, 1997: 61).

Objektif/Konsensüse Dayalı Yaklaşım: Kadınlar Açısından Ne Kadar Objektif?

Yoksulluk söyleminin metodolojik düzeyde yaptığı temel tartışmalarından biri yoksulluk ölçülürken hangi ihtiyaçların kimler tarafından tanımlanacağı/belirleneceği meselesidir. Yani yoksulluk ölçümleri sırasında ihtiyaçların ne olduğu ve kimin tarafından belirleniyor olması temel bir sorudur (Veit-Wilson, 1987:

188). Şu ana kadar ortaya koyduğumuz yaklaşımlarda ihtiyaçların/gereksinimlerin neler olduğu ‘profesyonel’ uzmanlar, ‘teknokratlar’ ve ‘tarafsız uzmanlar’ tarafından kararlaştırılır. Bu aynı zamanda bilimsel, güvenilir ve geçerli bilgiye ulaşmanın da meşru bir yolu olarak tescillenmiştir. Bu eğilim ‘demokratik’ ve ‘katılımcı’ olarak da ifade edilen yaklaşımlar tarafından yoğun bir biçimde eleştirilir (Lister, 2004: 45-48).

‘Katılımcı’ ve ‘demokratik’ olma özelliği ile diğer yoksulluk yaklaşımlarından farklılaşan konsensüse dayalı yaklaşım, yoksulluğu ölçerken yalnızca ‘profesyonel’ uzmanların dışında o toplumda yaşayan insanların görüşlerini merkeze alır, yoksulluğu halkın/insanların kendi algısı ve kendi bakış açısı üzerinden tanımlar. Örneğin, asgari düzeyde geçimin sağlanması için gerekli gelir miktarını belirlerken, hanelerin kendi ihtiyaçlarını gözönünde bulundurmasına gereksinim duyar. Yani Walker’ın (1987: 213) belirttiği gibi, insanlardan kendileri için gerekli olan ve kaynak ayırmaya hazır oldukları şeylerin neler olduğunu ve bunların fayda düzeylerini belirlemelerini ister (Walker, 1987: 213). Aynı şekilde Mack ve Lansley’in (1985: 42) altını çizdiği gibi, konsensüse dayalı yaklaşımın amacı, kabul edilebilir asgari düzeyde bir yaşam biçiminin; uzmanların görüşleri ya da gözlemlenen yaşam ve harcama standartlarından ziyade bir bütün olarak toplumun tamamının görüşleri esas alınarak belirlenmesidir.

Konsensüse dayalı yaklaşım, bireylerin bakış açılarını dikkate alması açısından yoksulluk araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuştur ancak diğer yaklaşımlarda olduğu gibi hem kendi içinde hem de kadınların yoksulluk deneyimlerini görünür kılma açısından önemli sınırlılıklar içermektedir. Örneğin yoksulluk araştırmalarında ihtiyaçlar keyfi, gelişmiş ve insanların o anki ihtiyaç algılarına ve önceliklerine göre belirlenir (Halleröd, 1994). Ayrıca, tüketimin ihtiyaçlar ve ihtiyaç olmayanlar olarak sınırlandırılması sorunlu bir durumdur. Daha yoksul guruplar zaman zaman ihtiyaç duyulan şeyleri belirlemede daha iyi durumdaki guruplardan daha katı olabilirler – örneğin halı bu gurupların öncelikli ihtiyaçları arasına giremeyebilir (Gordon vd. 2000’den aktaran Lister, 2004: 47).

Konsensüse dayalı yaklaşım, bireylerin bakış açılarını odaklanıyor olsa bile, kadınların yoksulluk deneyimlerini göz önüne almamaktadır. Yoksulluk araş-

tırmaları, ihtiyaç duyulan öğelerin niteliğinden daha çok bunlara sahip olup olmadıklarıyla yani niceliksel yönüyle yoksulluğu ölçerler. Örneğin, buzdolabına sahip olup olmamak niceliksel bir veridir. Buzdolabının içinde yemeğin olup olmaması ve buzdolabının kadın açısından ne anlama geldiği hanenin ve kadının yoksulluk deneyimi hakkında bize çok daha fazla şey anlatır. Yani söz konusu öğelerin yokluğu erkek ve kadınları farklı şekillerde etkiler. Bu konuda Payne'in söylediği gibi;

Bir buzdolabına sahip olmamak demek, yiyecek temin etmekten sorumlu olan kişinin –ki bu çoğunlukla bir kadındır- öğünleri bu duruma göre planlamak zorunda kalacağı ve alışverişe daha fazla zaman harcayacağı anlamına gelir. Sıcak su ya da banyodan yoksun olmak; sıcak suyu yıkanmak ve traş olmak için kullanan erkek ile çocuk bakımı, çamaşır yıkamak ve evi temizlemek gibi sorumlulukları olan kadın açısından farklı anlamlara gelecektir (Payne, 1991: 38).

Yoksunluk endeksinin rasgele seçilmesine ilaveten, kadınların ihtiyaçları ve yoksulluğun erkek ve kadınları farklı biçimde etkiliyor olduğu da göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla ne nüfusun ne de uzmanların belirlediği göstergeler kadınların yaşam kalitesi ve yoksulluk deneyimlerinden söz etmez. Geleneksel yoksulluk çalışmalarında, eviçinde ve üretim süreçlerinde kullanılan kadın emeği, yoksulluk koşulları ile ilişkilendirilmemektedir. Oysa kadınların yaşam kalitesinin durağan/statik bir doğaya sahip nicel veri toplama teknikleriyle, “..var mı?/yok mu?” gibi sorularla ölçülen sınırlı öğelerle sorgulanması mümkün değildir.

Toplumsal Dışlanma Yaklaşımı: Kadınlar Toplumsal Dışlanmanın Neresinde?

Sosyal dışlanma yoksulluk söyleminin başka bir kavramıdır ve 1980'den bu yana Avrupa Sosyal Politika söyleminde ve uygulamalarında yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Yoksulluk kavramında olduğu gibi bu kavram için de ortak, üzerinde uzlaşma sağlanmış net bir tanımlamadan söz edilemez. Ancak genel olarak sosyal dışlanmanın ‘çok boyutlu bir olgu olarak’ hem de ‘sosyal ilişkilerin ayrılmaz bir parçası olarak’ ‘yoksunluğun farklı boyutlarına odaklandığı’ söylenebilir (de Haan, 2000: 22). Bu şekliyle sosyal dışlanma

kavramı, yoksullukla savaşmak için yoksulluk söyleminde ve sosyal politika alanında kendisine bir yer edinir. Avrupa Komisyonu (1985; aktaran Gordon ve Spicer, 1999) yoksulları sosyal dışlanma kavramı bağlamında tanımlamaktadır. “Yoksul, içinde yaşamakta olduğu üye devletin kabul edilebilir asgari yaşam biçiminden mahrum kalacak kadar sınırlı kaynakları (maddi, kültürel, sosyal) sahip olan kişidir” (1999: 54). Toplumsal dışlanma, yoksulluk kavramından çok boyutlu, ilişkisel, dinamik ve toplumsal süreçleri içeren özellikleri açısından farklılaşmaktadır (de Haan, 1998; Room, 1995).

Sosyal dışlanma kavramının anlamı Avrupa ülkeleri arasında ve içinde farklılık göstermektedir. Silver (1994) ve Levitas (1998; 1999; 2000) sosyal dışlanma anlayışları arasındaki farklılıkları yansıtan iki paradigma geliştirmiştir. Silver’a göre (1994: 536-539), sosyal dışlanma; dayanışma, uzmanlaşma ve monopol olmak üzere üç temel paradigma içerir. Her biri “dışlanmayı farklı bir nedenle ilişkilendirir ve arkasında farklı bir politik bakış, duruş ve felsefe vardır: bunlar cumhuriyetçi, liberalizm ve sosyal demokrasidir” (Silver, 1994: 536). Dayanışma paradigması; birey ve toplum arasında kopan bağlar ve devletin başarısızlığı açısından Fransız deneyimine başvurur. Uzmanlaşma paradigması ise alt sınıf tartışmalarını esas alan Amerikan liberalizmde hakim olan bir anlayıştır. Sosyal dışlanma; piyasa yetersizliği, ayrımcılık ve işsizliğin bir sonucu olarak anlaşılır. Monopol paradigması ise Batı Avrupa’da görülen Weber’in toplumsal kapanma kavramını yansıtır ve dışlanmayı grup tekelleşmesinin bir sonucu olarak ele alır. Yani bazı gruplar kaynakları kendi çıkarları için tekelleri altına alarak diğerlerini dışarıda bırakmaktadır (Silver, 1994).

Levitas (1998; 1999; 2000) sosyal dışlanma söylemini yeniden bölüşümcü, moralistik ve toplumsal bütünleştirici olmak üzere üç başlık altında tartışır. Yeniden bölüşümcü söylem; vatandaşlık, sosyal haklar, ve sosyal adalete vurgu yapar ve sosyal dışlanmayı yoksulluğun bir sonucu olarak görür (Levitas, 1999: 5). Moralistik söylem ise ‘alt sınıf’ ve ‘bağımlılık’ kavramlarının Kuzey Amerikan dili üzerinden değerlendirilmesini içerir. Yoksulluk bireyin davranışı ve değerleri ile ilişkilendirilir ve toplumun genel yapısı yerine yoksul bireyin davranışlarına odaklanır. *Toplumsal bütünleştirici* söylem iş piyasasındaki dışlanma

konusuna odaklanır ve işsiz kalan kişi yoksulluğa terk edilmiş olur, dolayısıyla fayda düzeylerinin artmasıyla yoksulluk da azalacaktır (1999: 7).

Dışlanma yaklaşımı ile ilgili problem kavramın ikili/düalist içeriğidir. Dışlama problemleri bir alandır, yoksunluktur, yoksulluktur. İçerme ise topluma dahil olma anlamına gelmekte ve bu düalist yapı içerilen/dışlanan ayrımı temelinde kurulmuştur. Dışlama ve içerme kavramlarının inşası tek bir güç kavramını varsayar aslında. Bu durum, topluma dahil edilenlerin güçlü ve toplumdan dışlananların ise güçsüz olduğu anlamına gelir. Oysa güç dağılık, tesadüfi ve istikrarsız bir yapıya sahiptir (Jackson, 1999: 132). Kadınların ev içi emeği, sosyal dışlanma söyleminde göz ardı edilir (Levitas, 1999). Ücreti ödenmeden yerine getirilen yeniden üretim aktiviteleri ve gönüllü etkinlikler, araştırma kapsamında yok sayılır ve etkileri değersizleştirilerek ötekileştirilir (Lister, 2004: 79). Toplumsal bir grup olarak kadınlar aslında dışlanmazlar tersine yeniden üretimi sağlayan eviçi emekleriyle toplumun içindedirler. Tam da bu nokta, ikili/düalist söylemin dışlama/içerme anlayışı çerçevesinde ortaya attığı politikalar sorunludur ve aynı zamanda da cinsiyetçidir (Jackson, 1999). Jackson'a göre;

Maaşın iş üzerinden tanımlanması ve işin yok sayılması gibi cinsiyetçi süreçler kadınların sosyal olarak dışlandıkları fikrinin merkezinde yer alır. Böylece dahil etme gündeminde, kadınların erkekler gibi çalışarak para kazanmasının gerekliliği vurgulanır ve dahil etme çerçevesinin kendisinin yeniden gözden geçirilmesi ihtiyacı –örneğin erkeklerin yeniden üretimle ilgili daha fazla sorumluluk üstlenerek bu sürece dahil olmasının önemi - üzerinde durulmaz (Jackson, 1999: 133).

Kadınların işgücü piyasalarına dahil edilmesi de aynı oranda sorunludur. Kadınların istihdam koşulları, sosyal dışlanma kavramının kapsamı içine alınmamıştır (Jackson, 1999: 133). Kötü koşullar altında, ötekileştirilerek, düşük ücretlerle ve güvencesiz işler yoluyla emek piyasasında yer alan kadınların ne kadar toplumsal içermeyi sağladığı tartışmalıdır (Atkinson, 1998; Gallie ve Paugam, 2002; aktaran Lister, 2004). Bu gerçekten kadınların topluma dahil olduğu ve yoksunluk yaşamadığı anlamına gelir mi?

Sosyal dışlanma yaklaşımına göre bireyin “hem gelir yoluyla elde ettiği finansal güç, hem de istihdam ediliyor olmasının getirdiği değer duygusu; topluma

katkı sağlayan bir birey olarak görülmesine neden olur (Jackson, 1999: 142). Ancak hane içinde paranın kontrol edilmesi açısından meselenin hanehalkı ilişkileri ile ilgili boyutu incelenmez ve dikkate alınmaz. Yani gelir getirici etkinliklerin kadınları yoksulluktan uzak tutacağı varsayılır. Gelirin nasıl elde edildiği sorgulanmadığı gibi gelirin miktarı da dikkate alınmaz. Oysa işgücüne katılmanın topluma dahil olmak için yeterli bir koşul olarak gören yaklaşımın aksine, kadınlar hane ihtiyaçlarını düşük gelirle karşılamak için yoğun emek harcarlar.

Yapabilirlik/İnsani Yoksulluk Yaklaşımı: Hangi Kadının Yapabilirliği?

Sosyal dışlanma kavramının yanı sıra yapabilirlik yaklaşımı da yoksulluk söyleminde merkezi bir öneme sahiptir. Sen (1983) görelî yoksulluk kavramının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında kıyaslama yapılabilmesi açısından zorluklar içerdiğini öne sürer. Güney'deki yoksulluk deneyimlerinin doğasını bu yolla anlamak mümkün değildir. Bu nedenle Sen, dikkatleri “yoksulluk fikrinin indirgenemeyen/azaltılmayan mutlak özüne” çekerek, mutlak ve görelî yoksulluk kavramlarını uzlaştırmaya çalışmıştır (Sen, 1983: 159). Bu mutlak özün en açık göstergesi açlık ve kötü beslenmedir. Bu çerçevede olmak ve yapmak kavramları mutlak anlamda evrenseldirler ancak insanların gerçek varoluşa ve yapma eylemlerine çevirebilmek için ihtiyaç duydukları şeyler kültürel ve tarihsel bağlamda farklılık gösterebilir (Sen, 1983).

Sen'in bu geniş ve normatif yapabilirlik yaklaşımının, gelir/tüketim yoksulluk kavramının aksine; bireysel varoluşu ve toplumsal düzeni ölçme ve değerlendirmek için önemli bir fırsat sağlayacağı düşünülür (Robeyns, 2004: 2). Bu çerçeve, refah ekonomisinin bireysel refah, yoksulluk ve eşitsizlik üzerine geliştirilmiş teorik ve metodolojik argümanlarını genişletmek için eleştirel bir yol olarak kullanılır. Yapabilirlik yaklaşımının ana kavramları yapabilirlikler (capabilities) ve işlevlerdir (functioning). Sen (1987) bu ikisi arasındaki ilişkiyi ve farklılığı şöyle açıklar:

İşlev bir başarı, yapabilirlik ise başarılabilirliktir. İşlev yaşam koşullarının farklı boyutlarını içerdiğinden bir anlamda yaşam koşulları ile daha doğrudan

bir ilişkiye sahiptir. Yapabilirlik ise aksine olumlu anlamda özgürlük düşünceleridir: hayattaki yönlendirebileceğin gerçek fırsatlardır (Sen, 1987: 36).

Hane içi gelirin her bir bireyin etkinliğinin eşit görülerek standartlaştırılması; hastalık, engel durumu, yaş ya da cinsiyet gibi bazı özel durumları dikkate almaz ya da ihmal eder. ‘Değerli bir hayat’ yaşama özgürlüğünün göstergeleri refahın maddi gelir ölçümlerinden daha iyidir (Sen, 1992). Bireylerin mal ve kaynakları işleyişe dönüştürme konusundaki farklılaşan yeteneklerini anlamak için eşitlik konusunda temel bakış açımızı oluşturan insan çeşitliliğinin anlaşılabilirliği önem taşır. Refah düzeyinin değerlendirilmesi bir bireyin “yaşantısının bir parçası olarak çeşitli değişken işleyişleri yerine getirebilme konusundaki mevcut yeteneğini” dikkate alır (Sen, 1993: 30). O insanların “kendi istedikleri tarzda bir yaşam sürdürmeleri; yapmak istedikleri şeyleri yapmaları ve olmak istedikleri kişi olmaları”nı sağlayacak gerçek özgürlüğe (yeterliliğe) odaklanmaktadır (Robeyns, 2004: 7). Yapabilirlik çerçevesinde yoksulluk, temel yapabilirlikler üzerinden kavramsallaştırılır. “Temel yapabilirlikler hayati önem arz eden belirli işleyişleri, minimum yeterlilikleri belirli seviyelerden ayırmayı amaçlar” (Sen, 1993: 41). Temel yapabilirlikler “yaşam standartlarını sıraya dizmekten çok yoksulluk ve yoksunluğun değerlendirilmesi amacıyla bir sınır noktası belirlemek için kullanılır” (Sen, 1987: 109).

Sen’in görüşleri, temel kavramlar ve ölçme araçlarını düzenlemesi ve genişletmesi anlamında insani gelişim yaklaşımının dönüşümünü etkilemiştir. İnsani gelişim çalışmalarını İnsani Gelişim Endeksi (HDI-Human Development Index, 1990, 1995), İnsani Özgürlük Endeksi (HFI-Human Freedom Index, 1991), Toplumsal Cinsiyet İlişkili Gelişim Endeksi (GDI-Gender Related Development Index, 1995), Toplumsal Cinsiyeti Güçlendirme Ölçüsü (GEM-Gender Empowerment Measurement, 1995) ve İnsani Yoksulluk Endeksi (HPI-Human Poverty Index, 1997) gibi pek çok endeksin oluşturulmasını sağlamıştır.

İnsani Gelişim Endeksi (UNDP, 1990; 1995) üç temel göstergeye dayanır. Bunlardan ilki ortalama insan ömrü ile belirlenen yaşam süresi göstergesidir. İkinci gösterge yetişkin okur yazarlığı ve ilk, orta ve daha ileri seviyelerde alınan eğitim oranları ile belirlenen okullaşma oranlarıdır. Üçüncüsü ise gelir dü-

zenlemeleri ile ölçülen yaşam standartlarıdır. İnsani gelişim ölçümleri yapabilirliklerin gerçekleştirilebilmesi anlamında yalnızca bu üç göstergeyle sınırlanmıştır. Gerçekte bu bakış açısının, kadınların yoksulluk deneyimleri konusunda hiçbir açıklama getirmeyen, temel ihtiyaçlar yaklaşımı göstergelerinden çok da farkı yoktur.

İnsani Gelişim Endeksi’ne ilaveten UNDP tarafından bir de İnsani Yoksulluk Endeksi (UNDP, 1997) geliştirilmiştir. İnsani Gelişim Endeksi, bir ülkenin ortalama refah ve gelişmişlik seviyesine odaklanırken, İnsani Yoksulluk Endeksi ise yoksunluk durumlarını ele alır. Yoksunluğun en yüksek olduğu alanlar beş gösterge ile ölçülür; kırk yaşına kadar yaşayacağını düşünen insanların yüzdesi, okuma yazma bilmeyen yetişkinlerin yüzdesi, sağlık hizmetlerine ulaşanların yüzdesi, temiz suya ulaşan insanların yüzdesi ve beş yaşın altındaki kötü beslenen çocukların yüzdesi.

İnsani Gelişim Endeksi ve İnsani Yoksulluk Endeksi, özel olarak cinsiyet merkezli bir ölçme yapmasa da UNDP’nin Toplumsal Cinsiyet İlişkili Gelişim Endeksi ve Toplumsal Cinsiyet Güçlenme Ölçümü ile yoksulluğun cinsiyetle ilişkili boyutunu uluslararası düzeyde görünür hale getirdiği kabul edilmektedir (Chant, 2003: 12; Bardhan ve Klasen, 1999). Toplumsal Cinsiyet İlişkili Gelişim Endeksi, İnsani Gelişim Endeksi’nin tamamlayıcı bir parçası olarak görülür. 1995 yılında geliştirilmiştir ve halen gözden geçirilmektedir. Kadınların refah düzeyi ulusal anlamda üç temel gösterge ile ölçülür: ‘Yaşam süresi’ (kadın ve erkeklerin ortalama yaşam süresi), ‘Bilgi’ (erkek ve kadınların okur yazarlık oranları ve ilk, orta ve daha ileri seviyelerde okullaşma oranları) ve ‘İnsani yaşam standartları’ (cinsiyete bağlı olarak farklılık gösteren kaynaklar üzerindeki egemenlik seviyesinin ortaya çıkması için kadın ve erkeklerin elde ettikleri gelirlerin hesaplanması) (UNDP, 2002: 23).

Ortalama yaşam süresi, eğitim ve emek gücüne katılım gibi, insan yeterliliklerinin temel bakış açılarının cinsiyete göre ayrılmış bir biçimde ölçülmesi, pek çok problemi de beraberinde getirir. Kullanılan göstergeler kadınların emek piyasasına katılmalarında gelişme olduğunu ortaya koysa bile, yine de bu kadınların emek piyasasında maruz kaldıkları baskı süreçlerinden kurtuldukları anlamına gelmeyecektir. Üstelik kadınların kazandıkları gelirin erkeklerin

kazancıyla karşılaştırıldığı veriler ise kayıtlı ve resmi/formel ekonomi ile sınırlıdır (Kabeer, 2003: 87). Göstergeler resmi/formel emek süreçlerine odaklanmaktadır; oysa kadınların büyük bir bölümü enformel üretim süreçlerinde yer almaktadır. Dolayısıyla erkek ve kadınların kazançları arasındaki eşitsizlik ile ilgili tamamen doğru bir tablonun ortaya konduğu söylenemez (Baden ve Milward, 1997).

Toplumsal Cinsiyet İlişkili Gelişme Endeksi, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri ortaya koyabilir ancak eğitimin kalitesi ve eğitsel tercihlerde cinsiyete dayalı ön yargılar hakkında hiç bir açıklama getirmez (Chant, 2003: 23). Bazı durumlarda kadınların ortalama yaşam süresinin erkeklere oranla daha uzun olduğu görülse de bu durum kadınların refah içerisinde yaşadığı anlamına gelmemektedir. Üstelik daha detaylı çalışmalar, kadınların üreme dönemlerinde belirgin biçimde dezavantajlı konumda olduklarını göstermektedir (Kabeer, 2003: 22).

Toplumsal Cinsiyet Güçlenme Ölçümü'nün amacı kadın erkek eşitsizliğini ekonomik ve politik fırsatlar ve karar verme süreçleri açısından değerlendirmektir. Gelişme Endeksi yapabilirliklerin/kapasitenin gelişmesine odaklanırken, Güçlenme Endeksi fırsatlardan faydalanmak için bu kapasitelerin kullanımı ile ilgilenir (Oxaal ve Baden, 1997: 20). Toplumsal Cinsiyet Güçlenme Ölçümü dört temel gösterge içerir: İlki, parlamentoda yer sahibi olan kadınların oranı, ikincisi kadın yasa yapıcılarının, üst düzey görevlilerinin ve müdürlerin oranı, üçüncüsü kadınların profesyonel ve teknik mesleklerde yer alma oranı ve son olarak dördüncüsü de erkeklerin tahmini gelir oranıdır (UNDP, 2002).

Toplumsal Cinsiyet İlişkili Kalkınma Endeksi'nde olduğu gibi, Toplumsal Cinsiyet Güçlenme Ölçümü'de kadınların gücünü ve toplumsal konumunu ortaya koyma anlamında önemli eksiklikler ve sınırlılıkları içerir. Formel anlamda siyasete katılım oranının nicel değerlerle ortaya konması, kadınların etki gücününün derecesi hakkında hiçbir açıklama getirmemektedir. Örneğin kadınların profesyonel ve yönetsel rollerini ele alan katılım dereceleri orta sınıf kadınların ele alındığı verilerle ortaya konur ve çoğunlukla onların gelişimini yansıtır (Oxaal ve Baden, 1997: 21). Ayrıca bu alanlarda yer alan kadınlar ataerki yapı/ideoloji ve yaklaşımlarla sürekli mücadele

etmektedirler Güçlenme kolektif değil bireysel bir yapı olarak görülür. Güçlenme ölçümlerinin dayandığı temel fikir, bireysel hakları ve seçim süreçlerinde söz sahibi olmayı esas alan, liberal demokrasi yaklaşımı ile ilişkilidir (a.g.e: 5). Liberal demokrasinin fırsat eşitliği ve fırsatlardan yararlanma kadınlar açısından dini, etnik ve sınıfsal eşitsizlikleri kesen ve bu nesnel konumların kendisinin bir eşitsizlik durumu olduğu ve bu konumların analize dahil edilmeden kadınları güçlenme göstergeleri ve güçlenme politikaları yetersiz ve başarısız kalacağını söylemek mümkündür. Kadınların yoksulluktan/yoksunluktan kurtulması, güçlenme/özgürleşme projesi ataerki yapılar, ideoloji ve uygulamalara, sermaye ve tüm gerici uygulamalara karşı kolektif bir mücadeleyi içermek zorundadır.

Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi/Kimin Katılımı?

Katılımcı yoksulluk değerlendirmeleri (PPAs-Participatory Poverty Assessment) yoksulluğun nicel göstergelerinin yetersizliğinden yola çıkarak, yoksulluğu yoksul insanların katılımıyla ortaya koymayı hedefleyen ve özellikle de uluslararası kalkınma kurumları arasında önem kazanmış bir yaklaşımdır. 1990'larda Dünya Bankası tarafından geliştirilen bu yaklaşım kurumun (Dünya Bankası) 2000/2001 Dünya Gelişim Raporu'nda 'Yoksulların Sesi' başlıklı özel sayısında yayınlanmıştır. Kalkınma söylemi ve uygulamalarında iki farklı (Yoksulluk Ölçümleri/Değerlendirmeleri ve Katılımcı Araştırma Yöntemleri) akımının uzlaşması anlamına gelmektedir. Bunlardan birincisi, yoksulluk profili ile sosyal politikalar, kamu harcamaları ve kurumları arasındaki ilişkinin analizini içerir. Aynı zamanda ekonomik ve sosyal politikaların yoksullar üzerindeki etkilerini değerlendirir ve politikaları belirleyenlerin dikkatine sunulmak üzere öneri ve tavsiyelerde bulunur (Brock, 2000; aktaran Whitehead ve Lockwood, 1999).

Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmesi, toplumdaki yoksul ve daha az güçlü bireylerin bakış açısını merkeze alan ve yoksulluk araştırmalarında nitel yöntemlerle veri toplayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda, odak grup, derinlemesine görüşme ya da matris, kesit, haritalama ve venn diyagramları gibi çeşitli teknikler kullanılır ve bu araştırmalar genellikle de uluslararası kalkınma ajansları tarafından yürütülür (Brock,

2000; Kabeer, 2003). Katılımcı yoksulluk yaklaşımı, kalkınma kurumlarının bu güne kadar geleneksel bakış açısıyla yürüttüğü yoksulluk çalışmalarını eleştirir. Bu eleştiriden dolayı da yoksulluğu tanımlarken yoksulların görüşlerini merkeze alan bir yöntem ihtiyacı duymaktadır. Diğer bir deyişle, yoksulluk yoksul bireylerin deneyimleri, bakışları ve sesleri üzerinden tanımlanmaktadır.

Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri... yoksul bireylerin bakış açılarını dahil ederek zenginleştirdiği yoksulluk analizi ve anlayışı ile alana, uygun maliyetli ve hızlı bir şekilde elde edilen çeşitli ve değerli bilgiler kazandırmasıyla ve devlet politikasına yön verenlerin, hizmet sağlayıcıların ve yoksul topluluklardaki insanların arasında yeni ilişki biçimleri yaratmasıyla ön plana çıkmaktadır (Development for International Development, website 2000).

Katılımcı yoksulluk değerlendirmesi kalkınma söyleminin yoksulluk anlayışını geliştirmiş olabilir ve yoksullukla mücadelede yoksulların seslerini ve düşüncelerine öncelik vermiş olabilir. Fikirlerine, görüşlerine başvuru alan kişilerin öncelikli ihtiyaçları kendi içinde farklılıklar gösterecektir ve bunların hangilerinin seçilip dikkate alınacağı katılımcı yoksulluk çalışmalarının sorunlu yanından biridir (Norton ve Stephen, 1995; Kabeer, 2003: 101-102). Diğer yaklaşımlarda olduğu gibi, katılımcı yoksulluk değerlendirmesi de kadınların yoksulluk deneyimini merkeze alan, kadın bakış açısıyla kadın ve yoksulluk ilişkisini ortaya çıkaracak soruları merkeze almamıştır. “Soruların keşfedilen konular ve elde edilen bilgi türleri, neyin konu ile ilişkili olduğuna yönelik bakış açısına bağlıdır” (Kabeer, 2003: 101-102). Araştırma yapılan yerde kiminle konuşulduğu, kadınları kimin temsil edeceği araştırmanın sonucunu farklı etkileyebilir. Dünya Bankası gibi kurumlar araştırma sırasında kendi öncelikleri ve “hangi bakış açılarının buna dahil edileceği ve bunların pratikteki ölçümlere nasıl dönüştürüleceğini belirler” (Kabeer, 2003: 101). Araştırma süreci ve sonuçları nesnel koşullarda gerçekleşse bile sonuçların değerlendirilmesi sırasında Dünya Bankası’nın yoksulluk anlayışından yararlanır. Dahası, yoksulların algısı toplumsal kural ve değerleri de yansıtır. Kabeer (2003: 102)’e göre;

Yoksul bireylerin algıları nedeniyle, katılımcı yoksulluk değerlendirmesi cinsiyet temelli konuları içermekte de başarısız olabilir. Bu algılar genellikle cinsiyet eşitsizliklerini ya da kadınların insan haklarının

ihlalini dikkate almayan norm ve değerleri yansıtır. Dahası, çoğunlukla kadınlar da bu değerler sistemine dahil olurlar ve kendilerinin varoluşu olarak daha az değerli insanlar olduklarına inanırlar. Örneğin, Guineada kadınlar; ağır iş yüklerini ve özel ve kamu sektöründeki erkek egemen konumu, adaletsizlik olarak değil cinsiyet ilişkilerinin ‘doğal’ bir sonucu olarak değerlendirmişlerdir (Kabeer, 2003: 102).

Katılımcı yoksulluk değerlendirmeleri ‘yoksulların sesini’ dikkate alsa ve “öznelliği” ve “güç ilişkilerini” göz önünde bulundursa da araştırmanın hangi bakış açısından yürütüleceği önemini korumaya devam eder. Dünya Bankası’nın katılımcı yoksulluk değerlendirmesi kadınlarla birlikte, kadınların özgürleşmesi ve güçlenmesini amaçlayan feminist bakış açısını içermez. Kadınlar araştırma süreçlerine ilave edilen bir kategori ve yoksulluğun giderilmesinde kullanılacak bir araç olarak ele alınırlar. Dünya Bankası’nın yoksullukla mücadele programlarında mikro kredi programları da kadınların özgürleşmesi ve yoksulluktan kurtulması açısından kapsayıcı bir içeriğe sahip değildir (Dobra, 2011; Kabeer, 2001). Kadınların eviçindeki toplumsal konumu değişmezken (eviçi emek yükünün artması) hem paranın/kaynakların kullanımı, hem de üretilen ürünlerin pazarlanması aşamasında piyasanın ve ataerkil yapıların engelleriyle karşılaşmaya devam etmektedirler.

Sonuç

Yoksulluk söyleminin inşası ideolojik, toplumsal, kültürel, etik, politik ve ekonomik boyutları içeren bir süreçtir. Görünen yönüyle “ihtiyaçların” karşılanamaması meselesi üzerinden başlayan bu söylem ihtiyaçların bir şekilde karşılanmasını içeren çözüm öneriyle devam etmektedir. Yoksulluk söyleminin kendi içindeki tartışması aslında ihtiyaç kapsamının tıpkı bir akordeon gibi daraltılması ve genişletilmesi şeklinde devam etmektedir. Bu tartışmanın ana noktalardan biri eşitsizliğin en derin göstergesi olan yoksulluk meselesinin diğer eşitsizlik (toplumsal sınıf,¹ toplumsal cinsiyet, etnisite, ırk vb.) biçimleriyle olan

1 Yoksulluk çalışmalarının ve söyleminin sınıf merkezli eleştirileri için bkz. Özügürlü, Aynur (2009) “Yoksulluk Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, Mülkiye, Cilt: XXX, Sayı: 250, s. 53-66. Bahçe Serdar ve Köse, Ahmet Haşim (2012) Yoksulluk Söyleminin Yoksunluğu. istifhane.files.wordpress.com/2012/01/toplumsalsiniflaradonmek.pdf

ilişisini ihmal etmesidir. Bu ilişki şüphesiz yoksulluğun kuramsal düzeyde kaynağının sorgulanmasını içerir ve basitçe tanım, ölçme ve niceliksel oranlarla yoksulluk yüzdelerinin konuyu hafifleten ve basitleştiren boyutunun da eleştirel düzeyde sorgulanmasını gerektirir. Bu çalışmanın temel amacı, yoksulluk söyleminin toplumsal cinsiyet temelli eşitsizlikleri dikkate almayan yönünü eleştirel bir bakış açısıyla ele almaktır. Yoksulluk literatürünün temel yaklaşımları arasında yer alan, gelir/tüketim, temel ihtiyaçlar, objektif/konsensüs, insani yoksulluk, sosyal dışlanma ve katılımcı yoksulluk yaklaşımlarının hiç biri kadın ve yoksulluk ilişkisini, kadınların yoksulluk deneyimini merkeze alan sorular sormamaktadır. Sınıfsal ve ataerkil bir dile sahip olan yoksulluk söyleminin deşifresi ise kadın bakış açısını, feminist bilgi üretim sürecini ve feminist politikayı içeren bir süreç olmak zorundadır. Feminist teori, feminist bilgi üretim süreci kadın ve yoksulluk/yoksunluk ilişkisinin çözümlenmesi ve kadınların özgürleşmesi önündeki tek seçenektir. Bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte başka çalışmalarda kadın yoksulluğunun maddi temeli (karşılıklı ödenmemiş eviçi ve işgücü piyasalarında ücretli kadının emeğinin çift yönlü değerlesizleştirilmesi) feminist bakış açısıyla analiz edilmelidir.

Kaynakça

- Atkinson, A. B., 1998, "Social Exclusion, Poverty and Unemployment", Hills, J. (ed.), *Employment and Opportunity, Centre for Analysis of Social Exclusion (CASE)* içinde, London: London School of Economics and Political Science, 1-20.
- Bardhan, K. ve Klasen, S. (1999) "UNDP'S Gender-Related Indices: A Critical Review", *World Development*, 27(6): 985-1010.
- Baulch, B. (1996) "Neglected Trade-Offs in Poverty Measurement", *IDS Bulletin*, 27(1): 36-42.
- Booth, C. (1903) *Life and Labour of the People of London*, London: Macmillan.
- Chambers, R. (1995) "Poverty and Livelihoods: Whose Reality Counts?", *Environment and Urbanization*, 7(1): 173-204.
- Chant, S. (2003) "Female Household Headship and the Feminization of Poverty: Facts, Fictions and Forward Strategies", *New Working Paper Series*, Issue 9, Gender Institute.
- de Haan, A. (1998) "Social Exclusion: An Alternative Concept for the Study of Deprivation?", *IDS Bulletin*, 29(1): 10-19.
- de Haan, A. (2000) "Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation", *Studies in Social and Political Thought*, 2(2): 22-40.
- Dobra, A. (2011) "Microfinance: Champion in Poverty Alleviation and Failure in Female Empowerment", *IPG*, 3: 134-144.
- Gordon, D. ve Spicker, P. (1999) *The Glossary on Poverty Concepts*, London and New York: IPSR Books.
- Greeley, M. (1994) "Measurement of Poverty and Poverty of Measurement", *IDS Bulletin*, 25(2): 50-58.
- Halleröd, B. (1994) "A New Approach to the Direct Consensual Measurement of Poverty", *SPRC Discussion Paper*, 50 (October): 1-39.
- ILO (1976) *Employment Growth and Basic Needs: A One World Problems*, Geneva: ILO.
- Jackson, C. (1998) "Rescuing Gender From Poverty Trap", Jackson, C. ve R. Pearson (eds.), *Feminist Vision of Development: Gender Analysis and Policy* içinde, London & New York: Routledge.
- Jackson, C. (1999) "Social Exclusion and Gender: Does One Size Fit All?", *The European Journal of Development Research*, 11(1): 125-146.
- Kabeer, N. (2001) "Conflicts Over Credit: Re-Evaluating the Empowerment Potential of Loans to Women in Rural Bangladesh," *World Development*, 29(1): 63-84.
- Kabeer, N. (2003) *Gender Mainstreaming in Poverty Eradication and the Millennium Development Go-*

- als: *A Handbook for Policy-makers and Other Stakeholders*, London: Commonwealth Secretariat.
- Kabeer, N. (1996) "Agency, Well-Being and Inequality: Reflection on the Gender Dimension of Poverty", *IDS Bulletin*, 27(1): 11-21.
- Laderchi, R. C.; Saith, R. ve Stewart, F. (2003) "Does It Matter That We Do Not Agree on the Definition of Poverty? A Comparison of Four Approaches", *Oxford Development Studies*, 31(3): 243-274.
- Land, H. (1983) "Poverty and Gender: The Distribution of Resources Within Families", Brown, M. (ed.), *The Structure of Disadvantage* içinde, London: Heinemann.
- Levitas, R. (1998) *The Inclusive Society: Social Exclusion and New Labour*, Basingstoke: Macmillan.
- Levitas, R. (1999) "New Labor and Social Exclusion" <http://www.psa.ac.uk/cps/1999/levitas.pdf>, indirilme tarihi: 12 Kasım 2005.
- Levitas, R. (2000) "What is Social Exclusion?", ed. Gordon, D. ve P. Townsend (eds.), *Breadline Europe* içinde, Bristol: Policy Press.
- Lipton, M. (1997) "Defining and Measuring Poverty: Conceptual Issues", *Human Development Papers*, UNDP/HDRO: New York.
- Lister, R. (2004) *Poverty: Key Concepts*, Cambridge: Polity Press.
- MacPherson, S. ve Silburn, R. (1998) "The Meaning and Measurement of Poverty", Dixon, J. ve D. Macarow (eds.), *Poverty A Persistent Global Reality* içinde, London: Routledge.
- Mack, J. ve Lansley, S. (1985) *Poor Britain*, London: George Allen and Unwin.
- Norton, A. ve Stephens, N. (1995) "Participation in Poverty Assessments", *Social Policy and Resettlement Division*, Washington, D.C.: World Bank.
- Oxaal, Z. ve Baden, S. (1997) "Gender and Empowerment: Definition, Approaches and Implication for Policy", *Bridge Report*, No. 40, Sussex: Institute of Development Studies.
- Payne, S. (1991) *Women, Health and Poverty: An Introduction*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Razavi, S. (1997) "From Rags to Riches: Looking at Poverty From a Gender Perspective", *IDS Bulletin*, 28 (3): 49-62.
- Reddy, S ve Pogge, T. (2002) "How Not To Count The Poor" www.socialanalysis.org, indirilme tarihi: 10 Şubat 2005.
- Robeyns, I. (2004) "The Capability Approach: A Theoretical Survey" http://www.unipv.it/webdept/p_8_23.pdf, indirilme tarihi: 13 Temmuz 2004.
- Room, G. (1995) *Beyond the threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion*, Bristol: Policy.
- Rowntree, S. B. (1901) *Poverty: a Study of Town Life*, Bristol: Policy.
- Scott, J. (1994) *Poverty and Wealth: Citizenship, Deprivation and Privilege*, London: Longman Sociology Series.
- Sen, A. (1993) "Capability and Well-Being", Nussbaum, M. ve A. Sen (eds.) *The Quality of Life* içinde, Oxford: Clarendon.
- Sen, A. (1992) *Inequality Re-Examined*, Oxford: Clarendon.
- Sen, A. (1987) "The Standard of Living", Hawthorn, G. (ed.), *The Standard of Living* içinde, Cambridge: Cambridge University.
- Sen, A. (1983) "Poor, Relatively Speaking", *Oxford Economic Papers*, 35(1): 153-169.
- Shaffer, P. (2001) "New Thinking on Poverty: Implications for Poverty Reduction Strategies", Paper Presented for the United Nations Department for Economic and Social Affairs (UNDESA) Export Group Meeting on Globalization and Rural Poverty United Nations, November 8-9: 1-44.
- Silver, H. (1994) "Social Exclusion and Social Solidarity", *International Labour Review*, 133 (5/6): 531-78.
- Spicer, P. (1993) *Poverty and Social Security*, London & New York: Routledge.
- Taylor, B. K. (1990) *Imagine No Possession*, Harvester Wheatsheaf.
- Townsend, P. (1987) "Deprivation", *Journal of Social Policy*, 16(2): 125-146.
- Townsend, P. (1985) "A Sociological Approach to the Measurement of Poverty-A Rejoinder to Professor Amarty Sen", *Oxford Economic Papers*, 37: 659-668.
- Townsend, P. (1979) *Poverty in United Kingdom*, Harmondsworth: Penguin.
- UNDP (1990) *Human Development Report 1990: Concepts and Measurement of Human Development*, OUP: New York.
- Veit-Wilson, J. H. (1987) "Consensual Approaches to Poverty Lines and Social Security", *Journal of Social Policy*, 16(2): 183-211.
- Walker, R. (1987) "Consensual Approaches to the Definition of Poverty: Towards an Alternative Methodology", *Journal of Social Policy*, 16(2): 213-226.
- Whitehead, A ve Lockwood, M. (1999) "Gender in the World Bank's Poverty Assessments: Six Cases from Sub-Saharan Africa", *Development and Change*, 30(3): 525-55.

Richard Mervyn Hare'nin metaetik kuramı çerçevesinde kürtaj olgusunu ve kürtaj tartışmalarını değerlendirmek*

Ayşe Öztürk**

Özet

Bu çalışmada, Richard Mervyn Hare'nin metaetik görüşü değerlendirilecektir. Bu değerlendirmeden hareketle, uygulamalı etik alanında yer alan kürtaja ilişkin argümanları tartışılacaktır. Bu tartışma, kürtaja ilişkin ortaya konan diğer tartışmalarla diyalog içerisinde gerçekleştirilecektir. Feminizmin kürtaj tartışmalarına getirdiği bakış açısı ortaya konacak ve metin bu perspektifle sonlandırılacaktır.

Reviewing the concept of abortion and abortion debate within the frame of Richard Mervyn Hare's approach to metaethics

Abstract

This study aims to review Richard Mervyn Hare's approach to metaethics. Based on his approach, arguments about abortion, a topic of applied ethics, will be discussed. The argument will be presented in dialogue with other arguments about abortion. In conclusion, the outlook that feminism brought into abortion debate will be put forward.

Anahtar kavramlar: etik, metaetik, kürtaj, feminizm, toplumsal cinsiyet

Keywords: ethics, metaethics, abortion, feminism, gender

1. Giriş

Etiğin tarihine bakıldığında, normatif ve metaetik teoriler olmak üzere karşımıza iki ayrı teori alanı çıkmaktadır. Etiğin çözümleyici yönü veya türü olarak işaret edilen metaetik, ahlak alanında dilin mantıksal analizini veya kavramsal çözümlemesini yapmaktadır. Normatif etik ise, doğru veya yanlış eylemler ikiliği arasına kural ve ilkelerle çizgi çekmektedir. Deontolojik ve teleolojik etik olmak üzere ikiye ayrılan normatif etik, daha çok ahlaki ölçütlerle iş görmektedir. Metaetik ise ahlaki değerlendirmedeki terimlerin anlamlarını keşfetmeye ve açıklamaya çalışarak,

normatif etikle arasına böylelikle bir sınır çekmiş olur. Tıpkı normatif etik gibi kendi içerisinde birçok sınıflandırmayı barındıran metaetik, *kuralcılık* olarak adlandırılan ve Richard Mervyn Hare¹ tarafından savunulan bir görüşü de içerisine alır. Kuralcılığın temel tezlerinden biri, değerlendirmeci dilin tercihlere kılavuzluk etmek için kullanıldığı yönündedir. Dili bu şekilde kullandığımızda, karşımızdakine ne şekilde bir tercihte bulunacağına dair gereklilik sunarız. Hare buradan hareketle, ahlaki dili araştırmasına almış ve sonuç olarak bu dilin kural koyucu bir dil olduğunu öne sürmüştür. Olandan olması gerekene giden

* Bu metin, 11-12 Haziran 2016 tarihlerinde yapılan 1. ODTÜ Lisansüstü Felsefe Öğrencileri Kongresi'nde sunulmuş metnin yeniden gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Felsefe Anabilim Dalı

1 1919 yılında dünyaya gelen Richard Mervyn Hare, İngiliz ahlak filozofu olarak bilinmektedir. Oxford Üniversitesi'nde felsefe eğitimini tamamlayan Hare, ahlak alanında önemli tartışmalara imza atmıştır. Metaetik alanında olduğu kadar normatif etik alanında da eserleri bulunan filozof, 2002 yılında hayata veda etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Poyraz (1995a).

kuralcılık içerisinde Hare, bir noktada ahlaki alanda altın kural belirlemektedir. Bu kuralı ortaya koyması bakımından onun yer yer Kant'la ilişkilendirildiği de olmuştur. Hare'nin metaetiğe önemli katkılarının yanı sıra, onun kürtaj ve ötenazi gibi uygulamalı etik alanına dair de tartışma noktaları ve katkıları olmuştur. "Abortion and the Golden Rule" adlı yazısında Hare, etik görüşleri bağlamında kürtajı değerlendirmektedir. Kendi kürtaj tartışmalarını ortaya koyarken, Prof. Judith Jarvis Thomson'un kürtaj tartışmalarına değinmekten de geri durmaz. Thomson 1971 yılında yayınlanan "A Defence of Abortion" yazısında feminist bir argümandan hareketle kürtajı onaylamaktadır. Hare ise, bu yazıdaki argümanları ortaya konuş bakımından tartışmalı bulmaktadır. Burada kürtajı bir çözüm olarak görmemesine, hatta onu onaylamamasına rağmen; kürtaja ilişkin yaptığı saptamalar önemle üzerinde durulması gereken noktalardan biridir. Feminist çalışmalar yapanlar için dikkate değer bu görüşler, özellikle de *feminist etik*² alanında çalışanlara katkı sağlayacaktır. Kürtajın bir hak olup olmadığını sorgulayan Hare, bu bağlamda kürtaj tartışmalarından aşına olduğumuz bir soruyu sormaktadır. Yani "Fetüs bir kişi midir?" yahut "Fetüs bir birey midir?" sorusunu sorarak tartışmasını yürütmektedir. Temelde kürtajın bir hak problematiği haline getirilmesine karşı çıkarken, hak kavramının karmaşık ve çözümü imkânsız bir kavrama doğru evirilebileceğini de vurgulamaktadır.

Catharine A. MacKinnon "Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru" adlı yapıtında kürtajı tam da Hare'nin eleştirilerini göz önünde bulunduran bir duryarlıkla değerlendirmektedir. Ona göre kadınlar söz konusu olduğunda, cinsellik ve üreme birbirinden ayrılmayan unsurlardır. Dolayısıyla kürtaja ilişkin yapılacak bir tartışmada, öncelikle bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Kadının hangi koşullarda, nasıl gebe kaldığı göz önünde bulundurulmaksızın yapılan her tartışmayı eleştirel bir yerden ele alan MacKinnon, kürtajın cinsiyet eşitsizliği koşulların-

2 Ahmet Cevizci "Etik-Ahlak Felsefesi" adlı yapıtında bu alana da yer vermiştir. Cevizci, feminist etiği, geleneksel etiğe karşı eleştirel bir alternatif olarak değerlendirmektedir. Erkeği yücelten ve kadını bir değer kaybına uğratan geleneksel öğretiye karşı ortaya çıkan bu etik, erkek egemen dünyaya ve onun öğretilerine karşı alternatif sunma yoluna girişmektedir (Cevizci, 2014: 467- 481).

da biçimlendiğini ve bu koşullar göz önüne alınarak tartışılması gerektiğini söylemektedir. Bu bağlamda kürtaj cinsel özgürlük kapsamında değil, aksine iki cins arasındaki toplumsal ve politik eşitsizlik üzerinden değerlendirilmelidir. Hare'nin kürtaj söz konusu olduğunda hak kavramını vurgulaması ve salt hak kavramı çerçevesinde değerlendirmesi sebebiyle eleştirdiği Thomson'ı, aynı zamanda MacKinnon da toplumsal cinsiyet boyutunu gözden kaçırarak bir tartışma başlatması nedeniyle eleştirmektedir. Ona göre Thomson kürtaj tartışmasında toplumsal cinsiyetin doğurduğu problemleri görmüş ve fakat yalnızca bu problemlerin altını çizmiştir. Oysa yapılması gereken bu problemlere çözüm aramak, hatta onları bir hedef olarak belirleyip, hedefin üzerine gitmektir. Bir adım daha ilerleyerek MacKinnon, kürtajın kadın özgürlüğüne olanak sağlamasından ziyade erkek özgürlüğünü genişlettiğini de iddia etmektedir. Kürtajın, erkeklerle kadınlarla daha rahat cinsel ilişki yaşama olanağı sağlayacağını ve hatta kadınların heteroseksüel arzunu arttıracaklarının da altını çizmektedir. Bu bağlamda MacKinnon'un kürtaj karşıtı bir tavra yaklaştığı yarınlığı çıkmamalı. Esas itibariyle onun işaret etmeye çalıştığı nokta, kürtaj tartışmasını yaparken toplumsal cinsiyet normlarının ve kodlarının göz önünde tutulması gerektiğidir. Bununla birlikte, özellikle kadının cinselliği ve bu cinsellik üzerine bir tartışmadan hareketle kürtaja bakmanın önemine işaret etmektedir.

Kürtajın salt uygulamalı etik alanı kapsamında tartışılmayacağı açıkça ortadadır. Bu bağlamda kürtaja ilişkin sunulan sınırlar ve koşullar bellidir. Kürtajın ahlaki yönden olumlanıp olumlanmayacağı tartışmasını başlatmak önemli olmakla birlikte, bu tartışma somut bir noktada durmamızı zorlaştırmaktadır. Son tahlilde kürtaja ilişkin yeni bir argüman geliştirmenin gerekliliği ortadadır. Bunu başlatacak olan ise, kürtaj tartışmalarına toplumsal cinsiyet ve feminizm perspektifinden bakmak olacaktır. Kadınların kendi bedenlerini denetleme hakkından çok; amaç ve kaderlerini denetleme olgusu olarak ele alınabilecek kürtaj, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin başka bir boyutta ortaya çıkmış hali olarak yeniden tartışmaya açılmalıdır.

2. Richard Mervyn Hare'nin Metaetik Kuramı ve Kürtaja İlişkin Görüşleri

Hare, etik ya da ahlak felsefesine en önemli katkının dil felsefesiyle yapılabileceğine işaret etmektedir. Bu işaret bize göstermektedir ki, mantık üzerine yapılacak her çalışma kaçınılmaz olarak dilin çalışması olacaktır. Yani bir başka deyişle, etik veya ahlak felsefesine ilişkin herhangi bir soruya ussal yanıtlar vermek mümkün değildir. Bu alana ilişkin sorunlar, sözcüklerin ayrıntılı çözümlenişleriyle sonuçlanacak sorunlar olarak karşımızda durmaktadır. Hare'nin etik veya ahlak alanına ilişkin bu görüşü, dilin de ayrıntılı şekilde incelenmesini gerekli kılmaktadır. Buradan hareketle Hare, dilde tek bir anlam ve tek bir kuralın olmadığını vurgulamaktadır (Poyraz, 1995b: 64). Dilin bu yapısıyla ilişkili olarak, değer ve olgu yargıları da tek bir anlam kuramı içerisinde ele alınamaz. Değer ve olgu yargıları farklı türden dil kuralları gerektirirler. Hare bunu 'Kapıyı kapayacaksın' bildiriminin 'Kapıyı kapat' emir cümlesinden farklı bir edimsöz gücüne sahip olmasından yola çıkarak örneklemeye çalışacaktır. Ahlak yargılarının dil ile ilişkisini ortaya koyduktan sonra, ahlak yargılarının tanımlayıcı mı yoksa buyurucu mu olup olmadığını mesele edinmiştir. Ona göre ahlakın dâhil olduğu değerlendirici dil, önkayıtlayıcı (kural koyucu) dil içerisinde yer almaktadır (Poyraz, 1995b: 65). Ahlak yargıları, bildirimlerin ve buyrukların ortak özelliklerini elbette taşıyabilmektedir. Fakat sıradan buyrum tümcelerine tam manasıyla benzediklerini söylemek de mümkün değildir. Buradan hareketle, önkayıtlayıcı dilin kuralları ve soruları neler olduğunu tartışmaya açacaktır.

Hare açısından, ahlak fenomeni kavramsal dünyada değil, gerçek dünyada meydana gelmektedir. Dolayısıyla da, ahlak problemleri davranış problemleriyle yakından ilişkili olmalıdır. Ahlakta rasyonelliği ve evrenselleşmeyi içeren faydacı bir normatif etiğe işaret eden Hare, ahlak felsefesinin bir başka deyişle etiğin pratik hayatta karşılaştığımız sorunların çözümlenmesinde uygulanabilir olduğu yargısına varmaktadır (Poyraz, 1995b: 67-68). Bu açıdan bakıldığında ahlak dili anlaşılır bir dil yapısına sahip olmalıdır. Hare'nin ahlak dilinin anlaşılır olmasına ilişkin geliştirdiği çözümlenme, rasyonellik ve evrensellik

içermesi bakımından amaca yönelik bir çözümlenme gibi görünmektedir. Bu amacın, onu meta-etikten normatif etiğe geçiş sürecine hazırladığı söylenebilir. Onun açısından bakıldığında, ahlak ile mantık, ahlaki düşünce ile rasyonel düşünce arasında bir bağ vardır. Ahlak filozofunun görevi de, bu bağın ortaya çıkarılması ve ahlak problemleri üzerinde rasyonel bir düşünce geliştirilmesi olacaktır (Poyraz, 1995b: 68). Onun, rasyonel bir ahlak düşüncesine ulaşmaya çalıştığı açıktır. Bu konuyu Hare, "*Moral Thinking*" adlı eserinde ele almaktadır. Ahlaki sorulara ilişkin rasyonel düşünme yolunun ise, sorulan soruların anlaşılmasından geçtiğini öne sürmektedir (Poyraz, 1995b: 69). Tıpkı estetik ve teknik gibi ahlaka ilişkin yargılarımız da, evrensel yargılar kategorisine girmektedir. Bu açıdan değerlendirdiğimizde, yani ahlak yargılarını evrensel olarak ele aldığımızda, bu tür yargıları yasal yükümlülüklerde kullanmak mümkün görünmemektedir.

Onun etiğinin önemli iki kavramı olan önkayıtlayıcı (kural koyucu) ve evrenselleştirilebilir olma, hem eylemlere kılavuzluk etmeyi hem de buyrukçu içeriği işaret etmektedir.³ Ahlak yargıları kural koyucu olmalıdır ki, ahlaki yargılar eylemlerimizin yönünü belirleyerek olanı değil olması gerekeni söylesin. Evrenselleştirilebilir olmalıdır ki, bu bağlamda ortaya koyacağımız ahlaki yargı benzer şekilde gelişen başka bütün olaylara da uygulanabilsin. Hare'nin ahlaki yargılara ilişkin ortaya koyduğu düşünceyi özetlemek gerekirse; ilk olarak, ahlak yargıları önkayıtlayıcı dil türündendir çıkarımına varılır. İkinci olarak, bu yargılar diğer önkayıtlayıcı yargılardan evrenselleştirilebilir olma bakımından ayrılmaktadır ve son olarak ahlaki düşünce ve tartışmada önkayıt yargıları ara-

3 Hare açısından, ahlak ilkeleri davranışlara rehberlik eden ilkeler olmalıdır. Bu durumda Hare'nin Kantçı bir ahlak anlayışına yaklaştığı söylenmektedir. Ödev mantığı Hare'ye göre, ahlak felsefesinin biçimsel yönüdür (Poyraz, 1995a: 73). Onun etiği, ahlaki normları tespit eden bir ahlak sistemi yerine, çözümlenme yapan bir etiğe dayanmaktadır. Bundan dolayı da, Kant'a yaklaştığı pek söylenemez (Poyraz, 1995a: 73). Hare, evrenselleştirilebilirlik yargısıyla Kant'a yaklaşıyor gibi görünmektedir. Oysa Kant'dan şu noktada ayrılmaktadır: Ona göre evrensel olan, Kant'ın öngördüğü gibi genel bir yargıya dayanmak zorunda değildir. Evrensel olan spesifik olabilmektedir (Poyraz, 1995a: 85). Evrenselleştirilebilirlik tartışmasında objektivite ve subjektivite tartışmasını da yapmaktadır. O 'Evrensel' olan objektifliğe açık, subjektifliğe kapalıdır türünden bir görüşü benimsemez. Bu noktada da Kant'tan ayrılır.

sındaki mantıksal ilişki sebebiyle, ahlakta rasyonellik mümkündür denilebilir (Poyraz, 1995b: 71).

Hare'nin rasyonellik üzerinden değerlendirdiği etiği, diğer uygulamalı etik alanlarına da göndermede bulunmaktadır. Bunlardan ikisi, kürtaj ve ötenazi tartışmalarıdır. Konunun kapsamı ve çerçevesi dolayısıyla burada yalnızca kürtaja bakılacaktır. Örneğin kürtaj tartışmalarına baktığımızda, Hare'nin kurduğu bu etik anlayış çerçevesinde kürtajın yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Buradan hareketle hem kürtaj tartışmalarına hem de Hare'nin bu tartışmalara ilişkin görüşlerine yer vermek gerekmektedir. "Abortion and the Golden Rule" adlı makalesinde, kürtajı bir insanın dünyaya gelişini durdurmak gibi bir yanlışlığı içermesi bakımından eleştirmektedir. Prof. Judith Jarvis Thomson'un 1971 yılında yayınlanan "A Defence of Abortion" makalesindeki anolojinin ve hak kavramının sorunsallarını ortaya koymaya çalışmaktadır.⁴ Hak temelli kürtaj tartışmalarından yola çıkarak geliştirdiği ahlaki prensibini, altın ilke olarak nitelendirmektedir. Bu ilke Hıristiyan ahlakı ve sonra farklı bir uyarlamasını Kant'ta göreceğimiz kategorik imperatifle (koşulsuz buyruk) benzerlik taşımaktadır. Burada ceninin hem de ceninin döllenmesinde spermiyle katkıda bulunan erkeğin hakkını öne süren Hare, kürtaja ilişkin bir ilke belirler. Bu ilkeye göre; bizler dünyaya gelmiş olmanın veyahut burada var olmanın memnuniyeti içerisindeyse, aynı şekilde kürtaj sonucu bu hakkı elinden alınan ceninin de aynı memnuniyeti yaşayacağı varsayımını daima akılda tutmak gerekir. Yani tıpkı Hıristiyan ahlakında ve Kant'ın kategorik imperatifinde olduğu gibi, kendimiz için istediğimi-

4 Thomson'un kürtajı özgül bir hak olarak gördüğünü söyleyerek, ona kimi sorular yöneltmektedir. Örneğin eğer Thomson haklı ise, yani kürtaj kadının kendi bedeni üzerinden özgül bir hakkı olarak kabul edilirse, evlilik gibi bir kurumsallaşma içerisinde bu hak kimin hakkı olarak, nasıl işleyecektir? Birkaç paragraf önce de tartışmaya açıldığı üzere, Hare bize tekrar şu soruyu sordurmaktadır: "Kürtaj söz konusu olduğunda kadının partnerinin seçme hakkı ne olacaktır?". Kadın ve erkek bu hakkı hangi bağlamda ve nasıl kullanacaktır? (Hare, 1975: 203). Bu iki soruya bakıldığında, içinden çıkılmaz bir sorunsalla karşı karşıya olduğumuz aşikârdır. Dolayısıyla da belki de Hare ile hemfikir olup, kürtajı hak kavramı perspektifinde tartışmaktan vazgeçmeliyiz. Yerine başkaca argümanlar bulup, tek tek kişiler ve durumlar üzerinden yapılacak bir tartışmaya doğru yönelmeliyiz. Burada kürtaja ilişkin konsensüse varma fikri beslenmeye çalışılmıyor elbette. Aksine perspektifin değişmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

zi başkaları için de istemeliyiz buyruğunu öne sürer. Kürtaja, cenine birey olmalığı yükleyerek karşı çıkan Hare, Latince bir tümce olan ve iktisat biliminde sıkça kullanılan "ceteris paribus"u bu bağlamda kullanır. Tüm diğer şeyler sabitken, yani herhangi bir anomali durumu söz konusu değilken kürtaj asla kabul edilemez. Hare'nin kürtaja ilişkin belirlediği altın ilke kendi içerisinde ahlaki bir olması gereken işaret ediyor görünse de, kürtaj bağlamında düşündüğümüzde fazlasıyla sorunludur. Fakat Hare'nin önemi şuradan gelir, hem kürtaj tartışmalarını ele almak hem de karşı savlarını öne sürmek bakımından etik bir kürtaj tartışmasının nasıl yapılacağını düşünmeye sevk etmektedir.

3. Genel Bir Perspektiften Kürtaj'a ve Tartışmalarına Bakmak

Biyoetik bir sorunsal olarak ele alabileceğimiz kürtaj,⁵ birey ve yaşam hakkı tartışmalarına kadar götürülebilir. Gebeliğin sonlandırılmasına dair kararın kim tarafından, ne zaman, hangi koşullarda verileceği de bu tartışmayı devam ettiren başka sorunsallara kapı aralamaktadır. Üzerinde genel bir uzlaşya sahip olunamayan bu tartışma, üzerinde uzlaşmaya varılamayan etik dışında, farklı birçok alanda da tartışılmaya devam etmektedir. Tıptan hukuka, hukuktan siyasete ve hatta din alanına kadar sıkça tartışılan bir konu olmaktadır. Fakat tüm bu tartışmalar, temelde iki ayrı koldan yürütülmektedir. Bir koldan, kürtajın masum bir insanın hayatına son veren bir edim olarak kabul görmesi tartışmaya bir boyut kazandırmakta. Diğer koldan ise, kürtajı kadının bedeni üzerindeki temel haklarından biri olarak değerlendiren görüş tartışmayı yürütmektedir. Her iki görüşün de bu tartışmaya

5 Tıbbi tartışmalarda kürtaj terimine ilişkin de kimi sorunsallar olduğu ele alınmaktadır. Örneğin tıp literatüründe son zamanlarda bu bağlamda yapılan tartışmalarda "Abortus" terimi sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu tartışmalarda abortus veya düşük, fetüsün ana rahmi dışında yaşama yeteneğini kazanmadan gebeliğin sonlanması ya da sonlandırılması olarak adlandırılmakta. Kürtaj ise, bir vücut boşluğunda yer alan, sağlıklı dokuların teşhis ya da tedavi amacıyla kazanması anlamına gelmekte. Bu sebeple salt gebelik üzerinden kürtaj terimini kullanmak kavramsal açıdan doğru bulunmamaktadır. Bazı tartışmalarda, kürtaj teriminin gebelik söz konusu olmadığında da kullanıldığını söylenilmektedir. Ayrıntılı bir tartışma için bkz. Aciduman (2013).

yönelik belli başlı soruları vardır. Öncelikle bu sorulara ve verilen cevaplara bakmak yerinde olacaktır. Örneğin fetüsü ne zaman insan olarak değerlendireceğiz? Kürtaj bir aile planlaması veya bir doğum kontrol yöntemi olarak kabul edilebilir mi? Kürtajın yasal düzenlemelerde “hak” olarak tanımlanması, etik açısından onun “doğru” olduğu anlamına gelir mi? Kürtajın tartışmalar sonucunda yasaklanmasının olası sonuçları nelerdir? Kürtajı ahlaki eylem temelinde nasıl değerlendirebiliriz? Kürtaj kararını bir kadın hakkı olarak kabul edebilir miyiz? Kürtaj söz konusu olduğunda kadının partnerinin seçme hakkı var mıdır?⁶

Fetüsün ne zaman insan olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği üzerine birçok tartışma vardır. Bir görüş, döllenmiş yumurtanın ana rahminin duvarına tutunmasını yaşamın başlangıcı olarak kabul ederken; bir başka görüş, yaşamı doğumdan sonraki süreçte birlikte başlar kabul etmektedir. Kürtajın yasal düzenlemelerde “hak” olarak tanımlanması, onun yasaklanıp yasaklanmayacağı, bu kararın kadının kendine dair bir karar olarak algılanıp algılanmayacağı ve bu süreçte kadının partnerinin bu kararda ne şekilde yer alacağı tartışmaları da benzer ikiliklere neden olmaktadır. Dolayısıyla ilk sorudan itibaren, kürtaja ilişkin bir çıkmaza girilmektedir. Benzer şekilde diğer sorularda da ikili bir kutup oluşmakta ve bir uzlaşmaya varılamamaktadır.⁷ Bunların yanı sıra, kürtaja ilişkin başka tartışmalar da söz konusudur. Bir yandan kürtaja ilişkin derinlikli bir toplumsal cinsiyet tartışması yapılması gerekirken bu tartışma es geçilmekte; diğer yandan uzlaşma gerektiği halde ikiliklere neden olan kürtaj tartışmaları ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde sıkça rastlanan cinsiyet dolayısıyla kürtaja başvuru yöntemi bunlardan birine örnek teşkil edebilir. Erkek çocuk isteğiyle sıklıkla gebe kalan kadınlar, erkek değil de kız çocuğa gebe kaldığında kürtaj bu istenmeyen durumun çözümü olarak görülmektedir. Bu nokta, tam da toplumsal cinsiyet ve feminizm tartışmalarının odağında yer almaktadır. Fakat bu tartışma belli sınırlıkla kalmakta ve toplumsal cinsiyet

perspektifi göz ardı edilmektedir. Bir diğer örnek ise, tecavüz sonucu gebeliğin sonlandırılması amacıyla kürtaja yönelimdir. Burada da acımasızca bir tartışma dönmetedir. Öyle ki, istenmeyen ve zora dayalı bir edimin sonucu gebe kalan kadın göz ardı edilmekte; her ne olursa olsun, bu durumun sorumlusu olarak tutulamayacak çocuğun yaşam hakkı tartışmaları yapılmaktadır.

4. Feminizm Perspektifinden Kürtaj ve Tartışmaları

Feminist hareketin ortaya çıktığı günden bugüne, temel temalardan biri olan kürtaj ve kürtaj hakkı, geçen süreye ve hareketin kazandığı çoğu kazanıma rağmen halen tartışmalıdır. 1968 Mayıs'ının cinsel özgürlük sloganı, doğum kontrol yöntemleri ve kürtaj gibi özelinde kadınları ilgilendiren meseleleri de gündeme getirmiştir. Ardından gelen 1970'ler, birçok ideoloji için olduğu kadar, feminist hareket için de oldukça hareketli bir döneme işaret eder. Kürtajın hak bağlamında tartışılması ve kürtajı bir hak olarak görme eğilimi bu yıllarda önem kazanmıştır. Kadınların kendi bedenlerine ilişkin bir denetim hakkı olarak değerlendirilen kürtaj hakkı, özellikle o dönemin yasal sürecinde de yer edinmiştir. İnsan var oluşunun zorlu ve meşakkatli süreçlerinden biri olan gebelik süreci, bu sürecin birincil öznesi olan kadınla değil tüm toplumla ilişkili kılınmakta, kadınlar ise bu durumdan rahatsız olmaktadır. Böyle bir düşünsel zeminde, ilk elden kürtaj yasaklarına karşı hak savunusu gelişmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ilk yarısı nüfus politikaları perspektifinde oluşturulan kürtaj yasaklarıyla gündeme gelir. Çocuk yapma edimini toplumsal ve vatani bir görev olarak kadınların sorumluluğuna bırakan politikalar, karşı sav olarak hak argümanını ortaya çıkarmıştır. Bu yüzyılda canlılık kazanan feminist hareketin ayırıcı özelliği, cinsiyete dayalı ayrımcılık üzerine tartışmalara cinselliği de dâhil etmek olmuştur.

Böylelikle doğum kontrol yöntemleri ve kürtajın eş zamanlı olarak tartışılmaya başlanması, kürtaja ilişkin geliştirilen toplumsal dirençte yanlış algılanmaya başlanmış ve karşı savlar bu bağlamda ortaya çıkmıştır. Bu algılardan biri kürtajın doğum kontrol yöntemi olarak görülmesidir. Oysa kürtajın bir doğum kontrol yöntemi olarak görülmesi, feminist hareketin asla sahiplenmediği bir algıdır. Hareket burada kürtajın

6 Benzer sorular üzerinden bir tartışma yürüten ve tek tek soruları incelemeye alan birçok kaynak mevcuttur. Fakat bu bağlamda soruların sorulma yöntemi bakımından benzerlik gösteren “**Abortus ve Etik**” başlığıyla Cumhuriyet Tıp Dergisinde yayınlanmış olan Altıparmak, Çiçeklioğlu ve Yıldırım'ın (2009) metnine bakılabilir.

7 Ayrıntılı tartışma için bkz. Altıparmak vd. (2009).

toplumsal ilişkiler yapısının bir halkası olduğuna dikkat çekmek istese dahi, hak bağlamında yapılan tartışmalar kürtaja ilişkin uzlaşılması zor bir tartışma alanı yaratmıştır. Kadını fazlasıyla ilgilendiren üremenin ve onun sonuçlarının hesabını sormak amacıyla yola çıkan feminist hareket, üremenin iktidarın yani erkek egemenliğinin elinde olduğuna dikkat çekmeye çalışsa da, hak kavramının şüphesiz ki sorunsallı oluşu bu tartışmayı ne yazık ki kadınların istediği bir sonuca bağlamamıştır. Kürtaj hakkı gibi bir hak yasalarda mevcutken, bugün kürtaja ulaşımın zorlukları halen devam etmektedir.

Catharine A. MacKinnon "*Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*" adlı yapıtında kürtajı hem Hare'nin eleştirilerini göz önünde bulunduran bir duyarlılıkla değerlendirmekte hem de hak kavramının sorunsallarını ortaya koymaktadır. MacKinnon öncelikle kürtaja ilişkin temel algının değişmesi gerektiğini vurgular. Kürtaja ilişkin bir tartışma yapıldığında; cinsellik, üreme ve toplumsal cinsiyet gibi kavramları da tartışmaya dâhil etmek gerekir (MacKinnon, 2003: 218). Kadının ceninle ilişkisi salt sonuç odaklı bir ilişki değildir. Kürtaj bize sonucu işaret eder. Oysa buradaki ilişkide, başı ve sonu uzun bir emek sürecine giden bir ilişkisellik söz konusudur. Kürtaja yek bir sorun gibi bakmak ve onu salt bir seçme hakkı üzerinden değerlendirmek MacKinnon açısından, karşıt savlara karşı yetersiz kalmaktır. Öncelikle kadınların cinselliklerini denetleyip denetleyemedikleri üzerinden bir tartışma başlatmak gerekir. Özgür ve bilinçli bir cinselliğin, cinsel hastalıklara ve gebeliğe karşı korunma yöntemlerine erişimin güvence altında tutulduğu bir toplumsalda kürtaj tartışması bu kadar çıkmaza girmeyecektir. Kürtajın doğruluğu veya yanlışlığı üzerinden yapılacak bir tartışmanın sağlıklı olmasının koşulu ancak bu türden bir güvenceyle mümkün görünmektedir. MacKinnon kürtaj seçeneğinin imkân dâhilinde ve kadının iradi kararına bağlı olması gerektiğini vurgular. Ceninin bir birey olarak kabul edilip edilmemesi üzerinden dönen tartışmaları bu kararı etkileyecek bir sonuç olarak görmez. Kadın varlığına düşmanca olan bu dünyada, her şey onun aleyhine işlerken velev ki cenin birey olarak kabul edilse dahi, kadın bu kararı verme riskini almalıdır. Kadın cinsellik ve üreme gibi denetim yetisi olduğu durumlarda, kürtaj gibi bir konu söz konusuken kendi kararını vermelidir. MacKinnon'a katılmakla birlikte, ona eleştirel bir perspek-

tifen bakmamızı gerektiren iki noktadan biri budur. Burada bir soru sormak gerekir: Kadın bu kararı ciddi iradesiyle verebilir mi?

Kürtajı kadının iradi kararı sonucu ortaya çıkması gereken bir durum olarak görmekle birlikte, devlet tarafından yasalarca serbest bırakılan kürtaja da eleştirel bir yerden bakmaktadır. Bu türden bir yasanın kadının lehine değil, aleyhine sonuçları da olabileceğine işaret etmektedir. Ona göre yasal kürtajlar, kadını değil erkeği koruyan bir zihniyetin ürünüdür. Erkek böylelikle cinsel ilişkiye daha serbest ulaşabilecek ve bunun sonucunda ortaya çıkan sorumluluklardan daha kolay kurtulabilecektir (MacKinnon, 2003: 219). MacKinnon bir bağlamda haklı olmakla birlikte, yani devlet tarafından karar verilen kürtaj ediminin yine kadının cinselliğini denetim altına aldığı kabul etmekle birlikte, bu şekilde bir eleştirinin kürtajın doğum kontrol yöntemi gibi algılanmasına neden olabileceğinin altını çizmek gerekir. MacKinnon'un eleştirilebilecek ikinci görüşü de bu olabilir.

Bu iki eleştiri götüreceği görüşü bir tarafa, MacKinnon'un cinselliğe ilişkin görüşleri kürtaj tartışmaları için yeni bir perspektif sunabilir. Toplumsal ve politik eşitsizlik çerçevesinde oluşturulmuş bir cinsellik algısıyla çepeçevre sarılmış durumdayız. Feminist bir felsefe ve feminist bir etik, bize bu algıdan sıyrılıp yeni bir algı ortamının nasıl olması gerektiğini gösterecektir. Herhangi bir cinsin, burada bu kadın oluyor, bir diğer cins tarafından, bu da erkek, sömürülmesine izin verilmeksizin, cinselliğin yeniden tanımlandığı ve formüle edildiği bir toplumsal algıda kürtaj tartışması etik ve ahlaki türden çıkmazlara girmeyecektir. Kadınların kendi amaç ve kaderlerini denetleme yetileri vardır. Bu bağlamda, kendi bedenlerini denetleme hakkı olarak ortaya konan kürtaja ilişkin karar yetileri de vardır. Fakat kürtajı bir hak kavramı çerçevesinde ele almak için, öncelikle kadınların kendi amaç ve kaderlerini, hatta bedenlerini kendi yetileriyle denetleyip denetlemediklerine bakmak gerekir. Kürtaj hakkı tartışmasının etik doğruluğu veya yanlışlığı üzerine kalam etmek, ancak kadınların bunu başarabildikleri bir toplumsalda mümkündür.

Dolayısıyla MacKinnon'un kürtaj tartışmasındaki önemi, bu tartışmanın omurgasını oluşturan cinsellik tartışmasını önceliyor oluşudur. O bize cinsellik tartışmasını itilen özel alanından, yani siyaset termi-

nolojisindeki özel alandan alıp kamusal alana taşımayı önermektedir. Bilinçli ve sağlıklı bir cinsellik, bu cinselliğin sonucunun her iki bireye de zarar vermeksizin devam etmesi adına bu önemli bir adım olacaktır. Buradan hareketle ortaya konan herhangi bir kürtaj tartışması da, karşı savlara duruşunda cılız ve antitez üretmeyen salt söylemler olarak kalmayacaktır.

5. Tüm Tartışmalara Ek Olarak

1970'ler feminizme birçok bakımdan yeni alanlar açmakla birlikte, feminist felsefeye de zemin hazırlamış olmak bakımından tekrar tekrar dönüp ele alınacak yıllardır. Ortaya çıkışında feminist felsefe, üç temel tartışma noktası belirlemiştir. İlk olarak, kapsamlı bir felsefe tarihi araştırması yapıp bu tarihte kadına ilişkin geliştirilen yargı ve özellikle de önyargılar ortaya çıkarılmak istenmiştir. İkinci olarak feminist argümanların ve savların doğru bir şekilde temellendirilmesi amacıyla, felsefi bir düşünme biçimiyle hareket etmeye ihtiyaç olduğu saptanmıştır. Üçüncüyle bağlantılı üçüncü temel nokta ise, nasıl ki feminizmin felsefi bir zemine ihtiyacı varsa felsefenin de feminist bir zeminden ilerlemesi gerektiğine ilişkin olmuştur. Feminizmin tarihine ve bugün geldiği noktaya baktığımızda feminist bir felsefenin gerekliliği bir kez daha ortadadır. Özellikle de feminist bir etik alanına ihtiyaç duyulduğu kürtaj vb. tartışmalar sonucunda görülmektedir. Feminist etikten kasıt, var olan toplumsal ahlak kurallarına ve hak ideallerine hem eleştirel hem de kadın var oluşu göz önünde bulundurularak bakmak gerektiğidir. Erkek odaklı ve kadın deneyimini dışlayıcı nitelikteki çoğu ahlak kuralları ve hak idealleri, yazık ki kadınların ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılayamamaktadır. Gebelik ve anne olma durumları bunlardan yalnızca ikisidir. Esasında da oldukça önemli bir ikilidir. Feminist felsefe içerisinde gelişen feminist etik kuramı, basit gelen bir kavramın dahi ne kadar belirleyici olduğunu şu şekilde ortaya koyar. Örneğin "annelik" kavramının yerine, "annelik yapma" kavramını getirme gerekliliği öne sürülür. Biyolojik olarak içerisinde bir cenini büyütebilecek birinin illa annelik yapmak zorunda olmadığı, annelik yapan birinin de illa ki bir cenini içinde büyütmeye gerekmediği ayrımına dikkat çekilmektedir. Annelik yapmanın salt tek bir cinsiyete yüklendiği gerçeği böylelikle tartışmaya açılmaktadır.

6. Sonuç

Kürtaj tartışmaları çok boyutlu olmakla birlikte bu çalışma kendisine bir sınırlandırma getirmek durumundaydı. Etik temelli yapılan kürtaj tartışmalarından hareketle, kürtajın hak temelli tartışılabilirliği üzerinde duruldu. Yaşama hakkı olarak da başka bir boyuta taşınan hak temelli kürtaj tartışması, ceninin ve bu ceninin döllemesinde spermiyle katkısı olan erkeğin de hakkını ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle de anne karnına yerleşen ceninin yaşama hakkı ve kadının bedeni üzerindeki karar verme tasarrufunu karşı karşıya getiren hak temelli kürtaj tartışması, kadınların lehine değil aleyhine işlemekteydi. Örneğin Thomson, kemancı analojisiyle kadının kendi bedeni üzerindeki tasarruf hakkını olumlamıştır, fakat bir o kadar da eleştiri götüren bir tartışma başlatmıştır. Thomson bu analojisiyle yalnızca 9 aylık bir süreci ön plana çıkarmakta, oysa kadınların kürtajı tercih ederken karar vermelerinde etkili olan şeyin bu 9 aylık süreç olmadığını görmezden gelmekte. İkinci olarak analoji zoraki bir gebeliğe işaret etmekte, yani tecavüz sonucu oluşmuş bir gebeliğe, oysa kadınlar kürtaja zoraki bir gebeliği sonlandırmak amacıyla ulaşma derdinde değildirler. Elbette burada istenmeyen bir gebeliği sonlandırma güdüsü vardır, fakat bu gebelik istenmeyen bir cinselliğin sonucu olmak zorunda değildir. Kadınlar burada anne olma veya anne olmama arasında bir karar veriler esasında. Dolayısıyla hak söylemini bu bağlamı düşünerek değiştirmek gerekmektedir. Öncelikle kadın, 9 ay boyunca bedenine bağımlı olan bir cenini taşımakla ve sonrasında onun bakımını mutlak suretle üstlenmekle yükümlü olacaksa, bu yükümlülüğe ilişkin tek ve son karar kadındır elbet. Kürtaj haktır söylemi yerine; yasal ve ücretsiz cinsel eğitim ve elbette doğum kontrol yöntemlerine erişim hakkından söz etmek, son tahlilde kürtaj söz konusuysen sözünü kadına bırakmak gerekir. Kadınlar kürtajı bir doğum kontrol yöntemi olarak gördükleri için veya onun yasal olması dolayısıyla böyle bir seçimde bulunmazlar, onlar bu seçimde bulunarak, kendi var oluşlarına ilişkin etkin bir özne olmanın farkındalığıyla hareket ederler. Son tahlilde bu çalışmadaki amaç, elde edilen hakları ve hak söylemini yok saymaktan öte yeni bir perspektife ihtiyacımız olduğunun altını çizmekti. Bu perspektif de etik, felsefe ve toplumsal cinsiyet gibi bilimsel alanların birlikte okunması ve tartışılmasıyla ortaya çıkacağına benzer.

Kaynakça

- Acıduman, A. (2013) "Tıp Etiği Açısından Kürtaj", Doğan, C. ve P. Aksoy Gülaslan (der.), V. Sağlık Hukuku Kurultayı kitabı içinde, Ankara: 17-35 <http://www.ankarabarasu.org.tr/Siteler/2012yayin/2011sonrasikitap/v-saglik-hk-kurultayi-web.pdf>, indirilme tarihi: 26.07.2016.
- Altıparmak, S., Çiçeklioğlu, M. ve G. Yıldırım (2009) "Abortus ve Etik", Cumhuriyet Tıp Dergisi, 31: 84-90. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/cumucmj/article/viewFile/1008000041/1008000053>, indirilme tarihi: 26.07.2016.
- Cevizci, A. (2008) *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma.
- Cevizci, A. (2013) *Uygulamalı Etik*, İstanbul: Say.
- Cevizci, A. (2014) *Etik-Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Say.
- Collin, F. ve I. Kaufer (2016) *Feminist Güzergâh*, çev. G. Acar Savran, Ankara: Dipnot.
- Donovan, J. (2010) *Feminist Teori*, çev. A. Bora, M. A. Gevrek ve F. Sayılan, İstanbul: İletişim.
- Feldman, F. (2013) *Etik Nedir?*, çev. F. B. Aydar, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Frankena, W. (2007) *Etik*, çev. A. Aydın, Ankara: İmge.
- Göçmen, D. (2012) "Kürtaja Dair Dünyevi Kuramsal Bir Çerçeve Kadının İradesini Merkeze Alan Özgürlükçü ve Eşitlikçi Bir Perspektif" <https://dogangocmen.files.wordpress.com/2012/12/kc-3bcrtaja-c3b6zgc3bcrlc3bckc3a7c3bc-ve-ec59fitlik3a7i-bir-bakc4b1c59f.pdf>, indirilme tarihi: 26.07.2016.
- Hare, R. M. (1965) *Freedom and Reason*, New York: Oxford University.
- Hare, R. M. (1970) *The Language of Morals*, Oxford: Oxford University.
- Hare, R. M. (1975) "Abortion and the Golden Rule", *Philosophy and Public Affairs*, (4) 3: 201-222.
- Hare, R. M. (1981) *Moral Thinking*, Oxford: Clarendon.
- Hare, R. M. (1998) *Essays on Political Morality*, Oxford: Clarendon.
- Hırata, H. Laborie, F. Le Doaré, H. ve D. Senotier, (2004) *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, çev. G. Acar Savran, İstanbul: Kanat.
- Kaya, F. (2014) *Peter Singer'in Etik Görüşü Çerçevesinde Kürtajın Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuçuradi, İ. (2007) *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- MacKinnon, C. A. (2003) *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, çev. T. Yöney ve S. Yücesoy, İstanbul: Metis.
- Marquis, D. (1989) "Why Abortion is Immoral", *Journal of Philosophy*, 86: 183-202.
- Poyraz, H. (1995a) *Dil ve Ahlak*, Ankara: Vadi.
- Poyraz, H. (1995) *Dil Açısından Ahlak Felsefesi ve R. M. Hare*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rich, A. (1995) *Of Woman Born: Motherhood As an Experience and Institution*, New York: W. W. Norton & Company.
- Singer, P. (ed.) (1987) *Applied Ethics*, Oxford: Oxford University.
- Singer, P. (ed.) (1994) *Ethics*, Oxford: Oxford University.
- Singer, P. (ed.) (1997) *A Companion to Ethics*, Oxford ve Malden: Blackwell.
- Stone, A. (2016), *Feminist Felsefeye Giriş*, çev. Y. Cingöz. ve B. Tanrısever, İstanbul: Otonom.
- Tepe, H. (2011) *Etik ve Metaetik*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Thomson, J. J. (1971) "A Defense of Abortion", *Philosophy and Public Affairs*, 1(1): 47-66.

Sokrates'in ebeliği: Eril felsefe-dişil ebelik üzerine düşünceler

Melda Yaman*

Özet

Bu makalede, Sokrates'in kendi felsefe yöntemini tarifinden –akıl ebeliğinden- hareketle, Antik Yunan'da felsefe ve ebelik gibi iki önemli emek alanını karşılaştırarak, cinsiyetçi işbölümünün ipuçlarını yakalamak amaçlanmıştır. Gösterilmeye çalışıldığı gibi, cinsiyetçi işbölümü toplumsal ilişkilerin basitçe teknik ve yansız bir uğrağı değildir; tersine kadınlarla erkekler arasında bir mücadele alanını işaret eder. Cinsiyetçi işbölümü, her yeni üretim biçiminde, üretim ilişkileri zemininde, her daim eril baskı ve eril tahakküm altında yeniden yapılanmıştır.

The Socratic midwifery: Thoughts on masculine philosophy-feminine midwifery

Abstract

In this paper, it was aimed to find out the clues for gender division of labour, through comparing two significant fields of labour –philosophy and midwifery- in the Ancient Greece, with reference to the Sokrates' definition of his own philosophical method, -midwifery of reason-. It will be argued that the gender division of labour is not a mere technical or neutral moment of the social relations; on the contrary, it points out an area of struggle between women and men. Gender division of labour has always been restructured in every new mode of production, on the ground of relations of production and under male oppression and male domination.

Anahtar kavramlar: cinsiyetçi işbölümü, Sokrates, ebelik, kadın filozoflar, Antik Yunan

Keywords: gender division of labour, Socrates, midwifery, women philosophers, Ancient Greek

Sokrates: Benim bir ebenin, Phaenarete adında güçlü, soylu bir kadının oğlu olduğumu duymamış mıydın?

Theaetetus: Evet, duydum.

Sokrates: Ve benim de aynı zanaatı, ebelik yaptığımı da duydun o zaman.

Theaetetus: Yoo, hiç duymadım.

Sokrates: Seni temin ederim ki doğru. ... Ebelerin zanaatı ne denli önemli olsa da benimkinden daha az işleri olur ... benim zanaatım şu üçü dışında her açıdan kadın ebelerin zanaatına benzer: birincisi ben kadınlara değil erkeklerle ebelik ederim; ikincisi bedenlerle değil akılla ilgilenirim. Üçüncüsü en önemli noktadır; genç erkeklerin düşüncelerinin yalan ve sahtekârlığa mı yoksa hakikat ve asalete mi gebe olduğunu test ederim.¹

Platon'un *Theaetetus* adlı yapıtında Sokrates kendini 'akıl ebesi' olarak resmeder.² Bu ister Sokrates'in sözleri isterse Platon'un yakıştırması olsun, bu diyaloglarda bu büyük Antik filozoflar felsefe ile ebelik arasında ilişki kurmaktadır. İlginç olansa, Aristoteles'te olduğu gibi, Antik Yunan'ın büyük filozoflarının us yürütmesinin, dönemlerinin (ve hatta günümüzün) cinsiyetçi işbölümünü birebir yansıttığıdır: Kadınlar ebelik yapabilir, erkeklerse (ki sadece özgür erkekler) felsefeyle uğraşabilirler.

Bir erkek olarak Sokrates, annesi ve diğer kadınlar gibi, ebelik yaptığını söyler; zira, kendi sözleriyle,

2 'Akıl ebesi' ifadesini ben yakıştırdım. Bu diyalogların Sokrates'in kendi sözlerini içerip içermediği; 'akıl ebeliği'nin Sokrates'in yöntemini yansıtıp yansıtmadığı üzerine tartışmalar literatürde geniş bir hacim kaplamaktadır (bkz. Tomin, 1987). Ne var ki bu türden tartışmalar bu yazı çerçevesinde bizi ilgilendirmiyor.

* Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi

1 Platon (2004: 43-44).

erkeklerin kafalarındaki düşünceleri *doğurtur*. Yukarıda anılan diyaloglarda Sokrates, ebeliği övse de, hatta ebelerin Yunan toplumunda itibarlı kadınlar olduklarını söylese de, ebelik mesleğini kendi uğraşından –felsefeden-, aşağı görür. *Filozof* Sokrates ile ebe annesi arasındaki ayrım -*erkek* filozof ve *kadın* ebe ayrışması-; erkeklik ve kadınlığın, akıl ve beden, toplum ve doğa, kafa emeği kol emeği ikilikleri üzerinden kurgulanmasının tanıdık bir örneğini sunar.

Bu yazıda cinsiyetçi işbölümünün tarihsel izlerini sürmek üzere Antik Yunan'a kısa bir gezintiye davet ediyorum sizi. Antik dönemde kadınların ve erkeklerin emek alanlarını bütün veçheleriyle incelemek yazının sınırlarını epeyce aşar. Bu nedenle, ilgimi, cinsiyetçi işbölümünün kendisini en iyi -hatta 'sembolik' bir biçimde diyebileceğimiz- yansıttığı *cinsiyetli* iki emek alanına, *eril* felsefe ile *dışıl* ebelik alanına yöneliyorum. Felsefe neden erildir? Kadınlar felsefe yapamaz mı; kadın filozoflar yok mudur? Ebelik, felsefeye kıyasla, değersiz ve vasıfsız bir iş midir? Peki, on altıncı yüzyıldan itibaren ebeliğin erkeklerin ilgisini çekmesinin sebebi nedir? Tüm bu sorulara bütüncül yanıtlar vermek elbette ki zor; ben sadece verilecek yanıtlara kapı aralamayı deneyeceğim.

Sokrates'ten başlamamın özgül bir nedeni var: Ebelik tarih boyunca kadın işi olagelmiştir; kadınlar çağlar boyunca, Sümerlerden Mısırlılara, Antik dünyadan Feodal Avrupa'ya ebelik yaparak hem önemli bir toplumsal görevi ifa etmişler hem de toplumsal bir statü kazanmışlardır. Ancak, kapitalist dönüşümün ilk aşamalarından itibaren ebelik ve tıp, bir *bilim* alanı ve *ücretli* iş biçimini aldıkça, erkekler kadınları bu emek alanından sistematik bir biçimde uzaklaştırmış; ebelik ve şifacılığı da 'erkek işi' haline getirmeye başlamıştır. Yukarıdaki diyalogda Sokrates,- yani bir erkek-, bir kadın mesleğini, -yani ebeliği-, kurgusal bir biçimde 'ele geçirmiş'; ebeliğe, taşıdığı bütün niteliklerden daha 'yüce' belirlenimler katarak, kendine mal etmiştir. Diğer bir deyişle Sokrates, kendisinden neredeyse iki bin yıl sonra, hemcinslerinin, kadim bir kadın işi olan ebeliği (ve genel olarak şifacılığı) ele geçirmelerini, çok erken bir dönemde, sembolik düzeyde gerçekleştirmiştir.

Eril Felsefe ve Kadın Filozoflar

Felsefe tarihini başlangıcından bugüne taradığımızda, yirminci yüzyıldaki kadın filozoflar dışında, hiçbir kadının adına rastlamayız. Sadece biz değil, felsefe tarihi üzerine yazan filozoflar da kadınlara yer vermemiştir (Ellen Waithe, 1987). Edebiyatta, sinemada, gündelik sohbetlerde 'filozof' imgesi hiçbir biçimde bir kadın ile birlikte tasavvur edilmez. Neden? Çünkü bilinir ki (!) felsefe 'erkek işi'dir.

Felsefenin esas olarak erkeklerin uğraşı olageldiği doğrudur. Bizatihi düşünmek üzerine düşünmek; insana, doğaya ve topluma ilişkin bilgiyi sorgulamak ve zenginleştirmek geniş bir serbest zamanı gerektirir. Çünkü, insan, ancak, yaşamını sürdürmek için gerekli temel ihtiyaçlarını karşıladıktan ve kendisinden beklenen 'yükümlülükleri' yerine getirdikten sonra *serbest zamana* kavuşabilir; ve ancak böylece felsefe, mantık, bilim gibi uğraşlara yönelebilir. Ayrıca, bu uğraşlar erken yaşlardan itibaren disiplinli bir eğitimi de gerektirir. Ne var ki, felsefe eğitimi ile bilimsel eğitimin yanı sıra bu alanlarda uğraş vermek için gerekli *serbest zaman*, sınıflı toplumlar boyunca belirli bir grubun ve çoğunlukla egemen sınıftan küçük bir erkek grubunun ayrıcalığı olmuştur. Erkekler bu ayrıcalığı, başkalarının serbest zamana sahip olamaması pahasına edinebilmiştir. Antik Yunan'da da serbest zaman soylu erkeklerin mülkiyetindedir.

Üretim ilişkileri ile ataerkil sistemin emek alanında yarattığı eşitsizlikler, felsefeye, bilime, sanata vb. erişimde de eşitsizliği koşullar. Bu eşitsizlik karşısında Aristoteles, bizatihi felsefeyi kendi ereğinin aracına dönüştürmüştür; kadınlar ve özgür olmayan erkekler karşısındaki konumunu, felsefi bir temelde açıklamayı denemiştir. Aristoteles'e göre (*Politika*) erdemli insanlar, Platon'daki gibi, 'üstün' insanlardır ve soylu bir yaşam sürmelidirler. Bu 'üstün insanların' uğraşı gündelik yaşamsal ihtiyaçları karşılamaya yönelik emek etkinliği olamaz; bu etkinlikler sıradan olduğu kadar bayağıdır da. Onların ereği felsefe ve bilimle uğraşmak yahut siyaset yapmaktır. Yaşamlarını, bu türden yaratıcı etkinlikleri geliştirmek üzere kurgulamalıdır. Aristoteles'in çalışma ile kast ettiği, kol emeği ile, yani bedensel emekle, yaşamsal ihtiyaçları karşılayacak mal ve hizmetleri üretmek üzere çalışmaktır. Elbette ki 'soylu' bir yaşamı sürdürebilmek için, ihtiyaçları karşılayacak çalışan bir kesime ihtiyaç vardır;

Aristoteles'in söylediği gibi birilerinin bu 'sıradan' işleri onların yerine yapması gerekir. Antik Yunan'da özgür yurttaş olan erkekler, kölelerle kadınlar onlar için ihtiyaç nesnelere ürettikleri, bakım ihtiyaçlarını karşıladıkları ve çocuklarını büyüttükleri için, felsefeyle ve bilimle ilgilenmeye vakit bulabilmişlerdir.

Nasıl ki Antik Yunan'da bir kölenin filozof olmasının nesnel şartları bulunmuyorsa, Yunanlı bir kadının felsefeyle uğraşmasının koşulları da hayli zayıftır. Ataerkil toplum yapısının kadını konumlandığı alanlar, hem fiziksel koşullar hem de moral toplumsal kabuller bakımından, kadınların bilimle ve felsefeyle uğraşmasına fırsat vermemiştir.

Antik Yunan'da kadınların zamanı ev işleriyle geçerdi; kadınların yeri *oikos*'tu (Brock, 1994: 336). *Oikos* Yunan toplumunun en küçük birimidir. Eski Yunan'da terim geniş bir anlam içeriğine sahiptir; D. M. MacDowell (aktaran Roy, 1999: 2) bu farklı anlamları üç başlıkta toplamıştır: İlk basitçe hane anlamına gelir; ikinci anlamı, bir kişinin sahip olduğu mülktür; *oikos* ile hane işlerinin yönetimi arasındaki bağı kuran bu ikisidir. Üçüncüsü, *oikos* aile demektir; anne, baba ve çocukları içerir. Hanenin yönetimi demek olan *Oikonomia oikos*'tan türemiştir ve hane içindeki karı ile kocanın, baba ile çocukların, hanenin efendisi ile köle ve hizmetçilerin ilişkisinin tümünü kuşatır.³ Bu ilişkiler hiyerarşik ve eşitlikli yapılarak, erkeği hanenin efendisi olarak konumlandırır. Aristoteles'e göre, örneğin, devletin olduğu gibi, hanenin de efendisi erkektir. Erkek, ilkin, kölelerin efendisidir; sonra kadının efendisidir; en son da çocukların efendi babasıdır. Aristoteles kadını köleye benzetir. Köle ile efendi arasındaki tabiyet ilişkisi gibi kadını erkek arasındaki ilişki de egemenlik ve tabiyet ilişkisidir (Aristoteles, 1998: 5). Rasyonel seziye sahip olan doğal olarak yönetici ve efendi iken, bir başkasının bedenini ve emeğini yönetebildiği kişiler köledir. Kadını erkek arasındaki ilişki de benzerdir; erkeğin kadını ilişkisi 'doğal üstünün' 'doğal aşağı olanla', yönetenin yönetilenle ilişkisidir (Aristoteles, 2004: 8). Dolayısıyla, Antik Yunan toplumunda erkekler siya-

3 *Oikos*'un günümüzdeki ekonomi biliminin kökenini oluşturduğuna yönelik güçlü bir kabul bulunmaktadır. *Oikos* hane, norm veya yasa demektir; *oikonomia*'dan türeyen 'ekonomi' hane yönetimi anlamına gelir. Roncaglia (2005: 24-25).

sal erki ve yargı gücünü kullanmak gibi kadınlardan farklı işleri üstlenirken; toplumsal kaynaklara erişim, statü ve itibar bakımından kadınlardan üstün konumdaydılar. Felsefe, bilim ve sanat genel olarak erkeklerin uğraşığıydı. Kadınların başlıca işi ise *oikos* yönetimiydi. Anlaşılan, Antik Yunan'da toplumsal iktidar, bilim, felsefe alanlarının kapıları (köle dışındaki) erkeklere sonuna kadar açılırken, evlerin kapıları kadınların üstüne kapatılmıştı.

Bütün bu olumsuz koşullara karşın, Antikite'de felsefeye ilgi duyan kadınlar olmamış mıdır; hiç kadın düşünür yetişmemiş midir? Elbette ki kadın filozoflar yaşamıştır. Ne var ki, kendilerinden sonra gelen kadın filozoflar gibi, felsefe tarihinden adları silindiği için bu kadınları çok geç tanıyabildik. Zira, adlarının silinmesi kadınların tarihten silinmesi anlamına gelmektedir.⁴

Kadın filozofların tarihte izini sürmek kolay değildir; ancak, Aegidius Menagius'un 1690 yılında Latince yayımlanan *Historia Mulierum Philosopharum* (*Kadın Filozofların Tarihi*) başlıklı kitabı çığır açıcudur. Menagius kitabında astronom, astrolog, jinekolog yahut sadece erkek filozofların yakını olan çok sayıda kadın filozoftan söz eder. Sadece Helenistik dönemde 65 isim sayar (Wider, 1986: 21). Ne var ki, Menagius'un yapıtı da, konu ettiği kadın filozoflar gibi, tarihin karanlıklarına gömülüp kalmıştır. 1980'lerin başında bu kitaba bir atfa rastlayan Mary Ellen Waithe, bu şaşırtıcı bir o kadar da sevindirici keşfin ardından tarihteki kadın filozofların peşine düşmüş; gönüllü araştırmacılarla oluşturduğu proje ile dört ciltlik devasa bir çalışma olan *Kadın Filozofların Bir Tarihi'ni* (*A History of Women Philosophers*) bizlere kazandırmıştır.

Antik Yunan'da kadın filozofların etik, metafizik, astroloji, astronomi, kozmoloji matematik, hukuk ve felsefenin diğer alanlarıyla ilgilendiklerini görüyoruz. Antik Yunan dünyasının en bilinen kadın filozoflarından biri Hypatia'dır. Hypatia'nın Diophantus'un cebir teorisine ve Ptolemy'nin astronomi teorisine katkıları eşsizdir (Ellen Waithe, 1987).⁵ İskenderiye

4 Bu konuda bir değerlendirme için bkz. Beyaz Erkızan (2012).

5 Alejandro Amenábar'ın 2009 Cannes Film Festivali'nde gösterilen filmi *Agora*, Hypatia'nın hayatını konu edinmektedir.

Kütüphanesi'nde felsefe, matematik, astronomi ve mekanik dersleri vermiştir. Lucania'lı Aesara, *Book on Human Nature (İnsan Doğası Üzerine Kitap)* başlıklı yapıtımdan elimize ulaşan fragmanda, insan doğasını ve yapısını çözümleyerek, moral hukuk ve pozitif hukukun, teknik yapısı da dahil olmak üzere, doğal ve felsefi temellerini keşfedebileceğimizi söylemiştir (Ellen Waithe, 1987: 5). Bir başka kadın filozof, Atina'ya dışardan gelen bir 'yabancı' olan Aspasia, zekasıyla ve çağının ataerkil normlarını hiçe sayan bağımsız düşünce ve yaşantısıyla felsefe sohbetlerinin aranır ismi olmuştur. Aspasia, Platon ile Xenophon'un metinlerinde geçer; Sokrates'in arkadaşıdır. Sokrates'in ara sıra öğrencileriyle Aspasia'yı ziyaret ettiğini; arkadaşlarına, oğullarını, dikkat çekici zekasından ötürü, Aspasia'ya göndermelerini tavsiye ettiğini biliyoruz (Wider, 1986: 42). Antik Yunan felsefesindeki bir diğer önemli kadın filozof Diotima'dır.⁶ Platon'un *Şölen'*inde en etkileyici diyalogları Diotima'dan dinleriz. Sokrates, Diotima'nın 'aşk felsefesi' (Eros) ve diğer konularda çok bilgili olduğunu belirtir: "Eros üstüne ne biliyorsam, ondan öğrendim" der (Platon, 2000: 40). Sokrates "bilgeliğiyle gücünü ondan alır; aşk konusunda onu, öncüsü, hocası ilan eder" (Irigaray, 1989: 32). İlginç olan şudur ki, Diotima'nın Sokrates'le diyalogu, Sokrates'in Platon'un yapıtlarında gördüğümüz, diğer Atinalılarla diyaloglarının ters çevrilmiş halidir; *Şölen'*de, Diotima, Sokrates'in bildik görevini üstlenmiştir: bir bakıma *Sokrates'*tir – Sokrates'in düşüncelerini *doğurtan* Diotima'dır. Hatta Katleen Wider'a göre (1986: 44), Sokrates, Sokratik yöntemi de Diotima'dan aldığını ima eder. Diotima'nın şu sözleri (Platon, 2000: 44) bilgiyi yücelten en güzel tiratlardan biri değil midir?⁷

Yalnız beden değil, ruh da değişir. Tabiat, huy, inanışlar, arzular, zevkler, dertler, kaygılar; bunların hiçbiri aynı kalmaz; biri ölürken, bir yenisi doğar. İşin en tuhafı, bilgilerimiz bile bir yandan doğar, bir yandan ölür, hiçbir zaman aynı kalmaz, bildiklerimiz hep değişir. Bilgi yitirildiği için, öğrenme diye bir şey vardır

6 Diotima'nın gerçek bir kişilik olup olmadığına ilişkin tartışmalar için bkz. Ellen Waithe (1987) ve Wider (1986).

7 Luce Irigaray, Platon'un *Şölen'*inde ifade edilen şeytani işleve 'Büyücü Aşk' adını vermiştir. Irigaray bu diyaloglarda Diotima'nın birbiriyle bağdaşmayan iki pozisyon aldığını ileri sürer: ilkin özgül bir diyalektikle, aşkın, aşıklar arasında ölümsüzlük getiren bir dolayım olduğunu söyler; ardından aşkı, üremek için bir araca indirger (bkz. Irigaray, 1989).

... Öğrenmek, gidenin yerine bir yenisini koymakla bilgiyi yaşatır, böylece bilgi hiç değişmemiş gibi görünür. Bütün ölümlü varlıklar, bedeniyle, her şeyiyle ölümsüzlüğe bu yoldan erişir.

Dolayısıyla, kadın filozoflar da bilimi, matematiği, felsefeyi, insan davranışlarının temel ilkelerini araştırmışlardır. Bununla birlikte erken dönem kadın filozofların çoğunun ilgisini kadınların hane içi uğraşlarına yönelttiği gözden kaçmaz. Örneğin, Pisagorcu kadın filozoflar insan davranışlarının altında yatan ilkeleri incelerken konuya sık sık kadın perspektifinden yaklaşmış; felsefenin temel ilkelerini çoğunlukla hane içine ve kadının yaşantısına uygulamışlardır: uyumlu bir hane yönetimi nasıl olur; uyumlu çocuklar nasıl yetiştirilir; karı koca ilişkileri nasıl uyumlu bir biçimde yürütülür; hane içinde uyumu sağlamak için hizmetçilere nasıl davranmak gerekir? Bu filozoflardan Theano, *harmonia* ilkesini sadakatsiz kocasıyla baş etmeye çalışan bir kadına uygulamıştır; böylece bu ilkenin, böyle bir durumda bulunan kadının ne yapması gerektiğine karar vermesine yardımcı olduğunu göstermiştir. Phintys ve Peristione ise, aynı ilke temelinde, 'kadın kamusal alanda ve özel yaşamda nasıl davranmalı' sorusuna yanıt aramışlardır.

Felsefenin temel konularını kendi gündelik yaşamlarına ve toplumsal cinsiyetle bağlantılı görevlerine uygulamaları, ilk kadın filozofların felsefe yaparken bile 'kadın' kaldıklarını gösterir. Felsefeyi *kadınca* yapmak, kuşkusuz, erkeklerin elinde kurumuş us yürütme yordamını çiçeklendirmenin yolunu açmıştır. Öyle ki kimilerine göre bu durum, dişil bir felsefenin kapılarını da aralamıştır (bkz. Ellen Waithe, 1987). Ne var ki felsefeye üfledikleri nefes, tomurcuktan öteye geçememiştir. Zira, felsefeyi hane içinde kadınların 'görevleriyle' sınırlamaları, toplumsal cinsiyet rollerini verili biçimde yeniden ürettikleri anlamına gelir. Ancak öte yandan, yaşadıkları dönemdeki keskin ataerkil normların, bu filozof kadınların fiziksel dünyaları kadar düşünsel dünyasını da biçimlendirdiğini ortaya koyar. Kendini ortak iyiye adanmak, otoriteye itaat, hanede ve toplumda uyum ve ilahi düzen düşüncesi, ataerkil kabullerin kadınlara dayattığı normlar olmasının yanı sıra Pisagorcu toplum idealinin hedefleri arasında da yer alır (Wider, 1986: 28). Filozof kadınlar bu 'görevleri' sorgulamamış; 'ideal bir toplumda kadının rolü ne olacaktır' türünden sorular

sormak yerine, verili *status quo*'yu kabul etmişlerdir; hatta kadının verili toplumda uyumu sağlamanın yollarını aramış görünmektedirler. Dahası, evrensel bilgiye referans veren felsefeyi bir cinsin ataerkil rolleriyle sınırlandırılmış tikel dünyalarına sıkıştırılmaları, bu filozofların erkek filozoflar gibi- evrensel bilgi üret-e-mediklerine yorulmuştur.

Bunun karşısında Antik felsefenin 'bir erkekler söylemi' olduğu açık ve kesindir. Platon'un sözlerinde görüldüğü üzere, felsefe erkekler tarafından erkekler için yapılır. Toplumda egemen ve ayrıcalıklı olan erkekler, kendilerini evrensel eşleştirdikleri için, evrensel bilgiyi ürettikleri kanısındadırlar. Bu, biraz da, toplumda egemen düşüncenin egemenlerin düşüncesi olmasına benzer. Ne var ki, erkek filozofların şimdiye dek iddia ettikleri nesnellik, tarafsızlık ve evrensellik ideali ne denli gerçektir? Zira kavramlar ve teoriler belirli toplumsal koşulların ürünüdürler. Daha doğru bir deyişle, başta sınıfsal ve cinsel olmak üzere keskin eşitsizliklerle yüklü toplumlarda çoğu zaman eşitsizliğin imtiyazlı tarafında yer almış erkeklerin tarafsız bilgi üretmesi, evrensel kavramlardan ve öznelardan söz etmesi mümkün müdür? Örneğin filozofların en şanlısı Aristoteles, erkekleri, yani kendini, kölelerin ve kadınların efendisi ilan ederken, nasıl tarafsız bilgi sunabilir? Aristoteles'te gördüğümüz nesnellik, tarafsızlık ve evrensellik idealleri, açıktır ki, egemen erkek merkezli bir bakış açısından üretilmiştir (Codé'dan aktaran Modrak, 2012: 117). Peki, Aristoteles'in 'erdemli insanları', ideal bilen özneları kimlerdir? Her türlü toplumsal belirlenimden soyutlanarak idealize edilmiş bilen varlık kavramına işaret etse de, bunlar da imtiyazlı erkeklerdir. "Evrenselin bilişsel süreçler bağlamında yapılan analizi ile birlikte Aristoteles bilen özneyi genele indirgemmiştir, yani soyut bilme gücüne. Gerçekte ise, bilen öznenin bireysel bir insan olarak varlığı; kişisel, kişiler arası, cinsel ve sınıfsal nitelikli ilgileri, eğilimleri ve çıkarları bütünüyle yok sayılmıştır; bu gerçeğin üstü örtülüp saklanmış, karanlıkta bırakılmıştır" (Modrak, 2012: 118).

Pisagorcu filozof kadınlarla Aristoteles gibi düşünürler aynı zeminde, iki ayrı uçta yer alırlar. Antik Yunan toplumunun güçlü sınıfsal ve ataerkil eşitsizliklere dayalı yapısı, Aristoteles'in bu yapıyı hem doğal hem de evrensel bulmasına sebep olmuştur (Femeni-

as, 1994: 167). Pisagorcu kadın filozofların felsefenin evrensel temalarını toplumsal cinsiyete bağlı görevlere uyarlamalarına sebep olan aynı eşitsiz ilişkiler evrenidir. Erkekler bu eşitsizliklerin üzerine basarak kendilerini evrensel özdeşleştirip evrensel idealin peşine düşmüşken; kadınlar ataerkil kısıtlar içerisinde kendi öznelliklerine gömülü olduklarından, evrensel bilgiyi kendi tikelliklerine uyarlamışlardır.

Dışil Ebelik Erkek Ebeler Bir Kadın İşi Olarak Ebelik

Gördük ki Antik Yunanda az sayıda kadın bilim, felsefe ve siyaset alanında yer bulabilmiştir. Erkekler dünyanın çeşitli bilgileriyle donanabilirken, kadınlar hem bu alanlardan dışlanmış hem de onların payına geleneksel ev ekonomisi ile çocuk yetiştirme bilgileri düşmüştür. Pek çok toplumda olduğu gibi, Antik Yunan toplumunda da beceri ve yeterlilik gerektiren çok az etkinlik kadın işi olabilmiştir; bu işlerin başında ebelik ve şifacılık gelmektedir (Sissa, 2005: 66).

Ebelik, kadınların tarihinde özgül bir emek etkinliğidir. On binlerce yıldır kadınlar birbirlerine ebelik etmiştir. Hemen her toplumda kadınlar, ya kız kardeşleri, komşuları, yakınları kadınlardan, ya deneyimli yaşlı kadınlardan ya da profesyonel ebelerden yardım ve destek alarak doğurmuştur. Ebelik pek çok kadının bizatihi deneyimlediği doğum tecrübesiyle; ona yüklenen 'bakım hizmeti' göreviyle; binlerce yıldır derleyicilikle biriktirdiği otacılıkla⁸ ve teknik bilgilerin disiplinli bir biçimde öğrenilip aktarılması ile süregitmiştir.

Ebelik, muazzam bir bilgi ve deneyim gerektiren bir emek alanı olarak kadınların tarihinde özgül bir yer tutar. Ebeler sadece doğuma refakat eden kadınlar değildiler; kadın bedeni, doğum, doğum sonrası komplikasyonlar üzerine deneyim ve bilgi sahibiydiler. Kadınlar bu eşsiz bilgi birikimini birbirlerinden edinirlerdi. Bu nedenle de ebelik, kadınları birbirine bağlayan ve aralarındaki dayanışmayı yeniden üreten araçlardan biri olagelmisti. Ebelik, kadınların toplum-

8 Kadınlar derleyici ve toplayıcıkla geçirdiği binlerce yıl boyunca şifalı bitkileri derlemeyi ve üreme sağlığı ile ilgili kullanmayı öğrenmişlerdi. Örneğin Ortaçağ boyunca kadınlar iksir haline getirilen şifalı otlarla gebeliği önleyebiliyorlardı. Federici (2011: 136).

sal cinsiyet özellikleriyle bağlantı olmakla birlikte; bilgi, deneyim ve donanımlarını güçlendiren, kadınlar arası dayanışmayı kuran ve bu nedenle bakım emeğini aşan bir uğraş ve/veya meslek olarak görülmelidir.

Antik Yunan'da Ebelik

Antik dünyada da ebelik ayrıcalıklı bir kadın emeği alanı idi. Şaşırtıcı bir biçimde Antik Yunan'da profesyonel ebeler olduğunu görüyoruz; yani tarihin erken dönemlerinde kadınlar ücretli bir işte çalışmaktaydı. Ebelerin çoğu kişisel deneyimlerinin yanı sıra meslektaşlarından edindikleri bilgileri uygulayan kadınlardı. Bu bilgiler, anneden kızı yahut evin hanımından köleye hane içinde aktarılmaktaydı (Tsoucalas vd., 2014: 547).

Antik Yunan'da özgür bir kadın yurttaşın gelir getiren bir işle uğraşması hoş karşılanmazdı; hatta utanç verici ve küçük düşürücü bulunurdu (Brock, 1994: 336). Gelişkin ve hiyerarşik bir biçimde yapılanmış bir işbölümünün görüldüğü Yunan toplumunda, özgür kadınların hane içinde işlerle ilgilenmesi, köleleri yönetip yönlendirmesi beklenirdi. Diğer bir deyişle, kadınların yeri de işi de *oikos*'tu. Bu nedenle Antik dünyada sadece kölelerin ebe olduğuna ilişkin yaygın bir kanı bulunmaktadır (bkz. Tsoucalas vd., 2014). Ancak, Christian Laes'nin (2011) Antik Yunan ve Roma yazıtlarından derlediği bilgilere göre, hem köle hem de özgür yurttaş kadınlar arasında ebeler vardı. Sokrates'in annesi Phainareté'nin ebe olması, özgür yurttaş kadınların da bu işi yaptığını örnekler.

Antik Yunan'da ebeler muazzam bir tıp bilgisine sahiptiler ve tıbbi uzmanlar olarak görülüyorlardı; 'doğum uzmanı', omfalotomos (göbek bağı kesen kimse) veya sağaltıcı olarak da adlandırılırlardı. Antik ebelerin ($\mu\alpha\iota\alpha$ veya *obstetrices*) çalışma yöntemleri ve gelenekleri, kadından kadına aktarıla aktarıla, modern tıp biliminin gelişimine dek, yüzyıllardır pek değişmemiştir (Laes, 2011: 154). Daha donanımlı olanlar –ki muhtemelen daha iyi eğitim almış ebelerden oluşuyordu– daha üst sınıflardan geliyorlardı. Bunlar, jinekolojik hastalıkların kadın hekimi anlamına gelen 'kadınların *iatrene*'i olarak adlandırılıyordu. En iyi bilinen ebelerin *iatrene*'ler olduğu neredeyse kesindir: Phainereti (MÖ 5. yy), Phanostrati (MÖ 4. yy), Elephantis (MÖ 1. yy), Thebes'li Olympias (MS 1. yy) gibi. Bütün bu kadınlar, jinekoloji, gebelik, cer-

rahi, genetik, onkoloji, patoloji, afrodisyoloji, fizyoloji, farmakoloji üzerine müstesna bir miras bıraktılar; ve Antikite'nin uzman jinekolojist doğum uzmanları olarak görülmelidirler (Tsoucalas vd., 2014).

Kadınlar bu bilgileri disiplinli bir öğrenme sürecinde ediniyordu. Bu konuda Efes'li Soranus *Gynaecology* başlıklı yapıtında eşsiz bilgiler sunmuştur. Soranus aldıkları eğitime göre ebeleri üç kategoriye ayırmıştır:⁹

- i. Ampirik eğitim alanlar;
- ii. Deneyimin yanı sıra, gebelik ve jinekoloji üzerine teorik eğitim alanlar; ve
- iii. Erkek hekimlerle eş düzeyde yüksek öğrenim, kurs ve beceri eğitimi alanlar.

Soranus, dönemin ebelerinin karakteristik özellikleri ve vasıfları hususunda da bizi epeyce aydınlatıyor. "Ebe nedir" sorusunu yanıtlayarak işe başlıyor: Kadın hastalıklarının sebeplerini bilen ve genel olarak tıbbi pratikler üzerine beceri kazanmış kadındır. Soranus'un bildirdiğine göre; Antik Yunan'da ebeler okuma ve yazma bilmek zorundaydı; gebelik teorisi ve pratiği hakkında tüm bilgiye vakıftı; ayrıca bütün tıp dallarında deneyim sahibiydi. Böylece ebeler, diyet için, farmakolojik ve cerrahi reçeteler verirdi. İyi bir hafızaya, yüksek bir algı düzeyine sahip oldukları gibi, çalışkandılar. Doğumla ilgili her türlü tedavi ve komplikasyon bilgisini haizdiler.¹⁰

Antik Yunan toplumunda kadınların genel konumuyla karşılaştırıldığında ebelerin konumu, şaşırtıcı, bir o kadar da sevindiricidir. Çünkü, pek çok toplumda olduğu gibi Antik Yunan'da da kadınlar ancak belirli durumlarda hane dışına çıkabiliyorlardı; örneğin dini ritüellerde yahut ortak kuyudan su taşımak için (Kosmopoulou, 2001: 283). Ebeler, mesleklerinin ve bilgi donanımlarının sağladığı itibardan ve kamusal alanda özgür hareket edebilmelerinden ötürü, pek çok kadından daha bağımsız ve güçlüydüler. Sokrates'in *Theaetetus*'de ebeleri itibarlı kadınlar olarak andığını da hatırlatalım.

9 Soranus, *Gynaeciorum libri IV*. J. Ilberg (der), *Sorani Gynaeciorum libri IV, de signis fracturarum, de fasciis, vita Hippocratis secundum Soranum*. [Corpus medicorum Graecorum. Vol. 4]. Leipzig: Teubner, 1927: 3-152. Aktaran Tsoucalas vd. (2014: 547).

10 Soranus'tan alıntılar için Tsoucalas vd. (2014).

Kadınların Ebelikten İtilmesi

Ebelik ve şifacılık Antikite sonrası dönemde de kadınların başlıca emek alanı olmayı sürdürmüştür. Tarihi biraz daha eşeleyince görüyoruz ki kadınlar, şifacılığın yanı sıra pek çok zanaat dalında da var olmuşlardır: Dokuma, ayakkabı yapımı, çanta yapımı, kemer yapımı, saat yapımı, bira yapımı. Feodal dönemde, erkekler kadim kadın emeği alanı olan dokuma ve şifacılık dışındaki zanaatlarda egemenliğini muhafaza etse de, kadınlar bu eril alanlarda da giderek ustalaşmış ve hatta loncalarda örgütlenmeye başlamışlardır.

Feodalizmden kapitalizme geçişin erken aşamalarında, loncaların parçalandığı, zanaat emeğinin çözümlenip yerini ücretli emeğe bıraktığı dönemlerde toplumsal işbölümü yeniden yapılanırken, kadınlarla erkekler arasındaki işbölümü de yeniden inşa edilmeye başlamıştır. Daha doğru bir deyişle, yeni toplumsal işbölümü, kadınlarla erkekler arasındaki eşitsiz ve hiyerarşik işbölümünün üzerine oturtulmuş; bu yeniden inşa süreci cinsiyete dayalı işbölümünü de yeniden yapılandırmıştır. On dokuzuncu yüzyılda bu süreç toplumun tamamını kuşatan bir dönüşüm olarak sürmüştür. Zanaatlardan kovulan kadınlara uygun bulunan yegane 'görev' Silvia Federici'nin (2011: 111) sözleriyle, "tam gün ev kadınlığı"dır. Bunun sonucunda ortaya çıkan cinsiyete dayalı işbölümü, kadınları yeniden üretim işine mahkum etmekle kalmamış, onların erkeklere bağımlılıklarını da arttırmıştır. Böylece, ücretli iş erkek işi haline gelirken, kadınların görevi hane içindeki işlerle sınırlandırılmıştır. Bu işler kadim kadın işidir; kadınlara yeni emek alanı açılmış değildir; ancak 'kadınlığın' ve 'anneliğin' yeni ataerkil tarifleri ile birlikte, çocuk yetiştirme ve bakım alanında kadınlara yeni görevler yüklenmiştir.

İşbölümündeki dönüşüm kendiliğinden ve doğal bir işleyişmiş gibi görünse de, elbette ki gerçeklik böyle değildir. İnsanlık tarihi boyunca kadınlarla erkekler arasındaki eşitsizlik çeşitli biçimler almış; her yeni işbölümü cinsler arasındaki eşitsizlik ve hiyerarşi zemininde oluşmuştur. Hiyerarşi, yeni işbölümünün ön koşulu, yahut en azından zorunlu bir bileşendir (N ve K, 1989: 1950). Kapitalist işbölümü de, benzer biçimde, ataerkil eşitsizlik temelinde inşa olmuştur. Dahası, cinsler arasındaki eşitsizliği arttırıcı yönde ve zor kullanarak gerçekleşmiştir. Erkekler kadınları loncalardan ve zanaatlardan kovmaya başlamıştır.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kadınlar sadece erkeklerin hakimiyeti altındaki zanaatlardan değil, kadim kadın zanaatı olan ebelik ve şifacılıktan da itilmeye başlamıştır. Cadı avını bir de bu bakış açısından okumak gereklidir (bkz. Federici, 2011).

'Tıp' mesleği, başından itibaren erildir ve hiyerarşik bir örgütlenmeye ve yeni 'bilimsel' vasıfların erkeklerin elinde tekelleşmesiyle kurulmuştur (Hartmann, 1976: 151). Ebelik de erkeklerce ele geçirilmiştir. Kadınların ebelikten itilmesinde üç uğrak ayırt edilebilir. İlki, erkek egemen toplumsal yapıda, kadınların ebe ve şifacı olarak itibar kazanması, cinsel ve kişisel bağımsızlık kazanmasıdır. İkincisi, ebelik ve şifacılığın bir bilim alanı haline getirilmesidir. Üçüncüsü ise ebeliğin ücretli iş olmaya başlamasıdır. Bir yandan eski -dışıl- ebelik biçimi ortadan kaldırılırken, öbür yandan yeni -eril- ebelik inşa edilmiştir.

Erkekler, giderek, kadınların böylesi itibarlı bir meslek yapmasından, toplumda bu denli saygın olmasından ve özellikle başına buyruk davranmasından rahatsızlık duymaya başlamıştır. Almanyada, örneğin, kent görevlisi olarak hizmet veren ebelerin bağımsızlığı tümüyle eril örgütlenmeler olan kent meclislerinde rahatsızlık yaratmıştır. Bunun üzerine, ebeleri denetlemek ve disipline etmek üzere kentin varlığı ve ileri gelen ailelerinden kadınlar görevlendirilmiştir. 'Onurlu kadınlar' (*ehrbare frauen*), 'hakem kadınlar' (*geschworene frauen*), 'akıl kadınlar' (*weise frauen*) gibi isimler verilen bu kadınlar, ebe kadınların bağımsızlığını sınırlama ve böylece erkek tahakkümünü muhafaza edip sürdürme görevini üstlenmiştir (Wiesner, 1993: 80).

Kadınları denetlemeye yönelik bu 'tedbirlerin' yanı sıra, on sekizinci yüzyılda bir başka eğilim daha ortaya çıkmıştır: Tıbbın diğer alanlarında olduğu gibi, doğumda da erkek otoritesi kurulmaya başlamıştır. Giderek kadınların ebeliğinin sorgulanır olduğu, kadın ebelerin gebelik ve doğum hususunda bilgisinin yetersizliğinden yakınıldığı görülmektedir (Thomas, 2009: 119). Bir süre sonra erkekler bu alanda kendilerini tek otorite ilan etmiştir (Wiesner, 1993: 81).

Bu dönüşümde ilkin 'bilimsel' eril bilginin, dışıl deneyimin karşısında egemen güç halini aldığını görüyoruz. Ebe olmak için teori daha sınırlı bir önem taşıyordu ki, teori, John Maubray'ın, bir erkek hekimin,

1724 tarihli *The Female Physician* (Kadın Hekim) adlı yapıtında iddia ettiği üzere, “erkeklerin ustalıklı yaptığı iştir!” (Aktaran Harley, 1993: 28). Ne var ki erkekler bilimsel tıp bilgisini, kadınların binlerce yıldır biriktiregeldikleri bilgi ve tecrübeyi gasp ederek oluşturmuşlardır. Tıp biliminin karşısında geleneksel ebelik bilgilerinin yetersiz kaldığı durumlar elbette ki olacaktır; ayrıca tıp bilimi ilerledikçe aradaki mesafenin açılması da kuşkusuz kaçınılmazdır. Ancak mesele bunun çok ötesindedir. Zira, salt böyle olsaydı, kadınların ‘bilimsel’ eğitimden geçirilmesi yeterli olurdu. Ama esas neden, ‘bilimsel’ bilginin erkeklerin tekelinde olmasıdır. Tıp okulları kurulduğunda, örneğin, kadınların eğitim almasına kesinlikle izin verilmemiştir; ‘akademik’ tıp bütünüyle ve sadece erkeklere açılmıştır. Çok sonra kadınların da tıp eğitimi almasına ‘müsaade edilmiştir’; ama sadece erkeklerin izin verdiği alanlarda ve mutlak erkek denetimi altındadır. Ayrıca erkekler ‘bilimsel’ bilgiyi, kadınları tahakküm altına almasının bir aracı olarak kullanmıştır. Federici (2011: 262), kadın ebelerin profesyonel alandan dışlanması önemli bir nedeninin de, kadınların üreme üzerindeki denetimini zayıflatmak olduğuna dikkat çekmektedir.

Erkeklerin tıp alanını gasp etmesinde bir diğer uğrak ise, ebeliğin ücretli iş olmaya başlamasıdır. Erkek ebeler, kadın ebelerden farklı olarak ebeliği kazançlı bir mesleğe dönüştürmüştür. Yoksul hastalara gittiklerinde bile mutlaka ücretlerinin ödenmesini talep etmişlerdir. Bir dönem boyunca geleneksel kadın ebeler yoksul halka hizmet ederken, erkek ebeler seçkinlere hizmet vermiştir. David Harley’in (1993: 38) sözleriyle, ebelik, erkekler için “çok kârlı bir kazanç yolu” halini almıştır.

Ve böylece, hem kadınların bedenleri ve üreme etkinliği üzerinde yeni bir eril tahakküm inşa edilmiştir hem de ebeliğin yeni dünya düzeninde büründüğü ‘üstün’ niteliklerle sağladığı kazanç, erkeklerin olmuştur. Sonuç olarak, ebelikten itilerek; meslekleri, toplumsal statüleri ve bağımsızlıkları ellerinden alınarak, kadınlara ‘hadleri bildirilmiştir’. Ancak, bu sürecin kadınların sessiz kabulüyle yürüdüğünü düşünmemek gerekir; kadınlar pasif bir biçimde geri çekilmemiş, güç koşullar altında da olsa mesleklerini icra etmeyi sürdürmüştür.

Son Söz

Cinsiyetçi işbölümünün izlerini, tarih içinde, felsefe ve ebelik gibi iki kritik emek alanı üzerinden sürmeye çalışmak elbette ki devasa bir çalışmayı gerektiriyor. Ben bu yolda ufak bir adım attım; bu iki alana sadece kapı ucundan bir göz atmakla yetindim.

Gördüğümüz üzere, Antik Yunan’da cinsiyetçi iş bölümü kadınlarla erkeklerin sadece emek alanlarını ayırmakla kalmamış, aynı zamanda, bu ayrımı hiyerarşik ve eşitsiz bir biçimde yapılandırmıştır. Antik Yunan’da ebeler, gebelik ve doğuma ilişkin yetkin bilgilerle donanmışlardır; ancak yine de filozoflara kıyasla daha düşük toplumsal statüde konumlandırılmışlardır. Felsefe ise başından beri erkek işi olagelmiş; ataerkil kabuller kadınların felsefeyle ilgilenmesinin önüne türlü engeller koymuştur. Diğer bir deyişle kadınlar felsefe ve bilim alanından dışlanmıştır. Ancak, adları silinmiş olsa da Yunan toplumunda çok sayıda kadının felsefeyle ilgilendiğini görmek sevindiricidir; bu muhteşem kadınlar türlü zorluklara karşın felsefenin özünde erkek işi olmadığını yüzlerce yıl öncesinden muştulamıştır.

Ne var ki, düşüncenin kendisi üzerine düşünürken dahi sınıfsal ve ataerkil toplumsal normlardan sıyrılmak kolay değildir. Antik Yunan’ın efendisi erkekler, dünyaya kendi egemen konumları üzerinden bakarak ideal evrensel özneyi kendi idealleri ve çıkarları çerçevesinde kurgulamıştır. Dönemin kadın filozoflarında ise evrensel konuları verili toplum yapısı üzerinden, hane içinde günlük hayatın düzenlenmesine uyarılma eğilimi yaygındır. O halde mesele, basitçe, kadınların evrensel bilgiyi üretememesi değildir; toplumsal konumlarımızla yaşayış biçimlerimizin düşüncemizi belirleyip yönlendirdiği gerçekliğidir. Belki de temel mesele, düşüncelerimize sınır çeken sınıfsal, ataerkil, kültürel normları ayıklayabilmektir. Mesele, toplumsal eşitsizlikleri görmezden gelerek, bu eşitsizliklere rağmen felsefe yapmak değil; bu eşitsizliklerin, uslamanın önüne çıkaracağı engelleri ortadan kaldırmaya çalışarak, ve bizzat bu eşitsizliklerle mücadele ederek felsefe yapmaktır. Yirminci yüzyılda benzer saiklerle yola çıkan kadınlar felsefeye kesinlikle yeni bir soluk getirmiştir: Simon de Beauvoir, Judith Butler, Luce Irigaray, Hélène Cixous, Julia Kristeva ve daha onlarcası, felsefeye getirdikleri feminist eleştirinin yanı sıra yaşamlarıyla da toplumsal dokuya

feminist dokunuşlarını hissettirmişlerdir.

Antik Yunan'dan ortaçağın sonlarına uzandığımızda, cinsiyetçi işbölümünü hız kesmeden iş başında görürüz. Bu sefer çarpıcı olan kapitalizmin şafağında yeni bir işbölümünün kurulmasıdır. Evtelden erkekler, 'kadın alanı', 'mahrem' yahut 'işe yaramaz bilgi' diye rağbet etmedikleri ebeliği, şimdi, 'bilimsel bilgi' ile bezeyip, kazanç getiren bir erkek mesleği haline getirmişlerdir. Tıpkı, Sokrates'in iki bin yıl önce 'sıradan' ebeliği 'üstün' içeriklerle donatarak felsefe yapma yordamını anlatmak için kendine mal etmesi gibi. Demek ki, cinsiyetçi işbölümü toplumun basitçe teknik ve yansız bir uğrağı olmaktan çok daha kritik bir önem taşır; kadınlarla erkekler arasında çıkarlara dayanan bir mücadele alanına işaret eder. Bu yeni işbölümü de benzer bir mücadele sonunda kurulmuştur; erkekler bilimsel tıbbı, kadınları şifacılıktan ve ebelikten iterek, kadınların gebelik ve doğuma ilişkin binlerce yıldır biriktirdikleri bilgiye el koyup, kendi bedenleri üzerindeki denetimi ortadan kaldırarak inşa etmişlerdir. Kadınların kendilerine 'yasaklı' felsefe gibi alanlara girmesi ise başka türden bir mücadelenin ve çabanın ürünüdür. Kadınlar tüm ataerkil ve toplumsal sınırları zorlayarak, erkekleri iterek değil eril tahakküme ve erkek egemenliğine rağmen var olma mücadelesi içinde, yeni bir yordam ve solukla felsefe yapmaktadırlar.

Bitirirken belirtmekte fayda var; Sokrates Diotimadan sadece Sokratik yöntemi almakla kalmamış, ayrıca akıl ebeliğini de ödünç almış görünüyor. Şölen'de şöyle diyor Diotima: "Tüm insanlar, Sokrates, hem beden hem de ruhlarında gebedir; olgunlaştıklarında doğal arzumuz onları doğurur" (bkz. Pender, 1992: 73).

Kaynakça

- Aristoteles (1998) *Politics*, çev. C. D. C. Reeve, Cambridge: Hackett.
- Aristoteles (2004) *Nicomachean Ethics*, çev. R. Crisp, Cambridge: Cambridge University.
- Beyaz Erkızan, H. N. (2012) "Erkek Merkezcilikten İnsan Merkezçiliğe Yolculuk: Antik Felsefe ve Cinsiyet Üzerine (Pre-Sokratikler)", Beyaz Erkızan, H. N. (der.), *Aristoteles Yazıları* içinde, Bursa: Sentez Yayıncılık, 13-22.
- Brock, R. (1994) "The Labour of Women in Classical Athens", *The Classical Quarterly*, 44 (2): 336-346.
- Ellen Waithe, M. (der.) (1987) *A History of Women Philosophers 1: Ancient Women Philosophers 600 B.C.-500 A.D.*, Netherlands: Martinus Nijhoff.
- Federici, S. (2011) *Caliban ve Cadı*. çev. Ö. Karakaş, İstanbul: Otonom.
- Femenias, M. L. (1994) "Women and Natural Hierarchy in Aristotle", *Hypatia*, 9 (1): 164-172.
- Harley, D. (1993) "Provincial Midwives in England: Lancashire and Cheshire, 1660-1760", Marland, H. (der.), *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe* içinde, New York & Londra: Routledge, 27- 49.
- Hartmann, H. (1976) "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex", *Signs*, 1(3): 137-169.
- Irigaray, L. (1989) "Sorcerer Love: A Reading of Plato's Symposium, Diotima's Speech", *Hypatia*, 3(3): 32-44.
- Kosmopoulou, A. (2011) "Working Women: Female Professionals on Classical Attic Gravestones", *The Annual of the British School at Athens*, 96: 281-319.
- Laes, C. (2011) "Midwives in Greek Inscriptions in Hellenistic and Roman Antiquity", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 176: 154-162.
- Modrak, D. K. W. (2012) "Aristotele'in Bilgi Kuramı ve Feminist Epistemoloji" Beyaz Erkızan, H. N. (der.), *Aristoteles Yazıları* içinde, Bursa: Sentez Yayıncılık, 105-133.
- N., D. ve K., G. (1989) "Sexual Division of Labour". *Economic and Political Weekly*, 24 (34): 1949-1950.
- Pender, E. E. (1992) "Spiritual Pregnancy in Plato's Symposium", *The Classical Quarterly*, 42 (1): 72-86.
- Platon (2004) *Theaetetus*, çev. T. Chappel, Indianapolis: Hackett.
- Platon (2000) *Şölen*, çev. C. Çetinkaya, İstanbul: Bordo Siyah.
- Roncaglia, A. (2005) *The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Roy, J. (1999) "Polis' and 'Oikos' in Classical Athens",

- Greece & Rome*, 46 (1): 1-18.
- Sissa, G. (2005) "Platon ve Aristoteles'in Cinsiyet Felsefeleri", Pantel, P. S. (der.), *Kadınların Tarihi*, I. Cilt içinde, çev: A. Fethi, İstanbul: İş Bankası Kültür, 66-97.
- Thomas, S. S. (2009) "Early Modern Midwifery: Slitting the Profession, Connecting the History", *Journal of Social History*, 43 (1): 115-138.
- Tomin, J. (1987) "Socratic Midwifery". *The Classical Quarterly*, 37(1): 97-102.
- Tsoucalas, G., Karamanou, M. ve M. Sgantzos (2014) "Midwifery in Ancient Greece, Midwife or Gynaecologist-obstetrician?", *Journal of Obstetrics and Gynaecology*, 34(6): 547-547.
- Wider, K. (1986) "Women Philosophers in the Ancient Greek World: Donning the Mantle", *Hypatia*, 1 (1): 21-62.
- Wiesner, M. E. (1993) "The Midwives of South Germany and the Public/Private Dichotomy", Marland, H. (der.), *The Art of Midwifery: Early Modern Midwives in Europe* içinde, New York & Londra: Routledge, 77-95.

Eğitim sendikalarının toplumsal cinsiyet ve kadın politikaları: Kadın öğretmenlerde toplumsal cinsiyet farkındalığı*

Sanem Pala Kaplan

Özet

Eğitim sendikaları, eğitim politikalarının oluşturulmasında olduğu kadar eğitimdeki cinsiyetçi öğelerin ortadan kaldırılmasında da işlev üstlenmektedirler. Türkiye'deki cinsiyetçi eğitim sisteminin etken yapısı düşünüldüğünde bu durum daha da önemsenmelidir. Bu nedenle bu çalışmada; Türk eğitim sisteminde var olan cinsiyetçi öğeleri ortadan kaldırmada, eğitim politikalarının oluşturulmasında ve eğitim sisteminde toplumsal cinsiyet eşitliği sağlamada önemli dinamiklerden bir tanesi olan eğitim sendikalarının yürütmüş oldukları toplumsal cinsiyet ve kadın politikaları incelenmiştir. Ayrıca eğitimdeki cinsiyetçiliği ortadan kaldırmanın başlıca koşullarından biri, eğitim sürecinde 'toplumsal cinsiyet' farkındalığına sahip öğretmenlerin olmasıdır. Bu nedenle sendika üyesi olan kadın öğretmenler üzerinden sendikalı olmanın sonuçlarına bakılıp, toplumsal cinsiyet rollerine bakış açılarında farkındalık yaratıp yaratmadığı, eğitim süreci içerisinde tutumlarını ne kadar değiştirdiği tartışılmıştır. Bu bağlamda seçilmiş olan üç eğitim sendikasının toplumsal cinsiyet ve kadın politikaları incelenmiş, ayrıca sendikanın etkisini ortaya çıkarmak için de devlet okullarında çalışan ve bu üç eğitim sendikasıdan birine üye olan on kadın öğretmen ile 'yarı yapılandırılmış' görüşmeler yapılmıştır.

Bu çerçevede çıkan temel sonuç; devlet, eğitimde cinsiyetçi politikalar uygulamaya devam ederek eğitimde var olan cinsiyetçiliği daha da derinleştirmektedir. Cinsiyetçi eğitim politikaları iktidarın desteği ile güçlenen eğitim sendikası tarafından belirlenmektedir. Eğitim-Sen, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak, üye olan kadın öğretmenlerin bilinçlenmesini ve güçlenmesini artıracak politikalar geliştirirken, Türk Eğitim-Sen ve Eğitim-Bir-Sen'de ise kadınların hala görünür olmadığı ve bu iki sendikanın politikalarının toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktan uzak olduğu görülmüştür.

Gender and women's politics of education trade unions:

The gender awareness of the female teachers

Abstract

The Education Trade unions have vital function in not only setting up the education policies but also eliminating the sexist components in the education system. When the sexist structure of education system in Turkey is taken into consideration, it can be noticed more carefully. That's why this study analyzes the gender and women's politics of education unions in accordance with the view of eliminating the sexist components of education system, the role of setting up the politics in education and ensuring the gender equality in the education system. Furthermore; not only the education trade unions have important roles but also the teachers who have the awareness of gender equality have important roles to eliminate the sexism in education system. It is considered that the teacher trade union is one of the dynamics to raise the teachers' awareness about gender equality. Thus, this study also examines that being a member of education trade union whether or not affects the teachers' perspectives of gender roles, whether or not changes their attitudes positively in the process of education. In this context, gender and women's politics of three education unions are studied. To find out the effects of being a member of

* Bu makale; 2015 İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Programında "Eğitim Sendikalarında Toplumsal Cinsiyet Politikaları: Kadın Öğretmenlerde Toplumsal Cinsiyet" isimli tez çalışmasına dayandırılarak yazılmıştır.

union, interviews were made with ten female teachers who belong to these education trade unions. The basic conclusions within this frame are as following; the ongoing sexist policies of the government regarding education have deepened the existing sexist practices in education. These sexist education policies are shaped by the pro-government education union. While Eğitim-Sen has gender equal policies and raises gender awareness within their female members, it is observed that the other two unions' (Türk Eğitim-Sen and Eğitim-Bir-Sen) policies are far away from supporting gender equality.

Anahtar kavramlar: toplumsal cinsiyet, eğitim sendikaları, kadın öğretmenler

Keywords: gender, education trade unions, female teachers

Giriş

Toplumsal cinsiyet rollerinin oluşturulduğu alanlardan biri de eğitim alanıdır. Toplumsal cinsiyetin eğitim ile ilişkisi Fevziye Sayılan'a göre (2012), üç farklı güç arasındaki etkileşim içinde biçimlenmektedir. Birinci güç ataerkil ailedeki cinsiyete dayalı işbölümü, ikinci güç emek piyasasındaki cinsiyete dayalı işbölümü, üçüncüsü ise okul sisteminin yapısı ve yaygınlığıdır. Sayılan (2012: 67-68), modern Türk eğitim sisteminin; aile ve ailedeki değişim, istihdam yapısı ve sunduğu olanaklar, eğitim/okul sisteminin amaçları ve yaygınlığı arasındaki karmaşık ilişki matrisinde işlediğini, ataerkil aile ile cinsiyetçi emek pazarı arasındaki etkileşimin eğitimdeki cinsiyetçi yapılanma ve pratiklere maddi bir zemin sunduğunu fakat eğitimin bir kurum olarak sektörler ve düzeyler üzerinde sınırlayıcı ve dönüştürücü etkisi ile birlikte toplumsal cinsiyet eşitsizliğini de azaltabileceğini ifade etmektedir.

Eğitim sistemi sınıfsal olduğu kadar cinsiyetçidir de. Çünkü eğitim kurumları aracılığıyla toplumsal cinsiyet ayrımcılığı yeniden üretilmektedir. Eğitimin tanımında yer alan kasıtlı olarak istendik değişimin hangi yönde ve nasıl olacağı kapitalist sistemin ihtiyaçlarına göre belirlenmektedir. Patriarkal ideoloji kapitalist sistemin meşruluğunu ve sürekliliğini sağlayan bir ideoloji olduğuna göre; bu ideolojinin yeniden üretilmesi kapitalist sistem için bir ihtiyaçtır. Okullarda bireylerin; meydana getirilen istendik değişimlerle kadınlık ve erkeklik rollerine uygun bir şekilde toplumsallaşması istenmektedir. Okullarda öğretmen, müfredat programları ve ders kitapları aracılığıyla gelecek kuşaklara bazı bilgi ve beceriler aktarılırken yani "kasıtlı olarak istendik değişimler" meydana getirilirken; kapitalist sistemin ideolojisi, ahlaki değerleri, toplumda uyulması gereken kurallar ve cinsiyete dayalı işbölümü de aktarılmaktadır. "Kadının farklı bir toplumsal işlevi bulunduğu inancını onda en kü-

çük yaştan itibaren uyandırma işlevini üstlenen ideolojik aygıt ise ailedir. Onun bıraktığı yerden devreye okul girer" (Tekeli, 1982: 350).

Okul, müfredat, ders kitapları ve eğitim ortamının yanı sıra diğer önemli öge ise; eğitim sürecinde öğrencilerin eğitim öğretimini sağlayıp rehberlik eden, eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren, belirleyen, direkt etkide bulunan, yapıp ettikleri ve söyledikleriyle çocuklar üzerinde kalıcı izler bırakan öğretmenlerdir.

Öğretmenler, aldıkları formasyon, yetiştirilme biçimleri, aile ve çevre yapıları itibarı ile egemen ve geleneksel yapının bir parçasıdır. Bundan dolayı da eğitimde var olan cinsiyetçi yapının devam etmesinde çoğu kez farkında olmayarak rol alırlar. Araştırmaların ortaya koyduğu ilginç bir bulgu, öğretmenlerin okullarda erkek egemen bir sistemin bulunup bulunmadığı konusunda bir görüş belirtmeyişleri, kadınların eğitim sisteminin cinsiyetçi yaklaşımını ve ders kitaplarının tutucu ve şoven oluşunu çok fazla önemsememeleridir. Kadın öğretmenlerin de erkek meslektaşları gibi, mesleğe ve toplumsal cinsiyet rollerine yönlendirme, cins ayrımcılığını pekiştirme, cins gruplarının sınırlarını belirleme ve soyutlama, cinselliğin denetimi üzerinde olumsuz etkileri saptanmaktadır (TUSİAD ve KAGİDER, 2008: 63).

Fatma Gök de (1993: 162-167) eğitimin, işlevlerini yerine getirirken toplumun sınıf yapısının ve cinsiyete dayalı iş bölümünün bu alanda yeniden üretimin vazgeçilmez olduğunu, bu alan içerisinde kemikleşmiş cinsiyetçi ve ideolojik yapısıyla bu kurumlarda, yasalarla belirlenmiş müfredatı işlemekle yükümlü olan öğretmenlerin de çoğunun hakim olan bu ideolojik ve cinsiyetçi yapıyı sorgulamadan yeniden üretilmesine katkı sağladığını belirtmektedir.

Oysaki her alanda toplumsal cinsiyet bilincinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması; eşitlikçi ve demokratik bir toplum yaratmanın temel taşlarından biridir.

Bu eşitlikçi topluma ulaşmanın yolu cinsiyetçi kalıplardan arınmış bir eğitim sisteminden, okullardan ve bu kalıp yargularını kırmış eğitimcilerden geçmektedir.

Cinsiyetçi eğitim politikalarının yanı sıra cinsiyetçi eğitimin sürdürülmesine katkı sağlayan öğretmenleri de sorgulamamız gerekmektedir. Bu bağlamda 'Öğretmenler toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip mi? Sahip değilse bunun nedenleri nelerdir? Öğretmenlerde toplumsal cinsiyet duyarlılığı yaratacak olan mekanizmalar ve politikalar var mıdır?'. Bu sorulara cevap bulabilmek için de devletin, öğretmenleri bu alanda bilinçlendirmek adına yaptığı politikalara bakmak gerekmektedir. Fakat devletin bu alanda öğretmenlere yönelik bir çalışmasının ya da hizmetiçi eğitiminin olmadığı, bir dönem yapmış olduğu çalışmalarının ise kısa sürdüğü ve işlevsellik kazanmadığı görülmektedir.

Devletin yerine getirmediği görevleri yerine getirecek başka mekanizmalar devreye girmektedir. Üniversiteler, sivil toplum kuruluşları ve eğitim sendikaları bu mekanizmalar arasında yer almaktadır. Eğitim sisteminde var olan eşitsizlikleri, olumsuzlukları ortadan kaldırmak, üretilen devlet politikalarına etki sağlayabilmek ve dönüştürebilmek istiyorsak, bu mekanizmalar etkin bir şekilde kullanılmalıdır. Bu mekanizmaların başında da eğitim emekçilerinin örgütlendiği, mücadele alanı olan eğitim sendikaları gelmektedir.

Peki ülkemizde uygulanan cinsiyetçi, laik ve bilimsel eğitimden uzak, sınıfsal farklılıkları daha da arttıran, bu piyasacı eğitim politikaları karşısında eğitim sendikalarının tutumları ve tepkileri neler olmuştur? Sorunun cevabını bulabilmek için de bu çalışmada eğitim iş kolunda eğitim emekçilerinin sayı olarak en fazla örgütlendikleri Eğitim-Sen, Türk Eğitim-Sen ve Eğitim-Bir-Sen'in toplumsal cinsiyet ve kadın politikaları birlikte ele alınıp değerlendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet ve kadın politikalarını görünür kılmak amacıyla; seçilmiş olan üç sendikanın tüzüklerine, yapmış oldukları genel kurul raporlarına, kadın kurultayı raporlarına, basın açıklamalarına ve süreli yayınlarına bakılmıştır. Ayrıca kadın politikalarının etkilerini ortaya çıkarabilmek için de farklı sosyo-ekonomik düzeydeki devlet okullarında çalışan sendika üyesi olan on kadın öğretmen ile 'yarı yapı-

landırılmış' derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.¹ Bu görüşmeler aracılığıyla da sendikaların; kadın öğretmenler üzerinde toplumsal cinsiyet rollerine bakış açılarında bir farkındalık yaratıp yaratmadığı, eğitim süreci içerisinde tutumlarını ne kadar değiştirdiği, kadın hareketi ve feminizm algılarına etkileri ve kadın öğretmenlerin özlük hakları konusunda bilinçlenmesinde bu politikalarının dönüştürücü olup olmadıkları da bu çalışmada ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Daha önceki yıllarda kamu çalışanı kadınlar ve sendikalar üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Örneğin Hülya Türkoğlu (1999) tarafından sendika üyesi olan ve olmayan öğretmenlerin sendikaya bakış açılarını, sendikaya üye olma ve olmama nedenlerini, kadın olmaktan dolayı iş yaşamında karşılaştıkları sorunları ele alan "Kadın Öğretmenler ve Sendikal Katılım Eğitim-Sen Örneği" başlıklı bir çalışma hazırlanmıştır. Ayşe Savaşçı (2003), Eğitim-Sen örneği üzerinden hazırladığı "Sendikalarda Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Eğitim-Sen Örneği" çalışması ile sendikalardaki cinsiyetçi yapıyı incelemiştir. Ülker Şener (2013) "Kamu Emekçileri Sendikalarında Kadınlar ve Kadın Politikaları" çalışması ile üç büyük konfederasyonu KESK, Kamu-Sen ve Memur-Sen'i kadın politikaları açısından karşılaştırarak, bu sendikalarda yer alan kadınların sendikal tercihlerinde belirleyici olan öğeleri üye oldukları sendikayla birlikte değerlendirmiştir.

Bu çalışmada ise; kadınların sendikal katılımları ve yaşadıkları sorunlar yerine toplumun en temel kurumlarından biri olan, o ulusun ihtiyacı olan bireyleri yetiştirecek bir alana hitap eden, önemli bir konuma sahip olan eğitim sendikalarına ve bu sendikaların toplumsal cinsiyet, kadın politikalarına bakılmıştır. Ayrıca elde edilen sonuçlar çerçevesinde de hem eğitim sendikaları hem de eğitim sendikasına üye olan kadın öğretmenler arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Eğitim Politikalarına Kısa Bir Bakış

Türkiye'de son on üç yılda uygulanan eğitim politikalarına baktığımız zaman devletin toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak politikalar yapmaktan uzak ol-

¹ Görüşmeler 2014 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Makalede yer alan isimler gerçek isimler olmayıp, makale yazarı tarafından verilmiştir.

Tablo 1: İlkokul ve Ortaokulda Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları (Kamu)

Eğitim Yılı	İlköğretim okul sayısı		İlköğretim Öğrenci sayısı		İlköğretim Öğretmen sayısı	
2011-2012	31.177		10.979.301		515.852	
	İlkokul	Ortaokul	İlkokul	Ortaokul	İlkokul	Ortaokul
2012-2013	28.177	16.083	5.426.529	5.402.692	261.497	269.759
2013-2014	27.461	16.047	5.574.916	5.478.399	288.444	280.804
2014-2015	26.339	15.858	5.434.150	5.278.107	295.252	296.065

Kaynak: MEB, Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2014/15

Tablo 2: İlkokul ve Ortaokulda Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları (Özel)

Eğitim Yılı	İlköğretim okul sayısı		İlköğretim Öğrenci sayısı		İlköğretim Öğretmen sayısı	
2011-2012	931		286.972		31.691	
	İlkokul	Ortaokul	İlkokul	Ortaokul	İlkokul	Ortaokul
2012-2013	992	904	167.381	164.294	20.546	18.926
2013-2014	1.071	972	184.325	182.019	21.273	21.459
2014-2015	1.025	1111	203.272	208.424	22.194	23.016

Kaynak: MEB, Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2014/15

duğu, aksine yapılan politikaların neoliberal-muhafazakâr ideolojiye hizmet eden cinsiyetçi politikalar olduğu görülmektedir. Ayrıca uygulanan bu politikalar sayesinde eğitimin satın alınması gereken bir hizmet olduğu büyük ölçüde kabul ettirilerek, bunun sonucu olarak da eğitime erişim, herkes için ulaşılabilir kaliteli, bilimsel eğitim maalesef ortadan kalkmaktadır.

Örneğin uygulanan bu politikalardan bir tanesi; kızların eğitime ulaşımının önüne ket vuran, çocuk işçiliğini arttırıp, çocuk gelinlerin önünü açan 2012 yılında zorunlu eğitimi 12 yıla çıkaran 4+4+4 yasasıdır.

Bu yasa; eğitim sisteminde olumlu eylem politikaları getirmekten çok siyasal ve ideolojik hedefler doğrultusunda hazırlanan bir yasadır. Bu yasanın uygulanmaya başlaması ile birlikte okullarda dönüşümler yaşanmış, imam hatip liselerinin sayıları arttırılmış, 'seçmeli ders' adı altında müfredata pek çok dini içerikli ders girmiştir.

Bu yasanın diğer bir amacı ise; kamusal eğitimi daha da zayıflatmak, kamu kaynaklarını özel okullara aktararak özel öğretimi büyük ölçüde devlet desteği ile güçlendirmektir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) 2014-2015 yılı örgün eğitim istatistikleri bu hedefi doğrular niteliktedir. Türkiye'de son birkaç yıl içinde

devlete ait ilköğretim okul ve ortaokul sayısı azalırken, özel ilköğretim okul ve ortaokul sayısının ve bu okullara yönlendirilen öğrenci sayısının belirgin bir şekilde artmaya başlamış olması, eğitimde 4+4+4 dayatmasının eğitim sistemini nereye götürdüğü konusunda bizlere yeterince ipucu vermektedir.

Cinsiyetçi politikalara örnek teşkil edecek bir diğer uygulama ise; disiplin yönetmelikleri ve kılık kıyafet yönetmeliklerinin cinsiyet eşitsizliğini derinleştirecek şekilde düzenlenmesidir. İktidar yıllar itibari ile MEB'na bağlı okullardaki öğrencilerin kılık kıyafet yönetmeliklerini kendi ideolojisi çerçevesinde yeniden düzenlemiş, en son 27 Eylül 2014 tarihli resmi gazete de yayımlanan yönetmelik (Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik, 2014: madde: 1) ile birlikte ortaokuldan itibaren okullarda başörtüsü serbestliği getirmiştir. Yapılan değişiklikler ile 'özgürlük' getirdiklerini iddia etseler de 27 Kasım 2012 tarihli resmi gazetede yayımlanan ve hala yürürlükte olan kılık kıyafet yönetmeliğinde (Millî Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik, 2012, madde: 4) 'vücut hatlarını belli eden şort, tayt gibi kıyafetler ile diz üstü etek, derin yırtmaçlı etek, kısa pantolon, kolsuz tişört ve kolsuz gömlek giyemez' ifadelerinin

yer aldığı görülmektedir. Ayrıca yönetmelikte (2012, madde: 4) siyasi sembol içeren simge, şekil ve yazıların yer aldığı fular, bere, şapka, çanta ve benzeri materyallerin kullanılmayacağı da belirtilmektedir.

Ayrıca 7 Eylül 2013 tarihli resmi gazetede yayımlanan ortaöğretim kurumları yönetmeliğinde yapılmış olan değişiklik ile (Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği, 2013, madde: 21) eski yönetmelikte yer alan, “evli olanların kayıtları yapılmaz. Öğrenci iken evlenenlerin kayıtları silinerek okulla ilişkileri kesilir” şeklinde olan maddeye, yenisinde; “öğrenci iken evlenenlerin okulla ilişkisi kesilerek kayıtları e-Okul üzerinden Açık Öğretim Lisesine veya Mesleki Açık Öğretim Lisesine gönderilir” ifadesi eklenip, bu uygulama ile liselerde evlenen öğrencilerin açık liseye kayıt yaptırılmalarının önü açılmaktadır. Böylece kız çocukları erken yaşta evlendirilerek, açık lise adı altında eğitimleri fiili olarak sonlandırılmaktadır.

Eğitim politikalarını değerlendirebilmek için yapılan Milli Eğitim Şuraları'na bakmak ve orada alınan, tartışılan konuların da eğitimciler tarafından bilinmesi büyük önem teşkil etmektedir. Son yıllarda yapılan Milli Eğitim Şuralarına ve alınan kararlara baktığımız zaman, kararların ideolojik olarak hükümete yakın olan sivil toplum kuruluşları ve sendikaları tarafından görüş önerileri olarak sunulduğu, aldıkları kararlar çerçevesinde uygulandığı görülmektedir. 1-5 Kasım 2010 tarihinde düzenlenen 18. Milli Eğitim Şurası'nda, eğitim sendikaları içerisinde yetkili olan sendikanın önerisi doğrultusunda alınan 4+4+4 kararı, şuranın hemen ardından uygulanmıştır. Bu da bize, eğitim politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında iktidarın ideolojisini besleyen ve iktidar desteği ile güçlenen bu eğitim sendikasının etkisini göstermektedir. 2-6 Aralık 2014 tarihleri arasında yapılan 19. Milli Eğitim Şurası'na bakmak, sonuçlarını değerlendirmek de önemlidir. Çünkü bu şurada tartışılan önemli konulardan bir tanesi, karma eğitim veren okullardan tek cinsiyetli eğitim veren okullara geçilmesi konusudur. Bu da fiili olarak kademeli bir şekilde karma eğitime son verilmek istendiğini göstermektedir. Bu uygulama ile de kız çocuklarının geleneksel rollere uygun şekilde eğitim alacağı “kız okulları” açılmak istenmektedir. Son dönemlerde yapılan bazı uygulamalar ve gerekçeler ile kimi bölgeler-

de karma yurtlar kapatılmakta, kantinler ayrılmakta; tüm karma sosyallık alanları hedef alınmaktadır. Bu şurada alınan diğer kararlar da incelendiğinde, siyasal erkin ideolojik özelliklerini taşıyan, belli bir zümreye hizmet eden, toplumun diğer kesimlerini dışlayan ve pedagojik olarak uygulanması yanlış olan kararların alındığı görülmektedir.²

Tüm bu cinsiyetçi politikaların yanı sıra 15 Temmuz 2014 tarihinde MEB Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü ve Hizmet Vakfı arasında 19 maddelik “Değerler Eğitimi Verilmesine İlişkin İşbirliği Protokolü” imzalanmış ve bu protokol çerçevesinde okullarda bu eğitim vermeye başlanmıştır. MEB, tamamen Kur'an ve hadislerden örneklerin yer aldığı dokuz konu üzerinden öğrencilere ‘değerler eğitimi’ adı altında sadece dini değerleri anlatmaktadır.³ Bu uygulama ile “tek din, tek mezhep” üzerinden tüm topluma dayatılan zorunlu din dersleri gibi, dini değerler temel alınarak yapılacak bir değerler eğitimi ile de evrensel değerlerle çatışmalı nesiller yetiştirmek hedeflenmektedir.

Eğitim Sendikalarının Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Politikaları

Kadınlar bütün hizmet sınıflarının iç hiyerarşisinde alt düzeylerde yoğunlaşmış olsa bile, iş güvencesi açısından en güvenilir ve tercih edilen çalışma alanı olduğu için kamu kesimini tercih etmektedir. Kadınların iş güvencesi açısından öncelikli olarak tercih ettikleri alanlar; eğitim, sağlık ve büro hizmetleri gibi alanlarda memur olarak çalışmaktır. Fakat bu alanlarda iş güvencesi olsa da kadınlar çalışma hayatında cinsiyetlerinden dolayı pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadır.

Devlet Personel Başkanlığı'nın 2014 istatistiklerine göre 2.662.379 kamu çalışanının yüzde 37,25'ini

2 Daha fazla bilgi için bkz: http://www.egitimsen.org.tr/genel/-bizden_detay.php?kod=22565#.VMdjWCzvAxI (21.05.2015)

3 Değerler Eğitimi kapsamında verilen eğitimlerde “evlerimizi, yuvalarımızı İslami ölçülerle ve imanın ışığında kurduğumuz takdirde yuvalarımız bir cennet köşesi, saadet ve huzur bahçesi olur, ‘yuvamızı İslami ölçüyle kuralım’, ‘zaman ve şartlar müsait olunca çocuklarımız dini ölçülere uygun bir şekilde evlendirmek anne ve babaların çok önemli vazifelerinden biridir’, iffeti sabır korur” vb. ifadeler yer almaktadır. Bkz: MEB'den Skandal Genelge, 2015.

kadın çalışanlar oluşturmaktadır. Mayıs 2015'te yayımlanan sonuçlara göre ise kamuda, 2.971.837 çalışanın içerisinde yüzde 35,20'lik oranını kadınlar oluşturmaktadır.⁴ Bu verilerden hareketle bir yıl içinde kamuda çalışan kadınların oransal olarak azaldığını söylemek mümkündür. Kadınların iş gücü piyasasından çekilmelerinin ve çalışmamalarının nedenleri son yıllarda devletin kadınlara yönelik geliştirdiği politikalar olarak görülebilir. Çünkü kadınların iktidar tarafından tanınması ve tanınması; "kadın evde oturmalı, ailesine bakmalı, çocuk yapmalı ve çocuklarına bakmalı" eksenindedir.

Kapitalizm; sınıflar, halklar ve cinsiyetler arasındaki eşitsizliği derinleştirmektedir. Bu kültürü ortadan kaldırmak için de örgütlü bir mücadele gereklidir. Eşit, özgür ve demokratik bir toplum yaratmak için cinsiyet eşitsizliği ile mücadele edilmeli 'cinsiyet eşitsizliği' görünür kılınmalı ve toplumda bilinçlenme süreci oluşturulmalıdır. Eğitimde de toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldıracak olan ve öğretmenlerde toplumsal cinsiyet bilinci yaratacak olan da eğitim sendikaları ve sahip oldukları toplumsal cinsiyet ve kadın politikalarıdır.

Eğitim-Sen'in Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Politikaları

Eğitim-Sen kuruluşundan bugüne dünya sendikal hareketinin cinsiyet eşitliğine yönelik geliştirdiği politikaları benimsemiş, hayata geçirme yönünde önemli çalışmalar yürütmüş, ciddi kazanımlar elde etmiş bir sendikadır. 2000 yılında kurduğu Kadın Sekreterliği ile pozitif eylem ve destek politikalarını benimsemiş ve hayata geçirilmesi yönünde önemli çaba göstermiştir.

Cinsiyet eşitsizliği sorununa yönelik olarak pozitif eylem ve destek politikaları kapsamında bilinçlenme, farkındalık eğitimlerinin, kadınların sendikaya, etkinliklere katılımını teşvik eden politikaların yanı sıra, onların yönetim ve karar mekanizmalarında yer almalarının önünü açacak tüzüksel kararlaşmaların gerçekleşmesi için de uzun bir mücadele dönemine tanıklık etmiştir. Verilen mücadeleler sonucunda Eğitim-Sen'in tüzüğüne (2014) baktığımızda, toplumsal

cinsiyete duyarlılık içeren maddeler şu şekildedir:

Ataerkil sistem ve onun yarattığı zihniyet ve politik alanı sorgulayarak cinsiyet özgürlüğünü ve eşitliğini sağlamayı esas alır. Ulusal ve uluslararası kadın örgütleriyle işbirliği yapar. Kadın üyelerinin çalışma yaşamında ve sendikada kadın olmaktan kaynaklanan sorunlarına çözümler üretir, ek haklar elde etmelerine, olanak sağlar; pozitif destek sunar (Madde 3-m).

Eğitim Sen kadın üyelerinin yönetsel birimlerde yer alması yönünde pozitif ayrımcılık uygular. Kadın üyelerinin yönetsel birimlerde daha etkin bir biçimde yer almasını sağlar. Kadın sekreterliğini kadın yürütür (Madde 4-c).

Eğitim-Sen'in temel ilkeleri arasında her türlü eşitsizlik ve ayrımcılıkla birlikte toplumdaki, çalışma yaşamındaki, eğitimdeki cinsiyet eşitsizliğine, kadınlara yönelik ayrımcılığa karşı olmak da yer almaktadır. Bu eşitsizliğe ve ayrımcılığa karşı çıkmak için kadınların sendikalaşması, sendikal örgütlerin karar ve yönetim organlarında aktif olarak yer almaları önemlidir.

Görev Yönetmeliği'ne 2000 yılında "genel merkezde ve şubelerde kadın sekreterliklerinin kurulması" kararından sonra kadın sekreterliğinin görevleri eklenmiştir. Sendikanın merkez yürütme kuruluna baktığımız zamanda 'Merkez Kadın Sekreteri' yer almaktadır. Böylece Eğitim-Sen'de tanımlanmış olan bir kadın mekanizmasının olduğunu görmekteyiz.

Eğitim-Sen'de eşitlik; Sendika Tüzüğü'nde güvence altına alındığı gibi, Kurultay Kararları, Eğitim Çalışmaları ve alınan kararlarda da görülmektedir. Aşağıda örnek teşkil etmesi açısından genel kurul kararlarına, kadın kurultay kararlarına, sonuçlarına ve yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Eğitim-Sen 2010 yılında üyelerini bilgilendirmek ve bilinçlendirme amacı ile 'Eğitim-Sen'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kongre ve Kurultay Kararları' isimli bir kitapçık çıkarmıştır. Yıllar itibari ile kongre, kurultay kararlarını incelediğimiz zaman kadınların sendikalarda temsiliyetinin artması, kadına erkek karşısında tam hak eşitliğini sağlayacak önlemlerin alınması, kadının toplumsal ve politik yaşama katılımının her yönden desteklenmesi; kadın bedeninin meta olarak kullanılması, töre cinayetleri ve kadının cins olarak aşağılanması önlenmesi; ayrıca eğitim alanında ders kitaplarında cinsiyet eşitsizliği araştırması, kreş araştırması, herkesin ulaşabileceği kamusal eğitim taleplerinin olduğunu ve 2014 yılında gerçekleştiren

4 Daha fazla bilgi için bkz: <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri> (20.07.2015)

Dokuzuncu Genel Kurul'da; Eğitim-Sen Merkezi Kadın Sekreterliği olarak üyelerine yönelik "toplumsal cinsiyet eşitsizliği", "LGBTİ bireylerin hakları" ve "kadına yönelik şiddet" gibi temel konularda eğitim çalışmaları düzenlendiği görülmektedir.⁵

Eğitim-Sen Birinci Kadın Kurultayı "Sorgulamak ve Değiştirmek" şiarıyla 2004 yılında yapılmıştır. Kurultayda "Ayrımcılığa Karşı Kadınlar İçin Eşitlik Hemen Şimdi Kampanyası" örgütlenmiştir. Kampanya talepleri arasında; kılık kıyafet yönetmeliğinin çağdaş normlara göre değişmesi, kadınların işyerlerinde pantolon giyebilmesinin önündeki engellerin kaldırılması bulunmaktadır. Eğitim-Sen'in yapmış olduğu bu kampanya sonucunda da kadın öğretmenler okulda pantolon giyme hakkı elde etmişlerdir. Diğer örgütlenen kampanya sonucunda da doğum izninin dokuz haftadan 16 haftaya çıkarılması elde edilmiştir.

2011 yılında da İkinci Kadın Kurultayı toplanmıştır. Kurultay çalışmalarında ve kararlarında; eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, eğitime eşit ulaşımın sağlanması için kamusal eğitim güçlendirilmesi, öğretmen yetiştirme politikalarında öğretmenlerin bilimsel, sorgulayan, toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip olması ve bu politikalar ile yetiştirilmesi gerekliliği, ders kitaplarında ve müfredatta yer alan ayrımcı ve cinsiyetçi ifadelerden arındırılması vb. çalışmalar yer almaktadır.

30 Aralık 2013'te Eğitim-Sen Merkezi Kadın Sekreterliği "2013'te Eğitimde Cinsiyet Eşitsizliği Derinleşti" raporunu yayımlanarak 2013 yılında Türkiye'de eğitim alanındaki cinsiyetçiliği değerlendirmiştir. Ayrıca Merkez Kadın Sekreterliği tarafından her yıl Eğitimde Cinsiyetçilik Raporu açıklanmaktadır. Eğitimde Cinsiyetçilik Raporu 2014'e göre; her yıl hükümetlerin verdiği verilere göre hazırlanan Dünya Cinsiyet Eşitsizliği raporunda geçen yıl 120. sırada bulunan Türkiye, beş sıra gerileyerek 125. sıraya gelmiş ve dört ana kategoride hazırlanan indekse göre; Türkiye içinde bulunduğu gelir grubunda ortalamanın en fazla aşagısında kalan ülkelerden biri olmuştur. Eğitim alanında geçen yıl 136 ülke arasında 104. olan Türkiye bu sene 142 ülke arasında 105. olmuştur. Dünya sıralamasında yaşanan gerileme cinsiyet eşit-

sizliğinin tüm alanlarda arttığını gösteren önemli bir veridir.⁶

Raporda vurgulanan diğer bir konu ise son dönemde yaşanan 'karma eğitime' son verilmesi tartışmasıdır. Hükümet politikaları ve yetkili sendika 19. Milli Eğitim Şurası'nda 'karma eğitime' son verilmesi tartışmaları yürütmüştür. Fakat Eğitim-Sen'in ve demokrat eğitimcilerin yapmış oldukları itirazlar sonucunda bu madde kabul edilmemiştir. Eğitim-Sen 'karma eğitime' son verilmesinin yeni bir toplumun inşasının temelini oluşturduğunu söyleyerek, bu uygulama ile küçük yaşta sınırlardan başlayarak ayrılmak istenen toplumsal alanlarımızın var olacağını, bunun sonucunda da zaten var olan cinsiyetçi politikaların daha da artarak devam edeceğini, kadınların ekonomik, politik, sosyal ve toplumsal olarak ikincil konularının eğitim alanında da perçinleneceğini belirtmiştir.

Bu raporda ayrıca ayrımcılık içeren eğitim politikalarının en büyük mağdurlarından birinin yine LGBTİ öğrencileri olduğuna değinilmiştir. Her ne kadar 'herkes için eğitim hakkında' bahsedilse bile farklı cinsel yönelimlere sahip çocukların görmezden geldiği belirtilmiş; eğitim alanında toplumsal cinsiyet temelli şiddetin var olduğu, özellikle de kadın öğretmenler ve kız öğrencilerin etkilendiği bu şiddet türünün okulların gündelik işleyişinde sıkça karşılaşılan bir durum olduğu ele alınmıştır.⁷

Tüm bunların yanı sıra Merkez Kadın Sekreterliği 7-9 Mayıs 2014 tarihlerinde Eğitim-Sen olarak bileşeni olduğu Eğitim Enternasyonalı'nın 2. Dünya Kadın Konferansına katılım sağlamış, 2011-2014 dönemi arasında her 25 Kasım "Uluslararası Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü", 8 Mart'larda afiş ve dergi çıkarmıştır.

Toplumsal cinsiyet ve kadınların gündemine dair çıkan yayınlara baktığımızda geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri sorgulayan, bir dile sahip olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin anneler gününde yayımlanan bir bildiride;

"...Kuşkusuz her kadın anne olmak zorunda değildir. Ataerkil ideolojinin kadınlığı anneliğe hapsed-

5 Daha fazla bilgi için bkz: http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=21396&sube=0#.VLP8ZsnvAxI (22.04.2015).

6 Daha fazla bilgi için bkz: Eğitim-Sen (2015).

7 Daha fazla bilgi için bkz: http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=22690#.VZUxrFLvAxI (23.07.2014)

meye çalışmasına karşın kadının tek kimliğinin annelik olmadığı da açıktır.

Özetle anneliğin sosyal ve politik bağlamları, anne olmasa bile bütün kadınları ilgilendirir ve anneler günü dolayısıyla bütün kadınların söyleyecek sözü vardır. Öte yandan annelik kadınlık deneyiminin bir parçası olduğuna göre dünyada, bölgemizde ya da ülkemizde kadınların yüz yüze olduğu her türlü sorun annelerin de sorunudur...” ifadeleri yer almaktadır.

Bildiride ‘annelik’ kavramı eleştirilirken, kadının toplum içerisinde sosyal-özlük haklar konusunda hangi durumlarda olması gerektiği belirtilmekte, kadın olmanın anne olmakla eşdeğer olmadığı, diğer sendikaların yaptığı gibi kadınların kutsallık halesi altında eve kapatılması değil hem özel hem de kamusal alanda eşit bireyler olarak tüm sosyal ve ekonomik haklardan yararlanmaları gerekliliği vurgulanmaktadır.⁸

Eğitim-Sen üyesi kadın öğretmenlerin söylemleri de sendikanın politikaları ve tutumu ile örtüşmektedir. Görüşmecilerden Zeynep toplum tarafından kadınlara çizilen annelik misyonunun eleştirisini yapmakta ve anne olmak istemesinin nedenini ise şu şekilde açıklamaktadır:

Çocuk sahibi olmayı düşünmüyordum ama sanırım düşünmeye başlıyorum. Yaşımın ilerlemesinden dolayı çocuk yapabilirim diye düşünüyorum. Ama gene o kutsanmış anneliğe geleceğim. Öyle kutsanmış bir ‘annelik’ bakış açım yok. Çok anlamlar yükleyip abartılacak bir durum olmadığını düşünüyorum. Sanırım o dönemde de dengeleri sağlamak önemli bence. İşte annelik duygusu doğuştan gelir falan filanın hikaye olduğunu düşünüyorum ve annelik pratiği ile ilgili bir parametrenin daha belirleyici olduğuna inanıyorum. Eşimle de insan yetiştirme konusunda aynı fikirleri paylaştığımız için, üzerimize düşen görevi yaparız diye düşünüyorum. Kaygılarım yok mu elbette var.

Eğitim-Sen’li kadın öğretmenlerin eğitim süreci içerisinde toplumsal cinsiyet farkındalığına sahip olduğunu, öğrencilerde toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratacak davranışlar sergilediklerini görüşmecilerden alınan cevaplara dayandırarak söylemek mümkündür. Bu konuda İlksen; derslerinde toplumsal cinsiyet kavramına, kadın erkek eşitliğine, dünya kadınlar gününe, kadına karşı uygulanan şiddete deği-

nerek öğrencilerin dikkatini çektiğini ve onları bu konularda bilgilendirdiğini söyledi. Aynı şekilde Derya da toplumsal cinsiyet duyarlılığının branşından dolayı önemli olduğunu belirtmekte ve okulda da bu bilinci oluşturmak için çalıştığını şu sözlerle anlatmaktadır:

Düzenli derslere girmediğim için özel günleri sınıf gündemime taşımak zor oluyor. Özellikle Dünya Kadınlar Günü ile ilgili odama görüşmeye gelen öğrencilerle bu konu hakkında sohbet ediyoruz. Ama son günlerde özellikle kadına yönelik şiddet konusunu gündeme taşımaya çalışıyorum. Kandilli İlkokulu’nda çalışırken velilere şiddet konulu bir seminer vermiştim. Videolar, araştırmaları anlattım. Bir sendikanın hazırlamış olduğu CD’den faydalandım. Ayrıca ben öğretmenlerin toplumsal cinsiyet konusunda bir farkındalık yaratabilmesi için ilk olarak kendilerinde o farkındalığın olması gerektiğini düşünüyorum ve bu konuda öğretmenlerinde eğitilmesi gerektiğine inanıyorum. Fakat Milli Eğitim’in öğretmenleri toplumsal cinsiyet alanında eğitmesi için yaptığı bir çalışma yok. Bir gün yapılacak bir eğitim bile çok önemli. Başta idare eğitilmeli diye de düşünüyorum.

Meryem, ders kitaplarındaki cinsiyetçi tutuma karşı hassas davrandığını şu sözler ile ifade etmektedir:

Ders kitaplarında cinsiyet ayrımcılığının çok olduğunu, kadını aşağılayan, kadını sadece yemek yapan, duygusal olarak daha aşağı bir konumda gösteren; erkeği ise daha üstün gösteren kitapların olduğunu yapılan araştırmalardan biliyorum. Böyle bir kitabını işlemem gerekirse ilk önce bu konuda kendi fikrimi söylerim hatta rehberlik dersini sınıfta işlerken çoğunlukla cinsiyet ayrımcılığını içeren rollerin yanlış olduğunu, bunun insan haklarına aykırı olduğunu çocuklara anlatıyorum. Bizim de Avrupa İnsan Hakları Yasası’nı kabul etmiş bir ülke olarak bunu yapmamız gerektiğini söylüyorum.

Eğitim-Sen’li kadınların ataerkillik, kadın hareketi ve feminizm konularında belli bir farkındalığa sahip oldukları görülmektedir. Görüşmecilerden Zeynep’in ataerkillik tanımı şu şekildedir;

Genel anlamı ile erkek iktidarı demektir. Sistem ve toplum içerisinde var olan toplumsal aygıtlarda erkek egemenliğin yer alması ve bu iktidarlarını sürdürmek için de yalnızca kadının emeğini değil, aynı zamanda kadının cinselliğinin, bedeninin ve doğurganlığının denetlendiği bir toplumsal sistem olarak da açıklayabiliriz.

Kadın hareketi konusunda İlksen ise şunları dile getirmektedir:

⁸ Daha fazla bilgi için bkz: http://www.egitimsen.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=21166&sube=0#.VLP7_cnvAxI (22.04.2015)

Kadın hareketi içinde olan arkadaşlarım var. Mor Çatı içerisinde, İnsan Hakları Derneği içerisinde, STK'lar içerisinde aktif mücadele veren kadın arkadaşlarım var. Etkinliklere de mümkün olduğunca katılıyorum. Kadına şiddet eylemi varsa zamanım da varsa aktif olarak katılıyorum.

Feminizm tanımında genel olarak ortaklaşmalarının yanı sıra feminizm eleştirisi de yapılmıştır. Merzem'in feminizm eleştirisi şu şekildedir:

Feminizm ile yani dünya sadece kadınlardan oluşsun istemiyorum. Öyle cinsiyetçi feminizme karşıyım. Ben istemiyorum. Erkeğin yanımda olmasını istiyorum. Mesela 8 Martlara sadece kadınlar katılıyor. Neden? Ben yanımda erkek arkadaşımın da olmasını istiyorum onun zihniyeti de benim gibi. Benim gibi düşünüyor. Zamanında kadınlar başörtüsüne sahip olduğu için ondan dolayı bazı yerlere kabul edilmediler. Ezizet çektiler. Oysaki aynı cinsiyete sahip olan erkekler sadece görünüşünden dolayı onların giremediği yere girdiler. Ben buna da karşı çıktım. Yani şekilciliğe karşıyım. Öyle olmaz. Feminist değilim ve olmak da istemem. Erkek ve kadınların birlikte aynı yetkilerde yaşamasını istiyorum. Kadınların kurtuluşunun sosyalizm olduğunu düşünüyorum ama birlikte mücadele ettiğimiz erkek arkadaşlarımız da cinsiyetçi ve tabi onlardan da darbe yiyoruz.

Eşcinselliğe bakış açısını İlksen şu şekilde açıklamıştır: "Farklı cinsel tercihleri olan insanlardır. Kişinin seçimine kalmış bir şey. Ayrımcı bir bakış açısı ile yaklaşmam. O onu ilgilendirir."

Eğitim-Sen üyesi kadın öğretmenler katılmış oldukları grevler ya da eylemler sonrasında almış oldukları cezalar nedeni ile de özlük haklarını bilmek zorunda olduklarını belirtmişlerdir. Sendikanın kadın üyeleri güçlendirme konusunda politikalarının olduğunu fakat sendika çalışanlarına bu politikaların ulaştırılmadığı, sadece siyasi bilince sahip olan kadınların sendikada aktif olarak yer alabildiği de eleştiriler çerçevesinde dile getirilmiştir.

Türk Eğitim-Sen'in Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Politikaları

Türk Eğitim-Sen'in yönetim kademesine baktığımız zaman genel başkanlık ve genel sekreterlik dışında beş sekreterlik bulunmaktadır. Yönetim kurulunda bulunan tüm üyeler erkeklerden oluşmaktadır. Sekreterliklere baktığımız zaman, kadınlar adına politikalar üretecek bir kadın sekreterliği ya da mekanizması

yoktur. Fakat sendika merkezinde ve şubeler düzeyinde 'kadın komisyonları' adı altında kadın kollarının örgütlendiği görülmektedir. Kadın Komisyonları yönetmeliğine baktığımızda yönetmeliğin Türk Eğitim-Sen yönetmeliğinin 14. maddesine göre hazırlandığı belirtilmektedir. Yönetmeliğin amacı sendika bünyesinde kadın komisyonlarının oluşturulması, komisyon başkanı ile üyelerinin görev, yetki ve sorumluluklarına ilişkin esasları düzenlemektir.

Merkez Kadın Komisyonu; merkezi karar ile belirlenen bir başkan ve Ankara şubeleri kadın üyeleri arasından seçilen altı kişi ile birlikte toplamda yedi kişiden oluşmaktadır. Komisyon üyeleri toplanarak kendi Komisyon Sekreterlerini seçerler (Türk Eğitim-Sen, 2013: madde 5). Kadın Komisyonları gönüllülük üzerinden işlemektedir. Sendika genel merkez yönetimlerinde yer alan kadınlar ile Ankara'da bulunan şube yöneticileri ya da yönetim kurulu üyeleri kadın kollarını oluşturmaktadır. Kadın kollarının on üyesi bulunmaktadır.⁹

Kadın Komisyonu Yönetmeliğinin 17.12.2013 tarihinde yürürlüğe girdiği görülmektedir. Yönetmeliğe imza atan yedi sendika yetkilisi vardır ve yedisi de erkektir. Bu da kadın komisyonu yönetmeliğinin yine erkekler tarafından onaylandığını bize gösteren ironik bir durumdur. Türk Eğitim-Sen Merkez Kadın Komisyonu, ilk toplantısını 11 Ocak 2014 tarihinde gerçekleştirmiştir.

Türk-Eğitim Sen'in kadın eğitim çalışanları ile ilgili olarak yaptığı çalışmalara baktığımız zaman ilk olarak Birinci Kadın Kurultayını görmekteyiz.

Türk Eğitim-Sen, Birinci Kadın Kurultayı 6-7 Mart 2004 tarihlerinde Ankara'da İl Kadın Komisyonu yönetici ve üyelerinin katıldığı, çalışma hayatında kadınların karşılaştıkları sorunların tartışıldığı ve sendikal bilincin artırılmasının amaçlandığı bir kurultay yapmıştır.

Türk Eğitim-Sen'in yayınlarında ve politikalarında 'vatan, millet vb.' gibi kavramlar sıkça kullanılmakta ve söylemleri 'milliyetçi' görüş etrafında birleşmektedir. Örneğin 8 Mart Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla, Kadın komisyonu üyeleri yayımladıkları bildiri; İnsan Hakları ile ilgili tüm kurum ve kuruluşları, Doğu Türkistan, Irak, Karabağ, Batı Trakya'da

9 Daha fazla bilgi için bkz: Türk Eğitim-Sen (2013).

anlık hakkı elinden alınan, taciz edilen, soykırıma uğrayan ve Türk Kadınının çektiği acıların dindirilmesi konusunda duyarlı olmaya davet etmektedir.

Türk Eğitim-Sen Genel Merkezi tarafından “8 Mayıs Anneler Günü” kutlama etkinlikleri çerçevesinde, 7-8 Mayıs 2005 tarihlerinde Ankara’da düzenlenen İkinci Kadın Kurultayı, doksan şubeden katılan kadın komisyonlarının temsilcileri ile gerçekleştirilmiştir. Kurultay Raporlarını incelediğimiz zaman ‘annelik’ kutsanmaktadır. Geleneksel annelik modelinin de önemli olduğunu, milli kültürel değerlerin ve bunların korunması gerekliliği, gelenek ve göreneklerimizle bağlılık özellikle yayınlarında vurgulanmaktadır. Yayınlarında geçen ifadeler bu düşüncüyü şu şekilde doğrulamaktadır:

Bugün dizilerde, reklamlarda kadını istismar eden, cinselliği kullanarak rant elde eden, bunu da çağdaşlık ve özgürlük olarak toplumumuza kabul ettirme gayretinde olan bir zihniyetle, Türk kadını çağdaşlık yolunda daha fazla yol kat edemez. Anne olmak her halde yapılacak işlerin en kutsalı, en şereflişidir. Peygamber Efendimiz (sav) “cennet anaların ayağı altındadır” hadisi ile dinimizin de kadına ve anneye verdiği önemi ortaya koymuştur. Yine Peygamber Efendimiz’e (sav) biri sormuş: “Ya Resulullah, en çok kime iyilik ve ihسان etmeliyim?” Peygamber Efendimiz (sav) şöyle buyurmuş, “anneler!” “Sonra kime” diye sorulduğunda 3 defa “anneler” dedikten sonra dördüncü defa sorulunca “babana” demiştir. Ama ne yazık ki, toplumumuzun temel dinamikleriyle oynamak arzusunda olanlar, anneliğin mukaddesatını kadınlarımıza unutturmaya, toplumu bir arada, ayakta tutan aile yapısını parçalamaya çalışmaktadırlar. Bunun için de kadın hakları kisvesi altında, kadın haklarını yok eden düşüncelere önderlik etmektedirler.

Burada toplumun temel dinamiklerinin ‘annelik’ üzerinden işlerlik kazandığının altı çizilmekte, annelik yüceltilirken, aileye yöneltilen eleştiriler tehlike olarak algılanmaktadır. Türk Dünyası İnsan Hakları Derneği ile ortaklaşa gerçekleştirilen ve “Türk Dünyasında Kadın Çalışanların Sorunları” konulu panelde Kadın Komisyonu adına konuşma yapan şube başkanı kadınların yönetim kademelerinde yer alabilmesini şu şekilde açıklamaktadır: “Şehirler, içinde yaşadığımız evin sanki biraz büyüğüdür. Evi çekip çeviren ve düzenleyen kadın, şehri de düzenli tutar.”¹⁰

10 Detaylı bilgi için bkz: <http://turkdunyasihd.org/detay.aspx?kategori=4&sayfa=29> (15.05.2015)

Burada kadının kamusal alanda yer alması ve siyaset yapabilmesi yine kadına ev içinde biçilen rollerle eş değer tutulmakta ve bu sorumluluk ile görevini yerine getireceği belirtilmektedir.

Türk Eğitim-Sen’in söylemlerine ve yaptıkları çalışmalara baktığımız zaman milli değerlerin korunması ve bunların sürdürülebilmesi kadınların ‘annelik’ görevleri ile mümkündür. Devletin bekası içinde kadınların ‘annelik’ görevlerini yerine getirmesi öncelikli olan görevleri arasındadır. Kadının kamusal alanda da yer almasını sağlayacak olan süreçte bu görevleri yerine getirme sürecidir. Bu noktada Fatmagül Bertay (1998: 1-13), kadının kamusal alana çıkmasına izin veren toplumsal yapıda, kadının cinselliğine yönelik korkuyla baş etmenin yolunun, kadını bir yandan kamusal alanda cinsiyetsizleştirmek, diğer yandan da ailenin ve toplumun “anası” rolünü benimsemesini sağlamak olduğunu; böylelikle kadınların kendilerine dayatılan bu kimlik kalıbı içinde ehlileştirildiğini söylemektedir. Bu doğrultuda hem anneliğin kültürel inşasına milliyetçi bir motif katılmakta hem de siyasal alana annelerin “davet edilmelerinin” koşulu milliyetçi söylem etrafında şekillenmektedir.

Deniz Kandiyoti (2007: 169), milliyetçi hareketlere katılan kadınların, çok dar biçimde tanımlanmış rollerinden dışarı adım atışlarını vatanseverlik ve kendini ulus için kurban etme adına meşrulaştırmaya çaba gösterdiklerini söylemekte ve bunun nedenini şöyle açıklamaktadır: “Milliyetçi hareketler bir yandan kadınları ‘ulusal’ aktörler; anneler, eğitimciler, işçiler hatta savaşçılar olarak toplum hayatına daha fazla katılmaya davet ederler; öte yandan kültürel olarak kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırlarını tayin eder ve kadınları kendi çıkarlarını milliyetçi söylem tarafından belirlenen terimler çerçevesinde ifade etmeye zorlarlar.”

Sendika üyelerinin söylemleri de bu ifadeleri destekler niteliktedir. Annelik konusunda sendika üyesi Gönül şunları söylemektedir:

Çocuk sahibi olmak güzel. Her kadının annelik duygusunu yaşamasını isterim. Çok güzel bir duygu. Çocuk sahibi olmamın da öyle çok özel bir nedeni yoktu. Biraz sanırım yaşım da ilerliyordu ve aile olmanın gereği olarak da çocuk sahibi olmamız gerektiğini düşündük belki de... Dedğim gibi annelik çok kutsal. Bizimde toplumda kutsallarımız olmalı ve ben anneliğin toplum için de çok önemli bir konumda yer aldığına

inaniyorum. Çünkü anneler çocuklarını nasıl yetiştirir ise toplumda o nokta da olur.

Derslerde toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratma konusunda Asude şunları dile getirmektedir:

Dürüst olmam gerekirse kadınlar gününe inanmayan ve erkek hegemonyasının kadınlara bir lütf gibi gösterilen kadınlar gününün bana bir şey ifade etmediğini her zaman dile getiririm. Onun için derslerimde bu konuya pek değinmem. Kadınlara bahsettikleri bir günle kadınların yaraları iyileşmiyor. Kadınlar öldüğü ve dövüldüğü sürece böyle bir günün nazarımda anlamı yok. Ama kadına şiddete hayır mevzusunu derslerimde her daim dile getiriyorum.

Türk Eğitim-Sen üyesi olan Zuhâl kadın hareketi konusunda bir bilgisinin olmadığını, kadın hakları için mücadele eden kadın örgütlerinden birkaç tanesini bildiğini fakat isimlerini hatırlayamadığını, kadın örgütleri ve verdikleri mücadeleleri de sadece medya aracılığı ile öğrendiğini belirtmektedir.

Ayrıca Türk Eğitim-Sen’li kadınların, feminizm kavramını inançları doğrultusunda tanımlamakta olduğunu açıklamalarından anlamaktayız. Bu konuda Asude şunları söylemektedir:

Aslında feminizm kelimesinin sözlük anlamına baktığımızda yanlış hatırlamıyor isem eşitlik ilkesini temel aldığını görmekteyiz. Ben kavram olarak feminizmi tasvip ederim ancak uygulanan eylemleri çok da etik bulmuyorum. Ben feminist miyim, değilim. Eşitlikten yanayım. Bazı durumlarda feministçe davrandığımı söylerler ama ben buna katılmam. Kadın yaratılışı itibarıyla anne sıfatı dolayısıyla zaten erkekten üstündür derim... Yaradan boş yere cenneti annelerin ayaklarına altına sermedi yani... Eğer feminizm ‘beden benim ben istediğimi yaparım’ diyerek karnındaki istemediği bebeği öldürmek ise ben feminist değilim olamam da. O bebeğin oluşumunda var olan insan sonra bunu istemiyorum diyorsa ben bu feminizm işinde olamam. Feminist deyince aklıma direk dünyaca ünlü femengrubu gelir. Ve onların yaptıkları eylemleri kadınlara aslında bir hakaret olarak algılarım. Feminist olmak cinsel özgürlük değildir. Feminist demek ‘beden benim istediğimi yaparım’ demek değildir zannımca.

Ayrıca Türk Eğitim-Sen’li kadın öğretmenler sendikalarının erkek egemen bir yapıda olduğunu yeteri kadar kadınları kapsayamadığını, kapsayacak politikalar üretmediklerini, özlük haklarını bilme konusunda da yetersiz olduklarını dile getirmişlerdir.

Eğitim-Bir-Sen’in Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Politikaları

Yetkili sendika olan Eğitim-Bir-Sen’in Şube Başkanlar Kurulu’na baktığımız zaman yönetim kademesinde kadının yer almadığı görülmektedir. Tam anlamı ile devleti ve kurumlarını ideolojik olarak besleyen eril bir sendikadır. Şubelerde, şube başkanı olmasa da yönetim kurullarında kadınların görev aldığı kayıtlar üzerinde görülmektedir.

Eğitim-Bir-Sen’in Tüzüğü’ne (2012) baktığımız zaman (m) maddesi dikkat çekmektedir. Çünkü tüzüğünde sadece bu maddede kadınlardan bahsedilmektedir.

Bu maddede, aile kurumunu korumak, ruh ve beden sağlığı yerinde nesillerin yetişmesine katkıda bulunmak amacıyla, kamu görevlisi sıfatıyla birlikte annelik vazifelerini de yerine getirmeye çalışan kadın eğitim çalışanlarının, çalışma şartlarının bu konularına paralel olarak daha elverişli hale getirilmesi için gerekli yasal düzenlemelerin yapılması gerekliliği yer almaktadır.

Görüldüğü üzere kadın emekçilerin çalışma koşullarının elverişli hale getirilmesi ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasının nedeni kadınların ‘anne’ olmasından dolayı olduğu vurgulanmakta, ayrıca aile kurumunun korunmasının kadınların öncelikli görevi olduğu, ruh ve beden sağlığı yerinde nesiller yetiştirmenin de kadının sorumluluğunda olduğu belirtilmektedir.

Eğitim-Bir-Sen’in internet sayfası incelendiği zaman, bir bölümde ‘Kadınlar Komisyonu’ başlığı ve yaptıkları çalışmalar görülmektedir. Kadın Komisyonunun yaptıkları etkinlikler, 12 Mart 2013’te siteye yüklenmeye başlanmış, buradan yola çıkarak da sendika içerisinde kadınların görünür olması kısa bir süre önceye dayanmaktadır. Ayrıca yayınlarının arasında ilk sayısı Mart 2014’te çıkarılmış olan ‘Kadın Bülteni’ adlı dergi yer almaktadır. Fakat bülten incelendiğinde kadın üyelerini, kadın hakları konusunda bilinçlendirmek, sendika içinde yer almalarını sağlamak konusunda çok eksik ve yetersiz olduğu görülmektedir.

Kadın Bülteni içerisinde Eğitim-Bir-Sen Başkanı’nın yazmış olduğu bir makalede şu ifadeler geçmektedir:

Bizim geleneğimizde medeniyetimizin kadını birey olarak dikkate almasına ve tarih boyunca gereken değeri vermesine paralel olarak, toplumun bütününe etki etmiş, yön vermiş, timsal olmuş kadın şahsiyetler vardır. Bizim geleneğimizde önder kadın Hazret-i Havva'dır, Hazret-i Meryem'dir, Hazret-i Asiyedir, Hazret-i Sâre'dir, Hazret-i Hacer'dir, Hazret-i Hatice'dir, Hazret-i Fatıma'dır, Hazret-i Aişe'dir, Hazret-i Sümeyyedir, Rabiâtü'l-Adeviyyedir, Hayme Ana'dır, Haseki Hürrem Sultan'dır, Nene Hatundur, Şerife Bacı'dır (Eğitim-Bir-Sen, Kadın Bülteni, 2014: 5).

Burada da görüldüğü gibi kadın mücadelesi ele alınırken sadece Sünni-İslam dünyasından kadınlardan örnekler verilmekte, kadınların başarılı olabilmesi için imanlı kadınlar ve maneviyat duyguları fazla olan, kutsal kitapları referans alan ve bu doğrultuda yaşayan kadınların öne çıkarıldığı görülmektedir.

Politikalarına baktığımız zaman Eğitim-Bir-Sen'in kendisine açmış olduğu en büyük alan 'başörtüsü' meselesidir. Yayınlarının çoğunda kadınların özgürleşmesi adına başörtüsü yasağının kaldırılması gerekliliği vurgulanmakta ve başörtüsü gerekçesiyle kadınların eğitim hakkından yoksun bırakılmasına karşı çıkmaktadır. Aynı zamanda başörtüsü yasağı kadınların topluma katılımının önünde engel olarak görülmektedir. Kadının toplumda var olabilmesi, 'İslam dininin esaslarını yerine getirmesine bağlı' olduğu görüşü yayınlarının hepsinde görülmektedir.

Fatmagül Berktaş'ın (2009: 17) da belirttiği gibi din, özellikle tek tanrılı dinlerde toplum ve kültür tarafından belirlenmiş ön kabul oluşturulmuş olan erkeklik ve kadınlık kalıpları ve imgeleri vardır. Bu imgeler hem dinlerin hem de kültürlerin uzun yüzyıllar boyunca oluşturduğu geleneklerin hem ürünü hem de parçasıdır. İster dindar olsun ister olmasın insanlar bu imgeleri benimserler ve onlar aracılığı ile düşünürler ve kendileri var ederler. Çünkü din, bu kalıpların mutlak değişmez ve 'kutsal' olduğunu vazedir. İnsanlığı, kadın ve erkek olarak biyolojik, fiziksel ve manevi açıdan önceden belirlenmiş bir şekilde ikiye bölen dinsel anlayış, belirsizlikle dolu ve düzeni her an bozulabilecek bir dünyaya, Tanrı'nın ve onun yaratısı olduğu varsayılan doğanın getirdiği 'kesin düzen'in simgesel ifadesidir.

Eğitim-Bir-Sen tarafından hazırlanan afişleri incelediğimiz zaman daha çok 'anneler günü' ve 8 Mart 'Dünya Kadınlar Günü' ile ilgili afişlerin yer aldığı

görülmektedir. Annelik vurgusu özellikle ön plana çıkarılmakta ve yapılan bir basın açıklamasında şu ifadeler yer almaktadır:

İnsan, insaniyet hakikati gereği başka insanların eleminden müteessir, huzurundan ise mutlu olur. Allah'ın insan kalbine yerleştirdiği sevgi, şefkat ve merhamet gibi hisler onu bütün âlemlerle alakalı kılmıştır. İnsanlık âleminde şefkat ve merhametin zirvesi ise anadır. Şefkat ve merhamette güneş gibi olan anneler, merhametli bir toplumun inşacılarıdır.

Toplum hayatının temel yapı taşı olan anneler, ailenin çekirdeği ve vazgeçilmezidir. Emsalsiz ve sınırsız sevginin, hoşgörünün, sabrının; en masum ve temiz duyguların timsali annelik ulvi bir müessesedir. Anne, nesli temin ve talimin kaynağı olmakla birlikte, ailenin fiili reisi, memuru, işçisi, esnafı, işvereni ve en önemlisi herkesin öğretmenidir. Anneliğin ayrıştırıcı, ötekileştirici değil, toplumu yakınlaştıran, birleştiren, bütünleştiren bir rolü vardır.

2013 yılında 'Anneler Gününde' çıkarmış oldukları afişte 'merhamet ve şefkatin zirvesi anadır', 2014 yılında 'Anneler Gününde' çıkarmış oldukları afişte de 'anne ailenin güneşidir' sloganı yer almaktadır. Daha önceki yıllarda da anneler gününde çıkarmış oldukları afişlerde, bültenlerde dini kavramlar çerçevesinde 'annelik' kavramının, aile ideolojisinin yüceltildiği, bu varsayımlar aracılığıyla da kadını "yeni neslin üreticisi", "ev kadını" ve "annelik" kavramları içine sıkıştırarak "ideal bir aile" yaşamı üzerinde belirleyici bir rol oynama pozisyonuna yerleştirildiği görülmektedir.

Eğitim-Bir-Sen üyesi Emine, Ayşe ve Hatice'nin sendikalarının kutsamış olduğu 'annelik' kavramını içselleştirdiğini ve aynı şekilde dini verilerle birlikte 'anne olmanın' hayatlarında önemli bir yer tuttuğunu, kadınlıklarını da annelik kavramı üzerinden tanımladıklarını görmekteyiz. Bu konuda Ayşe; anneliğin Yüce Rab tarafından kadınlara bahşedilen çok kutsal ve değerli bir duygu olduğuna inanmakta, evlendiği zamanda çocuk sahibi olup bu duyguları yaşamak istediğini dile getirmektedir.

Eğitim-Bir-Sen üyesi kadın öğretmenlerin düşüncelerinin, diğer sendikalı kadın öğretmenlerin düşüncelerinden oldukça farklılaşmakta olduğunu görmekteyiz. Geleneksel kodların onlarda çok daha hakim olduğunu, yaşamları içerisinde bu kodlar ile yaşadıklarını söylemlerinden anlamaktayız. Ataerkillik sorgulaması yapmadıkları, eğitim süreci içerisinde

de toplumsal cinsiyet eşitliği yaratma konusunda farkındalığa sahip olmadıkları görülmektedir.

Sendika üyesi olan Emine; ders kitaplarında cinsiyetçi ifadelerin yer almadığını, müfredatta konular nasıl verilmiş ise o da konuları o şekilde anlattığını dile getirmektedir. Görüşmecilerden Hatice'nin söylemlerinden de sınıf içerisinde var olan cinsiyetçiliği yeniden ürettiğini görmekteyiz. Hatice sınıfta sadece kız öğrencileri uyardığını, erkek öğrencilere ise ses çıkaramadığını şu şekilde dile getirmektedir:

Erkek öğrenciler çok daha fazla cinsiyetçi. Sınıf içerisinde bazen öyle şeyler duyuyorum ki duymamazlık-tan geliyorum ya da çok ileri giderlerse idareye gönderiyorum, ben uyarıyorum. Ama kız öğrencileri nasıl davranmaları gerektiği konusunda, genel ahlaki kurallara uymaları ve kılık kıyafet noktasında uyarıyorum.

Eğitim-Bir-Sen üyelerinin açıklamaları ve bakış açıları Türk Eğitim-Sen üyesi kadınların açıklamalarına yakındır ve feminizm konusunda Emine şunları dile getirmektedir:

Feminizm denince erkeklerin sahip olduğu haklara ve hatta daha fazlasına sahip olmak isteyen biraz da erkek gibi davranan kadınlar aklıma geliyor. Ya da medyada gördüğümüz kadarıyla farklı kıyafetler giyen, özellikle mor rengi tercih eden kadınlar gözümde canlanıyor. Feminist değilim olmayı da düşünmüyorum, çevremde feminist arkadaşım da yok ama kadınlara bu ülkede daha fazla değer verilmesini ve insan gibi yaşamasını istiyorum.

Eğitim-Bir-Sen üyesi olan Hatice de feminizmin erkek düşmanlığı yaptığını ve Yaradan'ın kadın ve erkeği birlikte yarattığını, kadınların erkeklerin hizmetinde olması gerektiğini, çok da isyan etmemesini ayrıca medyada gördüğü kadarı ile feministleri erkek gibi davranan kadınlar ve bedenlerine özgürlük isteyen kadınlar olarak tanımlamaktadır.

Emine eşcinsellik konusunda şunları söylemektedir:

Eşcinsellik son zamanlarda çok arttı. Bu da toplumuzun ahlaki olarak bir çöküntü içinde olduğunu da göstermektedir. Gençlerimiz gördüğü şeyleri denemeye çok açıktır ve muazzam bir internet dünyasında yaşamaktayız ve gençlerimiz çoğu şeyi oradan görmekte ve öğrenmektedir.

Eğitim-Bir-Sen üyesi kadın öğretmenler, sendikal faaliyetlere katılmadıklarını ve bunun nedenleri olarak da sendika ve sendikal faaliyetlere ilgi duy-

madıklarını, sendikada çok fazla erkeğin olduğunu, evli olan kadın öğretmen ise katılmak istese de aile ve çocukların sorumluluklarından dolayı etkinliklere katılmadığını belirtmiştir.

Sendikanın en büyük başarısının başörtüsü serbestliğini elde etmesi olduğu, bunun kadın çalışanlar için mücadele alanı açtığı ve kazanılmış çok büyük bir başarı olduğu üyeler tarafından dile getirilmiştir. Özlük haklarını bilme konusunda ise Eğitim-Bir-Sen'li kadın öğretmenler başlarına bir iş geldiği zaman idareye sorup öğrendiklerini söylemişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmada; devletin son yıllarda eğitim alanında yaptığı toplumsal cinsiyet politikaları kısaca incelenip, politika üretme sürecinde önemli bir dinamik olan eğitim sendikalarının yürütmüş oldukları toplumsal cinsiyet ve kadın politikaları birlikte ele alınıp değerlendirilmiştir. Eğitim sendikaları tarafından yürütülen bu politikaların ayrıca kadın öğretmenler üzerinde toplumsal cinsiyet rollerine bakış açıları da bir farkındalık yaratıp yaratmadığı, eğitim süreci içerisinde tutumlarını ne kadar değiştirdiği, kadın hareketi ile olan bağları ve sahip oldukları feminizm algıları incelenmeye çalışılmış olup aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Devlet, bir taraftan gerici ve piyasacı politikalar üretirken bir taraftan da bu politikaların zemin oluşturduğu cinsiyetçi politikalar üretmektedir. Bu politikaları oluşturur ve uygularken, eğitim politikası üretme sürecinde önemli bir dinamik ve mücadele alanı olan eğitim sendikalarından ideolojik olarak kendisine yakın olan yetkili sendikanın belirleyici olduğu görülmüştür. Örneğin 1-5 Kasım 2010 tarihleri arasında düzenlenen 18. Milli Eğitim Şurası kararları ya da 2-6 Aralık 2014 tarihleri arasında yapılan 19. Milli Eğitim Şurası ve kararları bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Eğitim sistemi içerisinde cinsiyetçiliği üreten politikaların yanı sıra halihazırda var olan müfredat, ders kitapları da bu cinsiyetçiliği daha da derinleştirmektedir. Yapılan çalışmalarda ders kitaplarının ve müfredatın hala cinsiyetçi, militarist, ırkçı söylemlerle dolu olduğu, sadece Sünni-İslam dinini ele alan, sorgulamaktan uzak, ezberci, gerici ifadelerin yer aldığı ve tek tip insan yetiştirmeyi amaçlayan bir eğitim sistemi olduğunu göstermektedir.

Tüm bu cinsiyetçi öğelerin yanında toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip olmayan öğretmenler ile de bu sorunlar devam etmektedir. Çünkü devletin öğretmenlerde toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratacak, bu konuda öğretmenleri eğitecek ve bilinçlendirecek politikaları olmadığı ve etkin olarak çalıştırdığı bir mekanizmasının var olmadığı görülmüştür. 2009 yılında MEB “Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet”in önemine vurgu yapan bir çalıştay düzenlemiştir. Bu çalıştayda toplumsal cinsiyet açısından sorunlu olan ders kitaplarında değişikliklerin yapılacağı vurgulansa da bu konu da çok fazla bir çalışmanın yapılmadığı görülmüştür. 2010 yılında Talim Terbiye Kurulu bünyesinde “toplumsal cinsiyetle ilgili bir komisyon” oluşturulduğu bilgisi basın yayın organlarında yer almakta fakat bu komisyonun alanda yapmış olduğu bir çalışma yer almamaktadır. Oysaki üniversiteler, sivil toplum kuruluşları eğitimdeki cinsiyetçiliği ortaya çıkaran akademik çalışmalar yapmış, onların önerileri sayesinde MEB ile ortak çalışmalar yürütülerek kamuoyu oluşturulmuş ve eğitimdeki cinsiyetçi öğeleri ortadan kaldırmak için girişimlere başlanmıştır.

Seçilen üç eğitim sendikası arasında toplumsal cinsiyete duyarlı olunması, bu çerçevede politikalar oluşturulması, kadınların yönetimde yer alma düzeyleri ile kadın politikaların oluşturulması sürecinde kullanılan araçlar ve mekanizmalar konusunda büyük farklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Üç eğitim sendikası içinde kadın öğretmenlerin en fazla örgütlendiği sendika Eğitim-Sen’dir. Eğitim-Sen’de yönetim kurullarında ve şube yönetim kurullarında kadınların temsiliyeti söz konusu iken Türk Eğitim-Sen ve Eğitim-Bir-Sen’in genel yönetim kurullarında kadınların yer almadığı, kadın temsiliyetinin olmadığını görülmüştür. Türk Eğitim-Sen’de kadınların görünür olmak için zaman zaman sendikada çalışmalar yaptığı görülmüştür. Fakat Eğitim-Bir-Sen; ‘kadın’ın görünür olmadığı, eril-muhafazakâr zihniyetin elinde olduğu bir sendikadır. Çünkü Eğitim-Bir-Sen’in başkanlar kurulunun tamamını erkekler oluşturmuştur.

Üç eğitim sendikası içinde yönetmeliklerinde ve mekanizmalarında toplumsal cinsiyet duyarlılığı olan, kadın politikalarına sahip olan ve bu mekanizmaların işlevsel olarak çalıştığı tek sendika Eğitim-Sen’dir. Türk Eğitim-Sen ve Eğitim Bir-Sen yönetmeliğinde ve tüzüğünde güvence altına alınmış bir kadın mekaniz-

ması tanımlanmamıştır.

Eğitim-Sen bünyesinde kurumsallaşmış mekanizmalar, kadın sekreterliği ve kadın meclisi yapılandırılmışken, diğer sendikalarda henüz tam olarak oturmamış, kurumsallaşmamış kadın kolları /kadın komisyonları biçiminde bir örgütlenme görülmüştür.

Eğitim-Sen’in dışında diğer iki eğitim sendikasının politikaları arasında genel çalışma şartlarının dışında çocuk bakımı, cinsel taciz, ayrımcılık, ücret eşitsizliği, sosyal baskılanma gibi özgün sorunlar, geleneksel sendikal politikaların ilgi alanına girmemiş ve yayınlarında da sadece değinmek için bu konulara üstün körü yer verilmiştir.

Toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip, kadın kurultaylarını toplayan, kadın öğretmenleri güçlendirmek için etkinlikler ve eğitimler düzenleyen Eğitim-Sen sendikası iken son yıllarda yaptıkları çalışmalar ile Türk Eğitim-Sen’de kadınların görünür olmak için çaba sarf ettikleri, kurultaylar, sempozyumlar düzenledikleri görülmüştür. Fakat Türk Eğitim-Sen’in eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliği sağlayacak politikalar üretmekten uzak olduğu söylenebilir. Eğitim-Bir-Sen’de de toplumsal cinsiyet eşitliği sağlayacak politikaların olmadığı görülmüş, aksine cinsiyetçi politikalar ile var olan sorunları daha da derinleştirmiştir.

Yayınlarında kullanılan dile baktığımız zaman Eğitim-Sen yayınlarında ve çalışmalarında sorgulayan bir dilin hâkim olduğu, diğer iki sendikada ise böyle bir dilin olmadığı görülmüştür. Bu iki sendikada kadınlar, muhafazakâr ve dini söylemler içinde var olmuş, kadınların geleneksel rolleri pekiştirilmiş ve kadınlar sadece ‘annelik’ rolü üzerinden mutlak bir şekilde tanımlanmıştır.

Eğitim-Sen’in, eğitimde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacak politikalara ve kadın üyelerini güçlendirecek kadın politikalarına sahip olması ve görüşmeler sonucunda elde edilen değerlendirmeler ile; Eğitim-Sen’li kadın öğretmenlerin diğer iki sendika üyesi kadın öğretmenlerden daha fazla toplumsal cinsiyet farkındalığına sahip olduğu, ataerkilliği sorguladığı, eğitim süreci içerisinde öğrencilerde toplumsal cinsiyet farkındalığı yaratacak davranışlar sergilediği, kadın hareketi ve feminizm konularında daha bilinçli olduğu, özlük haklarına sahip çıkma noktasında daha güçlü ve özgüvenli kişiler olduğu sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Berktaş, F. (1998) "Cumhuriyet'in 75 Yıllık Serüvenine Kadınlar Açısından Bakmak", Berktaş Hacımiraçoğlu, A. (der.), *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı, 1-13.
- Berktaş, F. (2009) *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis.
- Devlet Personel Başkanlığı (DPB) (2015) "Kamu Personeli İstatistikleri", <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri>, indirilme tarihi: 20 Temmuz 2015.
- Eğitim-Bir-Sen (2012) *Tüzük*, Ankara: Eğitim-Bir-Sen.
- Eğitim-Bir-Sen (2014), *Kadın Bülteni*, Ankara: Eğitim-Bir-Sen, 1(1).
- Eğitim-Sen (2010) *Eğitim Sen'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Kongre ve Kurultay Kararları*, Ankara: Eğitim Sen.
- Eğitim-Sen (2014) *Tüzük*, Ankara: Eğitim-Sen.
- Eğitim-Sen (2015) "Eğitimde Cinsiyetçilik Raporu", <http://egitimsen.org.tr/egitimde-cinsiyetcilik-raporu-2015/>, indirilme tarihi: 23 Temmuz 2014.
- Gök, F. (1993) "Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar", Tekeli, Ş. (der.), *1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim, 162-167.
- Gümüšoğlu, F. (2013) *Ders Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet 1928-2013*, İstanbul: Kaynak.
- Kandiyoti, D. (2007) *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler*, İstanbul: Metis.
- Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) (2015) "Milli Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim 2014/15", http://sgb.meb.gov.tr/istatistik/meb_istatistikleri_organ_egitim_2014_2015.pdf, indirilme tarihi: 2 Eylül 2015.
- MEB'den Skandal Genelge (2 Ocak 2015), haber.sol.org.tr <http://haber.sol.org.tr/turkiye/mebden-skandal-genelge-dini-olcutlerle-evlenin-iffeti-sabir-korur-olum-nimettir-104371>, indirilme tarihi: 12 Haziran 2015.
- Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Kurumları Yönetmeliği (2013), *T.C. Resmi Gazete*, 28758, 7 Eylül 2013.
- Milli Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelik (2012), *T.C. Resmi Gazete*, 3959, 27 Kasım 2012.
- Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul Öğrencilerinin Kılık ve Kıyafetlerine Dair Yönetmelikte Değişiklik Yapılması Hakkında Yönetmelik (2014), *T.C. Resmi Gazete*, 6813, 27 Eylül 2014.
- Sayılan, F. (2012) *Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim Olanakları ve Sınırları*, Ankara: Dipnot.
- Tekeli, Ş. (1982) *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim.
- Türk Eğitim-Sen (2013), *Kadın Komisyonları Yönetmeliği*, 169, 17 Aralık 2013.
- TÜSİAD ve KAGİDER (2008) *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Sorunlar, Öncelikler ve Çözüm Önerileri-Kadın Erkek Eşitliğine doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset Raporunun Güncellemesi*, İstanbul: TÜSİAD.

Türkiye’de esnek istihdam politikaları ve kadın emeğine etkisi*

Nurdan Bozkurt Çakır**

Özet

Tarihi boyunca üretim sürecindeki değişime bağlı olarak dönüşüm yaşamış olan kadın emeği, ilkel toplumlardan ve doğal işbölümünden sonra ataerkinin ve kapitalizmin sömürüsüne maruz kalmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri ve cinsiyetçi işbölümü, kadının emek piyasasında da ayrımcılık yaşamasına neden olmaktadır. Neoliberalleşme süreci ile birlikte, esnek istihdam kadın emeği için bir seçenek olarak sunulmuş, kadınların işsizliğinin ve sanayileşme sürecinde ihtiyaç duyulan ucuz emek gücünün çözümü olarak görülmüştür. Türkiye’deki son dönem istihdam politikaları, kadın işgücünün esnekliğinin artırılması, doğurganlık oranının artırılması ve çocuk sahibi olduktan sonra da esnek çalışması konularına odaklanmaktadır. Bu çalışmada esnek çalışmanın sonucunda güvencesizlik, kayıt dışılık ve düzensizliğin artarak, kadın emeğinin daha da dezavantajlı hale geleceği konu edilmiştir. Biyolojik yeniden üretim ve toplumsal yeniden üretimi sağlayan kadının, esnek istihdam politikaları ile esnek işgücü haline getirilmesinin, kadın emeğine etkileri tartışılmıştır. Esnek istihdam politikalarının, kadını düzenli ve güvenceli işlerden soyutlayabileceği, anneliğe ve ev hanımlığına hapsedebileceğine vurgu yapılmıştır.

The flexible employment policy in Turkey and its effects on women’s labor

Abstract

Women’s labor that has experienced transformations throughout its history due to the changes in labor processes has been exploited by the hegemony as well as the capitalist economic order after the development of primitive society and division of labor. Gender roles and the division of labor in society cause further discrimination against women in the labor market. With the emergence of neoliberalism, flexible working has become an option offered to women, and has come to be viewed as the solution to problems of women’s unemployment and of supplying cheap labor force in the age of industrialization. The latest labor policies in Turkey along this vein focus on increasing fertility rates, the flexibility of women’s labor, as well as facilitating flexible working for women following childbirth. The purpose of this thesis is to examine the increase in regulated labor, inconsistencies, and lack of benefits following the rise of flexible working for women, and discuss the influence of introducing flexibility to women’s working conditions on labor by women, who provide both biological and social reproduction. The thesis indicates that flexible working policies may alienate women from consistent work that provides benefits, and limit women’s roles to motherhood and/or staying at home.

Anahtar kavramlar: kadın emeği, esneklik, emek süreçleri, istihdam politikası, kadın işgücü

Keywords: women’s labor, flexible working, labor processes, labor policy, women labor force

1. Giriş

Kapitalist üretim süreci, sanayi devriminin ardından yeni emek türlerine ihtiyaç duymuş, o döneme kadar ‘ücretli emek’ sahnesinde pek yer almayan kadın ve

çocuk emeği, erkeklere göre dezavantajlı şartlara sahip olmakla birlikte, emek piyasasına adım atmıştır. Sanayi Devrimi öncesinde atölyelerin ve ev emeğinin hâkim olduğu manüfaktür dönemde kadın emek gücü kullanılmış, sonrasında ise üretim sürecinde artık vazgeçilmez bir yedek işgücü haline gelmiştir. Sanayi Devrimi ve makinelerin icadı ile birlikte ardi ardına açılan fabrikalar ve gerçekleşen muazzam meta üretimi, üretimde binlerce işçi ihtiyacı doğurmuş, bu

* Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Kalkınma İktisadi ve İktisadi Büyüme Bilim Dalı Yüksek Lisans Programında hazırlanan tezden derlenmiştir.

** Yıldız Teknik Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

işçilerin çoğunluğunu ise yetişkin erkek emeği değil, ucuz kadın ve çocuk emeği oluşturmuştur.

Sanayi Devrimi ve sonrasında kapitalizmin yaşadığı krizler yeni üretim modelleri arayışlarını artırmış, bu da işgücünün yeniden dönüştürülmesi sayesinde gerçekleşmiştir. Fordizm, işbölümünün daha da artırılması prensibine dayalı olarak, üretimin 'verimliliştirilmesini' amaç edinmiştir. Kadın işgücü de erkekler ile birlikte Fordist üretimin kurumsal yapısı ile işgücüne sağladığı avantajlardan yararlanmıştı.

Yarattığı kitlesel üretim ve tüketim ile İkinci Dünya Savaşı sonrasında altın çağını yaşayan Fordizmin, 1970'ler ile ortaya çıkan bunalımı sonrasında kapitalist üretim, yeni bir dönüşüm daha geçirerek yeniden esnekliği piyasalara taşımış, işgücü piyasasından tüketim alışkanlıklarına ve ürünlere kadar yayılan esnekleşme, günümüze ulaşan bir süreci başlatmıştır. Üretim ve emek süreçlerini standartlaştıran Fordist üretim biçimi, küresel rekabete karşı yetersiz kalmıştır. Üretimi ve emek süreçlerini yeniden esnekleştirmek, bu krizi aşmanın yolu olmuştur.

Kadınların üretim ve yeniden üretimdeki rollerini, biyolojik yeniden üretim (çocuk yapma) ve/veya bakım işlerini üstlenmek olarak tanımlayan toplumsal yeniden üretim, kadınların ayrımcılığa maruz kalmasına sebep olmaktadır. Kapitalizmin de öncesi bir tarihe uzanan 'ataerki sistem', toplumsal kategori olarak erkeği önde gören bir anlayışla, yalnızca kadınların ev içi/dışı emek yaşamını değil, doğumundan öncesinden başlayarak dünyadaki tüm rollerini belirleyen, yöneten, kısıtlayan bir yapıdır. Ataerki de kapitalizmden bağımsız düşünülemediğinden, 'kapitalist ataerki' kavramı, kadının tarihsel işbölümü içerisinde geçmişten günümüze incelenmesinde ve erkek egemen sistemin açıklanmasında büyük önem taşımaktadır.

Kapitalist üretim, kadını ev eksenli çalışmadan uzaklaştırıp emek piyasasının içerisine *özgür emek*¹ olarak sokmuştur ancak, kadının biyolojik ve toplumsal üretimi, aile kavramı ve hukuki, toplumsal ve ahlaki kurallar bütünü, kadının çalışma hayatında yer alması sonrasında da geçerli olmuştur. Kadın, bir yan-

dan özgür emek olarak, emek gücünü ücret karşılığı sermayeye satar, diğer yandan da ev içindeki emeği görünmez emek olmayı sürdürür.

Fordist dönemde, düzenli ve görece iyi ücret ve diğer koşulların sağlanması nedeniyle, kadın emeğinin işgücüne katılımı -kentleşmenin de artması ile birlikte- oldukça etkilenmiştir. Ancak sonrasında gelişen yeniden esneklik süreci ile birlikte, kadınlar, yedek işgücü vasıflarını yeniden daha baskın bir şekilde kazanmış, güvencesiz, daha düşük ücretlerle, taşeron çalıştırılan, örgütsüz işgücü haline gelmişlerdir. Özellikle 1970'ten sonra küreselleşme ile birlikte artan esnekleşme, ev içi emek olarak eve bağımlı ve bu yüzden atipik/eğreti istihdam şekillerine daha fazla maruz kalan kadınlar için büyük bir sömürü alanı yaratmıştır.

Ev içi işlerini daha kolay yerine getirebileceği ve evin gelirin'e 'katkı' sağlayabileceği gibi gerekçeler ve kadınların daha fazla istihdam edilmesini sağlama vadi ile esnek çalışma biçimleri (geçici çalışma, yarı zamanlı çalışma, çağrı usulü çalışma gibi) birçok ülkede -Türkiye'de de- bir politika haline gelmiştir. İşgücünün esnekleştirilmesinin olumsuz sonuçları kadınlarda da görülmüş, standart dışı çalışma, daha düşük ücret, daha az güvence ve koruma ile daha az kariyer olanağını beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de kadınların esnek istihdam politikalarında ana özne olmasının kapitalist üretim sistemi ve tarihsel bağlam çerçevesinde nedenleri ve sonuçlarının tartışılması amaçlanmaktadır. Kadınların, özellikle emek gücü piyasalarında yaşadığı sorunlara ve esnek istihdam politikalarına odaklanılmıştır. Kadınların sorunlarının geniş bir alana yayılması ve birbirini etkilemesi nedeni ile toplumsal cinsiyet rollerine ve kapitalizm ile ilişkisine de kısaca değinilecektir.

2. Üretim Biçimlerinin Dönüşümü ve Esnek İstihdam

Tarihte beş ana üretim biçimi olduğunu söyleyebiliriz: ilkel komün, köleci üretim biçimi, feodal üretim biçimi, kapitalist üretim biçimi ve sosyalist üretim biçimi (Aren, 2009: 20). Her toplum tüm üretim süreçlerini sırasıyla yaşamamıştır. Toplumların sosyal siyasal süreçleri üretim biçimlerini etkiler. Üretim araçları

1 Marx'ın tanımı ile bahsedilen 'özgür emek' kavramına vurgu yapılmıştır. Özgür emek, emek gücünü parçalara, saatlere bölerek satan emektir Marx (2008: 22).

geliştiğinde mevcut üretim sistemini zorlayıcı etki oluştururlar ve sistem değişmek zorunda kalır. Bir üretim sistemi olarak kapitalizm, sermaye birikimine dayalıdır. Kapitalist üretim, esasında, aynı bireysel sermayenin, daha çok sayıda işçinin eş zamanlı çalıştırıldığı, kısacası emek sürecinin kapsamının genişletilerek yani sayısal anlamda daha yüksek düzeyde ürün üretildiği zaman başlar. Aynı türden bir metanın üretiminde daha çok sayıda işçinin aynı anda aynı mekânda aynı sermayedarın himayesi altında faaliyet göstermesi, tarihsel ve kavramsal açıdan, kapitalist üretimin başlangıç noktasıdır (Marx, 2011: 314).

Günümüzde de hala geniş bir uygulama alanı olan ev eksenli emeğin, ticaret sermayesine ve bağımsız zanaatkârlara kendi ürünlerini satmasının, emeğin sermaye için çalışmasının başlangıcı olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma biçiminde zanaatkârlar, üretim araçlarına sahiptirler ancak hammadde kaynaklarına genellikle tüccarlar sahiptir. Zanaatkârlar, tüccarlardan bu ihtiyaçlarını gideriyor ve yine potansiyel alıcılara ulaşması için bitmiş ürünlerini onlara teslim ediyorlardı. Bu modelde, sermayenin, emek üzerinde ücretli emek kadar büyük bir hâkimiyeti olmadığını söyleyebiliriz. Bu açıdan *ev endüstrisi*, özellik ve unsurları açısından lonca üretimine benzese de daha çok manüfaktür üretime daha yakın olmaktadır (Dobb, 2007: 130). Manüfaktür üretim sürecine iş bölümünü dâhil eder; diğer yandan, daha önce ayrılan zanaatları birleştirebilir. Ancak çıkış noktası neresi olursa olsun, son hali aynıdır – insanlardan oluşan bir üretim mekanizması (Marx, 2011: 329). Erken dönem ticaret sermayesinin, üretimin tarzı ile tamamen dışsal bir ilişkisi vardır, üretim tarzına sermayenin bir müdahalesi yoktur. Ancak fabrika sistemine geçişle bu tamamen ortadan kalkarak, üretim tekipleşmiştir. Bu durum işçinin de yaptığı işe yabancılaşması artırmış, işçi kendisini çalıştığı işyerinde bir makine gibi hissetmiştir.

Endüstri ya da Sanayi Devrimi yazılı tarihe geçmiş insan hayatının en köklü ve sarsıcı dönüşümüdür. Artan makineleşme ve teknoloji ile birlikte insanlık hiç olmadığı bir duruma gelerek, sanayileşme hızı ve dolayısıyla nüfus iyice artmıştır. Sanayi Devrimi beraberinde gelen icatlar, insanların üretme çabasını eskisine oranla azaltmış, el emeği ve atölye sermayesinin de merkezileşmesine sebep olmuştur. Enerjinin

kaynağına olan yakınlığın ihtiyacı ve makineleşme, kaynakların bir yerde toplanması zorunluluğunu getirmiş, bu da fabrikalaşmayı doğurmuştur. Kentlerde büyük fabrikalar kurulmuş, köy-kent arası fark artmıştır. Kapitalist endüstrideki işbölümü hiçbir şekilde üretimdeki görevlerin, zanaatın ya da uzmanlıkların bölüşümü değildir. Önceki toplumlar, işbölümünü üretken uzmanlık aşamalarına göre sınıflandırmıştır. Ancak kapitalizm, iş bölümünü -kendisinden önceki hiçbir toplumda olmayan biçimi ile-sistemik olarak, çok kısıtlı işler için, defalarca yeniden bölmüştür (Braverman, 2008: 93).

Daha fazla mutlak artı değer ve sermaye birikimi için farklı yöntemler deneyen kapitalizm, başta Amerika olmak üzere her ülkede yeni arayışlar içerisindedir. Yeni üretim sisteminin temeli, 1900'lerin başında bir makine mühendisi olan Frederick Winslow Taylor'un, kitlesel üretimi artırmak ve bunu da üretim sürecini rasyonalize ederek yapmak fikri ile atılmıştır. Taylor, 1911 yılında yayımladığı *The Principles of Scientific Management (Bilimsel Yönetimin İlkeleri)* kitabı ile emek üretkenliğinin nasıl artırılacağını ve bir işçinin "*doğal yeteneklerinin imkân vereceği en üst düzeye nasıl çıkabileceğini*" anlatmıştır (Taylor, 2005: 17). Taylorizm, işin parçalanmasının yanında, üretimin ve denetimin de tüm bilgisinin yöneticinin tekelinde olduğu bir üretim sistemi önermektedir. İşçiler, öyle ki, işin parçalanmasından ve ufalarak hızlanmasından doğan süreçte, aşırı uzmanlaşma ve buna bağlı nitelik kaybı yaşamışlardır. Ayrıntılı bir işbölümü gerektiren bu üretim biçimi, rutin bir işi sürekli olarak tekrarlayan, giderek birlikte çalıştığı makinenin bir parçası olan, niteliksiz, eğitimsiz bir işgücü ordusu yaratmaktadır. Fordist sistem ise bu üretim biçiminin en büyük uygulayıcısı olmuş, sistemin yaratıcısı Henry Ford, bunun bir politika olması, emeğin yeniden üretimi ve denetiminde yeni bir sistem yaratmasına sebep olmuştur.

Ford'un üretim bandı tekniği ve yarattığı kitlesel üretim ve tüketim, sadece sanayiye değil, kültüreye de etkilemiştir. Ford da yeni bir tür toplumun, kendisi gibi büyük şirketlerin ellerindeki gücü doğru bir şekilde topluma uygulaması halinde oluşabileceğine inanmıştır. Fordizm kavramını ilk kez kullanan İtalyan düşünür Antonio Gramsci'ye göre ise (2000: 290) tüm bu politika sorunları ailevi ve özel yaşamı şekil-

lendirmeye yönelik kolektif girişimdir.

1973'te yaşanan ambargo ve çıkan petrol krizi, Fordizmin sonunu getirmiştir. Krizin sebebi kapitalist üretime içkin bir sorun olan kâr hadlerinin düşmesidir ve bununla birlikte kapitalizmin hayati şartı olan sermayenin yeniden üretiminin gerçekleşmemesidir (Öngen, 2003: 37). 1970'lerin ortalarında Fordizmin yaşadığı kriz belirgin bir şekilde dünyada hissedildiğinde, kapitalist yeniden üretim sürecinin yaşayacağı yeni aşamayı adlandırmak için 'Post-Fordizm', 'Post-Modern', 'Post-Endüstriyel', 'Esnek Uzmanlaşma' gibi yeni isimler ortaya çıkmıştır. Ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan üretim fazlası, ürün kalitesine, farklılaşmasına önem veren yeni bir tüketim normu ortaya çıkarmıştır. Üretimin de uluslararasılaşması ile birlikte belirsizlikler artmış, Fordist üretim sisteminin katı yapısı böyle bir pazarın gerektirdiği esnekliğe uygun olmamaya başlamıştır. Sermaye bu krizden yeni iş örgütlenmeleri uygulayarak, Fordizmi esnekleştirerek ve yeni üretim sistemleri oluşturarak çıkmıştır. Hızla sendikasılaşan ve esnekleşen bir yapıya geçiş sağlanmıştır.

Japonya'da uygulanmaya başlanan ürün esaslı üretim stratejisi, küresel pazarlarda rekabetin gerekliliği için her türlü esnekliğin önu açabilmiştir. Üretimin çokluğu, çeşitliliği ve esnekliğini öngören bu üretim tarzı, kalite-kontrol çemberleri, toplam kalite yönetimi, tam zamanında üretim (just-in-time: JIT) ilkelere dayanmaktadır. Fordizm'de işçinin tek bir görevi yapması, ücret düzeyine göre ödeme, işte ileri düzeyde uzmanlaşma, işbaşı eğitimin neredeyse olmaması, dikey iş örgütlenmesi, iş güvencesinin olmaması söz konusudur. Ancak JIT üretimde, çekirdek işçiler için iş güvencesinin sağlanması ancak geçici işçiler için iş güvencesinin olmadığı, kötü istihdam koşulları, daha yatay iş örgütlenmeleri, işçilerde görev ayrımlarının kaldırılması, ayrıntılı ödeme ve prim sistemi ve çoklu görev söz konusudur. Fordizm sonrası (post-fordist) bu ve benzeri yeni üretim biçimleri (JIT, esnek uzmanlık, yalın üretim, toplam kalite kontrol, tam zamanında üretim vs.) üretim organizasyonlarında ve emeğin rolünde farklı eğilimlere sebep olmuşlardır. Üretici firmalar, maliyetleri daha da düşürmek amacı ile dışarıya iş verme, esnek uzmanlık modeline bağlı olarak üretim ağının küçük ve orta boy işletmelere de kayması, taşeronlaşma gibi yeni yöntemler aramaya

başlamışlardır. Merkez firmalar, etraflarında oluşturdukları yeni esnek bir piyasa ile dünya pazarındaki talebe göre üretim yaparak kâr hadlerini ve rekabet edebilirliklerini artırmaya çalışmışlardır (Ansal, 1996: 17). İş güvencesi, sosyal güvence, sosyal haklar, yüksek satın alma gücü gibi 'imkânlar' Fordist dönemin aksine ulaşmakta güçlük çekmektedir. Tüm bu standart işgücü piyasası getirileri işçiler için adeta bir 'lüks' dönüşmüştür.

Özellikle 1990'lardan sonra emek piyasalarında, ortaya çıkan yeni istihdam biçimleri ile birlikte işgücü kutuplaşarak, esneklik uygulamaları iyice hâkim olmuş ve bununla birlikte ücretler düşmüştür (Uyanık, 2008: 213). Emek gücünde esneklik uygulamaları, sayısal esneklik, fonksiyonel esneklik, ücret esnekliği, uzaklaştırma stratejileri ve çalışma sürelerinde esneklik olarak incelenmektedir. Çalışma sürelerinde esneklik ise, yarı zamanlı çalışma, vardiyalı çalışma, çağrı usulü çalışma, kayan iş süreleri, yoğunlaştırılmış iş haftası ve iş paylaşımı uygulamaları ile gerçekleşmektedir. İstihdam bakımından ise esnek çalışma biçimleri; evde çalışma, tele çalışma, ödünç iş ilişkisi ve taşeron çalışma olarak uygulanmaktadır.

3. Kadının Toplumsal Konumu ve Emeği

Filolog ve Hümanizm düşüncesinin Türkiye'deki önemli savunucularından Azra Erhat (2003: 85), 'İşte İnsan' adlı kitabında "*Kadın İnsan mı? İnsancı olmayı erek bilen koca akımlar bile hep bu sözcükten (adam) çıkmış yola: Homo, humanus, humanismus, ama insan iki cins değil mi, kadın ve erkek? Kadın bu akımların neresinde?*" diye sormuştur.

Dünya genelinde kadın hareketleri ve bazı bilim insanları, kadınların üretim ve yeniden üretimdeki rollerini, biyolojik yeniden üretim (çocuk doğurma) ve bakım işleriyle ömür boyu ilgilenmek olarak nitelleyen toplumsal yeniden üretim yükümlülüğüne itiraz etmişlerdir. Kadınların ev içi işler ve erkeklerin gelir kazandıran işlerle uğraşmasına karşı çıkmışlar, bunun biyolojik değil toplumsal bir iş bölümü olduğunu ortaya koymuşlardır. Kadınların ve erkeklerin toplum içerisinde dışsal etkenlerle sürüklendiği iş bölümünün biyolojik değil toplumsal olduğunu anlatmak için de 'toplumsal işbölümü' (ya da cinsiyetçi iş bö-

lümü) kavramı kullanılmaktadır. Biyolojik olan basit iş bölümü, sabit ve değişmemektedir ancak toplumsal olan değişime açıktır, bu iş bölümünü kavramak adına kullanılan kavram ise ‘toplumsal cinsiyet’tir (Toksöz, 2012a: 64). Toplumsal cinsiyet kavramı bizi ataerkiye götürmektedir. Ataerki kavramının kökeni ise 17. yy’a kadar uzanmaktadır. ‘Ataerki’ (patriyarka), tam anlamıyla “*babaların yönetimi*” demektir. Ancak günümüzde yaşanan erkek egemenliği, babaların yönetiminin de ötesinde, kocaların yönetimi, erkek patronların yönetimi, çok sayıda toplumsal kurum, siyaset ve ekonomi, gibi alanları içine alan adeta bir “*erkekler ligi ya da erkekler meclisi*”ne dönüşmüş durumdadır (Mies, 2012: 94).

Simone de Beauvoir’a göre, kadınlarla erkekler iktisadi açıdan iki ayrı sınıf meydana getirmektedirler; her şey eşit olsa da, erkekler, yarıya yeni katılan kadınlara oranla daha iyi işleri, daha yüksek ücretleri, daha büyük başarı olasılığını elinde bulundurmaktadır. Sanayi, siyaset vb. alanlarda daha çok sayıda ve önemli yerler erkeklerin elindedir (1993: 22). Friedrich Engels ise ‘babanın egemenliği’ anlamına gelen ataerkiyi, kavramsal olarak iktisadi ve tarihsel anlam içerisinde yeniden kullanmıştır (Yaman Öztürk ve Öztürk, 2012: 83). Engels, *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*’nde, analık hukukunun (anaerki sistemin) yıkılışının “*kadın cinsinin en büyük tarihsel yenilgisi*” olduğunu söylemekte ve bundan sonra ev dâhil her türlü yönetimi elinde tutanın erkek olduğunu belirtmektedir. Böylece kadının aşağılanarak köleleştirildiğini, zevk ve üreme aracı haline geldiğini ifade etmektedir (1990: 56).

Tarihsel materyalist görüş, insana bir hayvan türü olarak değil, tarihsel bir gerçeklik olarak bakmak gerektiğini göstermiştir. Kadının tarihsel işbölümü içerisindeki konumunu incelemek için onu belli bir cinse giren basit bir organizma olarak değil, toplumun iktisadi yapısına bağlı bir olgu olarak ele almak gerekmektedir. Ataerki de tek başına ele alındığında kadınların mevcut toplumsal koşullarda yaşadığı sorunların ele alınmasını açıklamaya yetmemektedir. Bu nedenle ‘*kapitalist ataerki*’ kavramı kullanılmaktadır. Bugün kadın sorunları, ne ataerki egemenlik söylemleri ile açıklanabilmekte, ne de ataerkinin, yalnızca kapitalizm öncesi toplumsal ilişkileri işaret ettiğini iddia edilerek çözülebilmektedir (Mies, 2012: 95).

Engels, Taş Devri’nde kadının iktisadi yaşamda büyük rolü olduğunu, kadın ile erkek arasında bir nevi eşitlik olduğunu ancak bakırın, kalayın, tuncun ve demirin bulunuşu ile işlerin değiştiğini söylemektedir. Çünkü bunun sonucunda tarım, onun sonucunda da ormanların tarla haline getirilmesi yani fiziksel güç gerekli olmuştur. Bunun üzerine insanoğlu özel mülkiyeti keşfetmiştir ve kadını da köleleştirmiştir (1990: 8). Beauvoir’a göre ise özel mülkiyetten yola çıkarak kadının ezilişine varmak mümkün değildir. Kadının yetisiz oluşu bu yıkıma yol açmışsa bile bunu erkek bir zenginleşme arzusu ile kavramıştır aslında ezilişin gerçekleşmesi şart değildir, çalışmanın cinsler arasında eşit bir şekilde paylaşılması da mümkündür. Dolayısıyla erkekte başından beri kadın için bir “*öteki varlık*” algısı olmuştur (1993: 58-63).²

Kadınların ne zaman tam olarak ‘köleleştirildiği’ ve bunun sebebi hakkında fikir ayrılıkları mevcutsa da tarihin bir döneminde kadın ile erkeğin iş bölümü son derece ‘doğal’ olarak gerçekleşmiştir. İlkel çağlarda insanlar, toplayıcılık, avcılık yapmış ve bu şekilde etkin olmuş ve hayatta kalmışlardır. Kadın ve erkek de bu paylaşımda eşit rol almışlardır (Ercan, 2013: 46). Tarım devrimi ile birlikte evcilleştirilen hayvanlar tarlada kullanılabilir hale gelmiştir. Kadınların köleleşmesi çiftçiliğin gelişmesine denk gelmektedir. Kadınların hem köle olarak kullanılması hem de doğurganlığı ile birlikte yeni kölelerin üretiminde kullanılabilmesi, kadın kölelerin yüksek fiyattan tercih edilmesine sebep olmuştur (Mies, 2012: 140). Ataerki iş bölümü, kadının köleliğini ancak 10. yy’dan sonra terk edebilmiştir. Bu tarihsel süreç içerisinde kadın sömürüsü çeşitli şekillerde devam etmiştir. Ataerki sistemin iyice nüfuz etmesiyle birlikte, kadının kontrolü tamamen erkeğe (baba, eş, sahip) geçmiştir.

Engels, bunun sebebinin *mülkiyet* olduğunu belirtmekte ve analık hukukundan babalık hukukuna geçişin sebebinin de soy ve dolayısıyla mirasın kime geçeceği kaygısı olduğunu söylemektedir (Engels, 1990: 15). Özel mülkiyet sahasından çekilen kadının kaderi, bundan böyle yüzyıllar boyunca özel mülkiyete bağlı kalarak devam edecek, hayatı süresince bir

2 Simone de Beauvoir, *Kadın: İkinci Cins* adlı kitabında kadının -erkektekilerden sonra gelen manasında- “öteki cins” olarak görüldüğünü belirtir. Bu kategoryanın “*bilincin kendisi kadar köklü olduğunu*” savunur (1993: 17).

miras tarihçesi ile yüz yüze olacaktır. Bundan sonra erkek, ne mallarını ne çocuklarını kadın ile paylaşmak istemeyecektir, tabii ki bu sonuna kadar böyle sürmeyecektir ancak, ataerkilliğin daha ağır yaşandığı dönemlerde, kadının her türlü mülkiyet ve miras haklarına el konulacaktır (Beauvoir, 1993: 86-87).

Hem emek gücünden, hem doğurganlığından hem bedeninden faydalanılan kadının, emeğini kontrol eden yeni biçimine feodalizmde geçilmiştir. Tarım toplumlarında, toprağın sahibi olan kral için çalışan feodal beyler ve onlar için çalışan serflerle beraber kadınların da üretim için çalıştırılması zorunludur. Senyörün karısının ya da kızlarının çalıştırılmaması gibi, feodalizm döneminde de kadın, kendi sınıfsal aidiyetine göre üretimde yer almıştır. Bu kez tamamen alınıp satılan bir köle olarak değil, emeğine el konulan bir işçi olarak sömürülmüştür. Roma hukuku, evlilik aracılığıyla, kadınların erkekler tarafından bir meta gibi alınıp satılmasını kolaylaştırmıştır. Feodalizmin ilk zamanlarında, evlilik teşvik edilmiş, emek-üretim- artı değer ihtiyacı nedeniyle feodal beyler çalıştırdıkları serflerin evliliklerine karar vermiş ve kızlarının da bekâretini 'ilk gece hakkı' (jus primae noctis) denilen bir kanun ile sahiplenmiştir. Kadınlar hem ekonomik hem cinsel sömürünün öznesi olmaya devam etmişlerdir (Tayanç ve Tayanç, 1981: 40-58).

Zanaatkârın yürüttüğü lonca düzeninden, tüccarlar için yapılan ev endüstrisine geçişte emek gücünün değişen konumu kadını da etkilemiştir. Emek gücü sayısı ile birlikte evde çalışan kadınların da sayısı artmıştır. İşverenlerin şartları acımasızlaştıkça işçi farklı bir mekâna ve konuma ihtiyaç duymuştur. Manüfaktür ve atölye tipi üretimin doğuşu ile de kadınlar evlerinden ayrılarak atölyelerde çalışmaya başlamışlardır. Manüfaktür evlerinde dağınık halde çalışan kadınları tek çatı altında toplamıştır. Sanayi devrimi ile birlikte ise makineleşmenin ve teknolojinin arttığı ve çalışma sürecinin giderek parçalandığı, daha az eğitim ve enerji isteyen yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin ve rekabet edebilirliğinin koşulu ise ucuz emek olmuştur, bu da kadın emegidir. Eğitime ihtiyaç duyulmayan bu ortamda erkekte daha az ücrete razıdır. Kadın, (hamilelik ve loğusalık gibi durumlarda) sermayedara, doğan bedensel aksilikler karşılığında "önemli ölçüde az ücretler ödeyerek çifte bedel kazanır" (Bebel, 2013: 220-221). Kadın işçi, kapitalist

için her zaman daha az maliyet demektir. Kadının bu yeni tecrübesinde yüzleştiği en önemli şey, hem ev içi emek, annelik, bakım işleri gibi cinsiyetçi işbölümünün kendisine yüklediği görevleri yerine getirmek, hem de ücretli işçi olarak, iş yükünü erkekle aynı, hatta bazen daha fazla ölçüde yüklenmek zorunda oluşu olmuştur. Tüm bu emeğinin karşılığında ise maddi açıdan erkekte daha az kazanç elde etmektedir.

Fordist dönemde de çalışma hayatına katılımı kısmen artış olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı, kadın emeğinin işgücüne katılımında sanayileşmeden daha artırıcı bir etki yaratmıştır. Bazı kadınlar için işgücüne katılma sebebi vatanseverlik olmuşsa da, önemli bir kısmı ailelerinin gelirlerinin, erkeklerin savaşa gitmesinin ardından düşmesi nedeniyle çalışmaya başlamıştır. Savaş, ekonomide işgücüne talebi artırmış, bu da ücretleri yükseltmiştir. Savaş dönemi, kadınların işgücü piyasalarına girişi artmış, savaş sonrasında ise kadınların bir kısmı erkeklerin dönmesi ile çalışma hayatını terk etmiş, ancak önemli bir kısmı çalışmaya devam etmiştir. Savaş süreci ve ardından yaşanan teknolojik gelişmeler, kadınların işgücü piyasalarına katılmalarını etkilemiştir (Özer ve Biçerli, 2004: 58).

Post-Fordist dönemde firmalar daha ucuz işgücünün bulunduğu ülkelere ve bölgelere üretimi yönlendirdiklerinde, özellikle Güneydoğu Asya Ülkelerinde emek-yoğun yatırımlar artmış ve bu üretim alanlarında genellikle kadın işçiler istihdam edilmiştir. Emek gücü, kapitalist üretim biçimi süreçlerinde değişime uğramış, kadın emeği de, tarihsel süreçte görüldüğü gibi, dezavantajlı, koşullar karşısında daha çaresiz, daha düşük ücret ile çalışan, güvencesiz emek olmuştur. Çoğunlukla daha düzenli ve güvenceli çalışan erkek emeğine göre esnekleşme politikalarından daha çok zarar görmüş, etkilerini daha fazla hissedemeyen emek olmuştur.

Dünyada ve Türkiye'de, kadın emeğine yönelik araştırmalar göstermiştir ki, kadın emekçilere ilişkin halen çok ciddi ve çeşitli problemler bulunmaktadır. Kadınların çoğu sosyal güvencesiz ve iş güvencesiz bir şekilde çalışmaktadır, ayrıca çalışma alanının her yanında cinsiyetlerinden kaynaklı ayrımcılığa maruz kalarak sorunları artmaktadır. Türkiye'de her dört kadından sadece birinin işgücüne katıldığı görülmektedir. Bu durum kapitalizm, neo-liberal ve ataerkill sistemin bir bileşiminden kaynaklanmaktadır. Kadın

emeği sermaye için en kârlı emek havuzudur, çünkü ucuz işçidir. Atölyelerde, güvencesiz, çok düşük ücretlerle çalışan işçilerin çoğunluğu kadınlardır. TÜİK 2008 verilerine göre, kadınların yüzde 62,3'ü, erkeklerin ise yüzde 39,3'ü kayıt dışı çalışmaktadır. Bu güvencesiz işler de kadınların kriz dönemlerinde işten çıkarılmasına ya da daha da kötü koşullarda çalışmasına sebep olmaktadır. Taşeron ve esnek çalıştırma, kadınlar üzerinde yoğun bir şekilde uygulanmaktadır (Eğitim-Sen, 2010: 41-45).

Küreselleşme, neo-liberal ekonomi dalgası ve ülkelerin üzerine çöken yeniden yapılanma politikaları ile birlikte ülke kaynaklarının kullanımı kısa vadeli planlanır hale gelmiştir. Bu da üretimin azalmasına, nüfusun büyük kısmının yaşam kalitesinin değişmesine sebep olmuştur. 1980'den sonra hızla değişen sistem ile işgücü örgütsüzleşmiş, hem ucuzlaşmış hem de işe giriş çıkış koşulları esnekleşmiştir. İşgücünün farklı üretim tarzlarına uyum gibi birçok gelişmeye göre çalışmaya hazır olması beklenmiştir. Kapitalist sistem, üretimin de emeğin de esnekleştirilmesine dayalı bir amaca hizmet etmektedir. Rekabet gücü artırılmaya çalışılırken, bunun için gerekli olan maliyetlerin düşürülmesi de bu koşullarda çalışmak zorunda kalan kadın işçilerin üzerinde gerçekleştirilmiştir. Esnek üretimde etnik ve kadın işgücünün önemi artmıştır (Eğitim-Sen, 2004: 13).

Kapitalizm üretim süreçlerini giderek esnekleştirilmiş ve ataerkil, erkeklerin lehine yapılar sağlamış, bunun yanında kadınlar için ne devlet ne de işveren çocuk ve yaşlı bakımı için bir çaba sarf etmemiştir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolleri ile eve hapsedilen kadınlar, ev içi bakım işlerinin yanında çok düşük ücretlerle ev eksenli olarak da çalışmaktadır. Kadınların hem ev işi hem de maddi gelir getiren 'ek' işlerle uğraşarak evden çıkmaması, aslında hem erkeklerin hem sermayenin yani sistemin yararına işlemektedir (KEİG, 2009: 8).

4. Dünyada Kadın Emeğinde Esnek İstihdamın Genel Durumu

Esnek çalışma şekillerinin çerçevesi ülkeden ülkeye farklı yollarla belirlenmektedir. Örneğin; ABD'de işgücü piyasasında oluşan fiili (de facto) standartlardan oluşan bir sistem vardır ve bununla ilgili yasal düzen-

leme mevcut değildir. Diğer yandan kısmi süreli çalışma türleri ile kendi adına çalışma ya da istihdam bürosu aracılığı ile çalışma şeklindeki atipik çalışma biçimleri Avrupa, Amerika ve Japonya'da benzer özellikler göstermektedir. İşçiler eğreti işlerde sendikasız ve sosyal güvence olmaksızın çalışmak zorunda kalmakta, esnek çalışma biçimleri çalışma saatleri bakımından da işçiler üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kötü iş; ücreti düşük, sağlık ve emeklilik olanağı olmayan işler olarak tanımlanmaktadır. ABD'de yapılan bir araştırma, geçici/standart dışı çalışma biçimleri ile "kötü işlere" maruz kalma arasındaki ilişkiyi incelemiştir ve buna göre 18 yaş altı, standart olmayan şekilde çalışan her yedi işçiden birinin, kötü işlere özgü nitelikler taşıyan işlerde çalıştığı ortaya çıkmıştır. Yine Fransa'da, artan atipik çalışma şekilleri ile ücretli çalışanlar ve bağımsız çalışanların farklılığının artması, çalışan yoksullar sınıfı doğurmuştur. Tüm bu güvencesiz, düşük ücretli istihdam biçimleri işçilerin sağlığını da olumsuz yönde etkilemekte ve kişinin beden ruh sağlığına ilişkin yüksek riskler yaratmaktadır. En çok da kadınlar, çocuklar ve göçmenler bu tarz işlerde çalışmaktadır (Karadeniz, 2011: 87-89).

Dezavantajlı grupları hedef alan dünya çapında bir örnek de Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS)'dir. AİS, 1990'lı yıllarda ortaya çıkan çalışma piyasası sorunlarının doğurduğu sıkıntıları gidermek için Avrupa Birliği (AB) düzeyinde alınmış bir dizi aktif iş piyasası önleminde oluşmaktadır. AİS'nin hedefleri; girişimciliği özendirmek, iş kurmayı kolaylaştırmak, risk sermayesini sağlamak, vergi kolaylıkları sağlamak, istihdam edilebilirliği artırmak, işsizlikle mücadele etmek, okuldan işe geçişi kolaylaştırmak, pasif önlemlerden aktif önlemlere geçmek, uyum kapasitesini artırmak, iş organizasyonunu modernize etmek, fırsat eşitliği sağlamak, çalışma ve aile yaşamını bağdaştırmak ve faal yaşama uyumu kolaylaştırmak olarak sıralanabilir (Eser ve Terzi, 2008: 237-238).

AİS, AB adayı olan Türkiye'ye birçok açıdan kaynak oluşturmuş, özellikle esneklik ve güvenceli esneklik kavramlarının tartışılması ve uygulanması için zemin hazırlamıştır. Güvenceli esneklik kavramı, esneklik ile güvence arasında bir denge kurulabileceğinin iddia edildiği bir yaklaşımdır. İşsizlikten işe, bir işten diğerine geçişin sağlanabileceği öne sürülse de bunun kaçınılmaz bir şekilde işten çıkartma, taşe-

ronlaşma gibi eğilimleri kolaylaştıracağı görmezden gelinmektedir. Krizlerle daha da derinleşen işsizlik sorunu, genellikle emek piyasasındaki kurumsal yapının bir sonucu gibi yorumlanmakta, bu çerçevede esneklik veya katılık emek piyasasındaki esas tartışma konusu olmaktadır. AB ve aday ülkelerin dolayısıyla Türkiye'nin önüne konulan neoliberal politikalar ve onun uzantısı sayılabilecek esnek istihdam politikaları, kapitalist sömürüyü artırmaktadır (Kesici, 2011: 75-85). Esnek istihdam veya güvenceli esneklik, ülkeden ülkeye ve genel istihdam ortamına göre farklı sonuçlar doğurabilecek tartışmalı uygulamalardır. Yasal ortam, çalışanların kendilerini sürekli yenileme ve vasıfsal beklentilere ilişkin yaşam boyu eğitim sistemi ve çalışanların iş gücü piyasasından uzaklaştıklarında yeterli gelir desteğini sağlayacak sosyal güvenlik sisteminin olmayışı, esnek çalışma sistemlerinin çıkmazlarıdır. Son yıllarda birçok AB ülkesinde tercih edilen esnek çalışma biçimleri, (geçici çalışma, çağrı üzerine çalışma, kısmi süreli çalışma gibi) bu tür standart dışı iş sözleşmeleriyle çalışanların ve iş ve gelir güvencelerinin, kariyer olanaklarının azalmasına sebep olmuştur. Özellikle kadınların bu uygulamalar neticesinde düzenli ve güvenceli iş ihtimalleri daha da azalmıştır.

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)'nin 2010 yılında hazırladığı *Gender Brief (Toplumsal Cinsiyet Özeti)* raporuna göre, çalışma saatlerinde esneklik uygulamasına sahip işyerlerinin oransal olarak en fazla olduğu ülkeler, Finlandiya, Avusturya, Almanya ve Danimarka olarak verilmiş, İrlanda ve Birleşik Krallığın da esnek çalışmanın yoğun olduğu ülkeler olduğu belirtilmiştir. Çalışma saatlerinde esnekliğe en az meyleden ülkelerin ise Yunanistan ve Portekiz olduğu eklenmiştir (OECD, 2010: 27). Dünya Bankası (WB)'nin 2014 yılında yayımladığı *Gender at Work (Çalışma Hayatında Toplumsal Cinsiyet)* raporuna göre; kadınların daha fazla istihdam edilmesini sağlıyor gibi görünse de esneklik (flexibility) örneğin yarı- zamanlı işlerde, daha düşük ücret, daha az güvence ve koruma ve daha az kariyer imkânını beraberinde getirmektedir. Rapora göre, kadınlarda yarı-zamanlı çalışma, en fazla Hollanda'da, en az Bulgaristan'dadır. Raporda cinsiyet eşitsizliğinin kayıt dışı sektörlerde de sürdürüldüğüne ve kadınların bu sektörlerde daha fazla mevcudiyet gösterdiğine dikkat çekilmiş, ayrıca kayıt dışı çalışanlar arasında kadınların yine erkeklerden daha düşük ücret aldığı

belirtilmiştir. Rapor, Latin Amerika ve Karayipler'de kadınların yüzde 27'sinin, Afrika'da yüzde 14'ünün ev hizmetinde çalıştığını göstermektedir. Dünyada ev hizmetinde çalışanların da yüzde 83'ünün kadınlardan oluştuğu raporda belirtilmiştir (WB, 2014: 18). Rapora göre kadınlar dünya genelinde sürekli olarak erkeklerden daha fazla yarı-zamanlı istihdam edilmektedirler. Birleşmiş Milletler (BM) İstatistik Birimi'nin (UN Statistics Division) hazırladığı *Gender Statistics (Kadın İstatistikleri)*'de yayınlanan verilere göre ise yarı zamanlı çalışmaya katılım 2012'de Türkiye'de kadınlarda yüzde 24,1 iken erkeklerde yüzde 6,7 olarak gerçekleşmiştir (UN, 2015: 2).

5. Türkiye'de Esnek İstihdam Politikaları ve Kadın Emeği

Kadınların sorunları özellikle 1980 sonrasında feminist hareketin merkezine taşınmış ve uluslararası tepki ve örgütlenmelerin de artmasıyla Türkiye'de de 1990 yılında ulusal kurum olarak Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Türkiye refah devleti olarak normatif bir aile modeline dayanan erkek ege-men bir yapıda olduğundan, kadınlara tanınan haklar ve eğitim olanakları, istihdam koşullarının iyileştirilmesinde yetersiz kalmıştır (Dedeoğlu, 2012: 217).

Osmanlı Devleti'nde kadın, ilk kez 1843'te aldığı gebelik eğitimiyle çalışma hayatında yerini almıştır. Ücretli işçi olabilme vasfını 1897'de, devlet memuru olma hakkını da 1913 yılında kazanan kadınlar, yaklaşık bir yıl sonra da tüccar ve esnaf olarak kayıtlarda yer almıştır. 1923 yılı ve Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk on yılda gerçekleştirilen reformlar ile kadınların eğitimi, çalışma yaşamına katılımı, kamu alanlarına girişi daha imkânlı kılınmıştır (Gül, Yalçınoğlu ve Atlı, 2014: 170).

1936 yılında İş Kanunu'nun yürürlüğe girmesi ile birlikte kadın emeğine ilişkin veriler artmaktadır. 1927'de çıkarılan ve 1942'ye kadar yürürlükte kalan Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren kuruluşlar itibarıyla kadın işgücüne ilişkin veriler mevcuttur. Ancak kanun 65 245 sanayi kuruluşunun küçük bir kısmını kapsamakta bu nedenle, ülkenin sadece büyük sanayi kuruluşlarına ait veriler yer almaktadır. İş Kanunu kapsamına giren kadın çalışanların oranı 1937'de yüzde 18.89, 1943'te yüzde 20.7 ve 1947'de yüzde 17.59

oranlarında gerçekleşmiştir (Makal, 2012: 50).

İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada kadın istihdamı hızlı bir şekilde artarken, durum Türkiye’de tersi şekilde seyretmiştir. Türkiye’de ekonominin dönüşüm sürecine girmesi nedeniyle köyden kente göç hızlanmış, GSYİH’da tarımın payı düşmüştür. Bu da genellikle ücretsiz aile işçisi olarak tarımda istihdam edilen kadın emeğinin durumunun değişmesine sebep olmuştur. Sanayide istihdam edilen kadın oranı da 1955-1980 döneminde yüzde 12,3’ten yüzde 10,7’ye gerilemiştir (Özer ve Biçerli, 2004: 64).

Türkiye’de kadının işgücüne katılım oranı 1950’lerden sonra hayati bir düşüş yaşamıştır. Sanayileşmenin hız kazandığı 1955-1960 arası dönem de dâhil olmak üzere, endüstrinin sunduğu imkânlar ve istihdamın artışının kadın üzerinde etkili olmayışı, sanayinin kadın işgücünde istihdam yaratmadığı anlamına gelmektedir. Bu konudaki araştırmacılara göre, ithal ikameci dönemde kadın emeğine olan talep artmamış, kadınlar eğitim ve vasıf yönünden eksiklikleri nedeniyle sanayi işçisi olarak istihdam edilmemiştir. Bunun yanında köyden kente geçişin hızlanması, genellikle tarımda istihdam edilen kadınların kentte işgücü olarak piyasada yer alamaması sonucunu doğurmuştur (Toksöz, 2012a: 222).

Türkiye’de kadın işgücünün 1970’lere kadar belirli meslek gruplarında yoğunlaştığı görülmektedir. Genellikle tarımsal meslekler, teknik elemanlık, serbest meslek sahipliği veya bununla alakalı işler, sanatkârlık, girişimcilik, büro işleri ve hizmetlerle ilgili işlerde kadınlar daha fazla yer almıştır (Makal, 2012: 77). Bunun yanında 1980’den sonra kentlerde çalışmak isteyen kadın sayısında artış yaşanmıştır. Ancak hizmetler sektöründe yaratılan kapasiteden kadınlar yeterince faydalanamamıştır, bu da kadınların kayıt dışı istihdam edilmesi sonucunu doğurmuştur (Ecevit, 1993: 127).

1980’den sonra yaşanan neoliberal dönem ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi, sanayide sınırlı bir kadın emeği artışı yaratmıştır. 1975’te yüzde 4 olan kadının sanayideki payı 2007’de yüzde 19’a çıkmıştır. Bu alanda da katı bir cinsiyete dayalı sektör ayrımcılığı mevcuttur. Kadınların istihdam edildikleri işkol- ları genellikle tekstil, gıda, konfeksiyon olmaktadır (Toksöz, 2012a: 227). 1980’lerde ithal ikameci ekonomi politikalarını terk ederek ihracata dönük büyüme

stratejisi benimseyen ülkelere göre Türkiye’de kadın istihdamdaki artış bu sektörlerdeki büyüme ile paralel bir artış göstermemiştir.

Türkiye’de kadın istihdamının durumunu incelediğimizde Kuzey Afrika ve Ortadoğu ile benzerlikler gösterdiği görülmektedir (Aslantepe, 2012: 159). Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi boyunca kadınların işgücüne katılımını istikrarlı bir şekilde artıracak yapısal politikaların oluşturulamadığını, dönemsel etkilerin artışlar yaşatsa da süreklilik sağlayamadığı ortadadır. Örneğin, OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında kadının istihdam oranı 2011 yılında İzlanda’da en yüksek (yüzde 77,3) ve Türkiye’de en düşük (yüzde 27,8) seviyededir. 2014 yılında ise kadının işgücüne katılım oranı yüzde 30,3 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2014: 78). Kadının işgücüne katılımı hâlâ kırdada daha yüksektir. 2013 verilerine göre kadının işgücüne katılımı kırdada yüzde 36,7 iken, kentte bu oran yüzde 28’e düşmektedir. Bu da kırdan kente göçün kadının işsizliğini artırdığını kanıtlar niteliktedir (TÜİK, 2014: 84).

Kadınlar sistemin ‘yedek işgücüdürler’. Yedek işgücü ordusu, aslında Marx tarafından kullanılmış bir terim olup, esasında emek arz ve talebi arasındaki dengesizliğin kapitalist sistem tarafından çıkarlar doğrultusunda yeniden şekillendirilmiş halini anlatmaktadır. Yedek işgücü ordusu, her zaman düşük ücretle çalışan ve her an işlerini kaybetme korkusu yaşadıklarından işveren için uysal bir işgücüdür. Kadınların piyasada daha niteliksiz ve güvencesiz işlerde çalışmaları, onların yerine de her an geçebilecek başkaları olduğu korkusunun verilmesine sebep olmaktadır (Omay, 2011: 139-140).

Esnekliğin kadın emeği üzerinde etkileri yükündür. Hali hazırda kadın emeğinin maruz kaldığı problemler olan eşitsizlik, ayrımcılık, güvencesizlik gibi sorunlar, esnek çalışmada şiddetini artırmakta ve kadın emeğinin daha da değersizleştirilmesine sebep olmaktadır. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination (CEDAW) (Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi) gibi bir sözleşmenin kabul edilmesi, Türkiye’de ayrımcılığın önlenmesini sağlayamamaktadır. Toplumsal koşullar bu nedenle cinsiyet eşitliğini sınırlamaya sebep olabilmekte, tecrübeler ve BM raporları da göz önünde tutulduğunda yaşanan ortamın yetersiz olduğu görülmektedir (Koray, 2011: 310).

Kadınların esnek istihdama çekilerek istihdam sorununun çözülebileceği varsayılmakta, bunun için ise iki gerekçe gösterilmektedir: İlki kadınların ücretinin zaten tam bir gelir olarak değil, aile ekonomisine bir katkı olarak görülmesi, ikincisi ise kadınların ev içi iş yüklerinden ötürü kadınlar için esnek istihdamın 'ideal' olarak düşünülmesidir (Yaman Öztürk ve Öztürk, 2014: 97). Türkiye'de, kayıt dışılığın en fazla yaşandığı ve ücretsiz aile işçiliğinin yaygın olduğu tarımsal istihdamda da kadın emeğinin payı büyüktür. Son yıllarda bir yandan tarımsal istihdam azalmakta, tarımın üretimdeki payı daralmakta iken diğer yandan da kadınların bu üretimdeki ağırlığı korunmaktadır. Hatta tarımsal gelirler azaldıkça erkekler bu üretimi terk etmiş ve kadınlar daha yoğun bir şekilde var olmuşlardır. Bir başka ifade ile tarımsal üretim *kadınlaşmıştır*. Kentlerde kayıt dışı ve ev eksenli çalışan kadın nüfusu artarken, kırdaki da durum pek farklı değildir. Enformel üretim kadınların aleyhine büyüme-ye devam etmektedir (KEİG, 2009: 11-12).

Türkiye'de politika olarak kadın istihdamının artırılması, hükümetlerin öncelikleri arasında yer almamıştır. Devletin istihdam politikalarının en önemli göstergesi olan Kalkınma Planları'na dahi kadınlar ancak 1990-94 dönemi 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı vasıtasıyla girebilmişlerdir ki bunda Türkiye'nin imzaladığı uluslararası sözleşmelerin de payı bulunmaktadır. Türkiye öncelikle 1985'te BM'in Kadına Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne (CEDAW) taraf olmuş, ardından Pekin Dördüncü Dünya Kadın Konferansı sonucu kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'nu imzalayarak bu ve sonraki BM toplantılarında toplumsal eşitliğin sağlanacağı taahhüt edilmiştir (Toksöz, 2012b: 121).

Yeni istihdam politikaları taslaklarında ve uygulamalarda ise ikircikli bir durum söz konusudur. Kadınları korumak adına uygulamaya konan bazı politikalar, kadını erkeğe bağımlı hale getiren, formel istihdam dışında kalmasına sebep olan, bağımlı anne ve eş durumu yaratmaktadır. Örneğin İş Kanunu'nda kıdem tazminatı ile ilgili madde hâlâ evlilik sonrası kadınların işten ayrılmasını teşvik edecek niteliktedir. Kadınların evlendikten sonra bir yıl içerisinde işten ayrılmaları halinde kadınlara kıdem tazminatı hakkı tanınmasına sebep olan bu madde, erkeklere aynı hakkı tanımamaktadır. Bu da kadının evlilik son-

rası çalışmama durumuna bir teşvik oluşturmaktadır. Yine Sosyal Güvenlik Yasası'nda dul ve yetim aylığı hak kazanımında kadınlar ile erkekler arasında ciddi farklar bulunmaktadır (Dedeoğlu, 2012: 217-218). Kısacası bu tarz cinsiyetçi politikalar, uygulamada hem çalışan hem de emek piyasası dışında kalan kadınlara yönelik bir ayrımcılığa sebep olmakta ve var olan geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedir. Sonuç olarak kadınlar evlerinde atıl kalmakta ya da enformel piyasaya yönelmektedir.

Çalışma yaşamı ile ilgili kanunlarda, son yıllarda tartışmalı birçok düzenleme yapılmıştır. 1475 Sayılı İş Kanunu 2003 yılında yürürlükten kaldırılarak, 4857 Sayılı İş Kanunu 10 Haziran 2003 tarih ve 25134 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Esnek çalışma üzerine hükümler ilk kez bu kanunda yer almış, kanunla birlikte çağrı üzerine çalışma, geçici iş ilişkisi, telafi çalışması, belirli süreli çalışma, kısa vadeli çalışma gibi biçimlerle ilgili düzenlemelere yer verilmiştir (bkz. İş Kanunu, 2003). Yine son düzenlemeler de 30.06.2012 tarih ve 28339 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile yapılmıştır. Ancak çoğunluğunu kadınların oluşturduğu ev hizmetleri ve kendi nam hesabına çalışanlar kanun kapsamı dışında bırakılmıştır (bkz. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 2012).

4857 Sayılı İş Kanunu ile birlikte "Gebe ve Emziren Kadınların Çalışma Şartlarıyla, Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik" ve "Kadın İşçilerin Gece Postalarında Çalıştırma Koşullarına Dair Yönetmelik" gibi düzenlemeler getirilmiştir. Kadın işçilere emzirme durumunda günde 1,5 saat verilen süt izni ve doğumdan önce ve sonra kullanılmak üzere tekil doğumlarda 16, çoğul doğumlarda 18 hafta toplam izin verilmesi hükmü eklenmiştir. Gece çalışmalarına dair 1475 Sayılı Kanunun 69. Maddesinde her yaştaki kadınlar için getirilen yasak, yeni iş kanununda kaldırılmıştır (İş Kanunu, 2003: madde 74).

Ulusal İstihdam Stratejisi (UIS) taslağı 2011'de açıklandığında, esnek çalışmanın kanuni düzenlemeler ile iyice yaygınlaştırılacağına sinyalleri verilmiştir. Ardından Kadın İstihdamı Yasa Tasarısı, Kasım 2013'te "kadınlara müjde" söylemi ile kamuoyuna duyurulmuştur. Kadının -niteliksiz ve ucuz işgücü biçiminde- istihdamını sağlayacak düzenlemeler esas alınmıştır. Yüzde iki dolayında olan doğurganlık ora-

nını yüzde üçe çıkarmak ve kadın çalışanların çocuk yapmasını özendirmek amacı ile hazırlanmış taslak büyük tartışmalara yol açmıştır. Kadın çalışanların doğum izninin artırılması fakat doğum yapan kadın işçinin yerine geçici işçi almanın istihdam piyasasında sıkıntılara neden olacağını ve sendikal örgütlenmeyi engelleyeceği görüşünde olan Türk-İş; “Bu düzenlemeler geçerse işveren kadın istihdamı konusuna olumsuz bakar, başlangıçta kadın yerine erkek çalışanı tercih eder” uyarısında bulunmuştur. DİSK de, kadın istihdam paketinin çalışanlar açısından sıkıntılı bir sürece neden olacağı görüşünü paylaşmıştır. Paketteki esnek çalışma düzenlemesiyle kadınların eve mahkûm edileceği kaygısını dile getiren DİSK, “Evler küçük atölyelere dönüşecek” öngörüsünde bulunmuştur (Boyacıoğlu, 2013).

Kadın örgütleri ise paketin ülkenin ucuz iş gücünü artırmak için hazırlandığını savunmakta; kadınların geçici, kısmi süreli, esnek, düşük ücretli çalışmayı kabul etmesinin emeklilik haklarından da vazgeçmek demek olduğunu belirtmektedir. Kadın Emeği Platformu bu tarz evden ya da uzaktan çalışma şeklindeki işlerin sendikalaşmanın da önüne geçtiğini, bu şekilde düşük ücretli çalışmayı kabul etse bile, her zaman kocalarının maaşına, emekliliğine muhtaç kalacağını belirtmektedir. Yine kadınların asli görevini ‘annelik, bakım hizmetleri ve evdeki işlerdir’ görüşünün bir yansıması olarak kadınların ancak ‘esnek’ işgücü olabileceğini ve bunun da tam piyasanın ve sermayenin istediği şey olduğu açıktır. Bu tasarı ile yıllardır TÜSİAD, TOBB gibi kurumların yıllardır söylediği esnek ve ucuz iş gücü kadınlardan karşılanacaktır (KEP, 2013: 3-6).

2011’de taslak olarak açıklanan ve son hali ile 30.05.2014 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan UİS, 2014-2023 yılları arası hedef alınarak, temel olarak yapısal sorunların çözülmesi, orta ve uzun vadede büyümenin istihdama katkısının artırılarak işsizlik sorununa kalıcı çözüm sağlanmasını hedeflemektedir. Strateji belgesinde “İşgücü Piyasasında Güvence ve Esnekliğin Sağlanması” bölümünde, 1970’li, yıllardan sonra ortaya çıkan Post-Fordist üretim tarzı, bilgi teknolojilerinin hızlı değişimi ve küresel rekabetin artmasıyla kronik hale gelmeye başlayan işsizlik sorunlarını çözmek amacıyla dünyanın birçok ülkesinde işgücü piyasalarının esnekleştirilmesinin öncelikli

politika haline geldiği belirtilmektedir (UİS, 2015: 27).

Aslında bu hedef, 2010 yılında Meclis’e gelen Torba Yasa ile anlaşılmış, bu yasa ile esnek çalışmanın bir norm haline getirilmesi çabası görülmüştür. Daha öncesindeki İş Kanunu’na çağrı üzerine çalışma, evden çalışma ve uzaktan çalışma uygulamaları eklenmiş ancak bunlar yeterli görülmemiştir. Bu nedenle UİS ile sosyal güvenlik mevzuatının da esnek çalışma biçimlerini özendirecek düzenlemelere kavuşması sağlanmaya çalışılacaktır. Esnek çalışma biçimlerinin mevzuatta düzenlenmesi ve/veya bazı sınırlamaların olmasının sermayenin önünde engel teşkil ettiği anlaşılmıştır. Bu yolla emek piyasasının katılımının giderilmesi amaçlanmaktadır (Yaman Öztürk ve Öztürk, 2014: 96).

Raporda AB’nin güvenceli esneklik stratejisi örnek verilerek işçilerin birinci bölümde bahsedilen esnek istihdam biçimlerine yönlendirilmesi, Özel İstihdam Büroları (ÖİB) vasıtasıyla da işçi işveren ve bürolar arasında bir *üçlü iş ilişkisi* hedeflenmektedir. Esnekliğin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için esnek çalışma düzenlemeleri, aktif işgücü piyasası politikaları, hayat boyu öğrenme ve sosyal güvenlik sistemlerini içeren dört politika aracının kullanılacağı belirtilmektedir (UİS, 2015: 28). Her ne kadar metin içinde işgücü piyasasının esnekleştirilmesi bağlamında esnek istihdam biçimlerinden söz edildiğinde bu tarz çalışma biçimleri cinsiyetten bağımsız olarak tüm işgücü için öneriliyor gibi görüne de, asıl hedef kitlenin kadınlar ve gençler olduğu kimi yerlerde açıkça ifade edilmektedir (UİS, 2015: 15).

İstihdamın artırılması için işgücü piyasasındaki katılıkların kaldırılması gerektiğini savunan UİS, önerdiği esnek istihdam biçimlerini kadınlara yine mucizevi öneriler gibi sunmaktadır. Raporda kadınların, gençler, özürülüler ve uzun süreli işsizler ile birlikte, işgücü piyasasına girişte ve çıkışta yaşadığı kendilerine özgü sorunların sebebinin “*genel olarak eğitim ve beceri düzeylerinin görece düşüklüğü*” olduğu belirtilmektedir. Kadınlarda “*toplumsal cinsiyet rolleri ile iş ve aile yaşamının uyumlaştırılmasına yönelik mekanizmaların yetersizliğinin*” bir başka sorun olduğu eklenmektedir (UİS, 2015: 36).

Ancak çalışmada kısmi zamanlı çalışma ile ücretler arasındaki ilişkiye hiç yer verilmemektedir. Oysa istatistikler, kısmi zamanlıların tam zamanlılara göre

daha düşük saat ücretleriyle çalıştıklarını ortaya koymaktadır. 1995'te "kısmi zamanlı çalışanlar tam zamanlı çalışanlardan saat başı ücret itibarıyla bile çok daha düşük kazanmaktadır: Tam zamanlı çalışanların aldığına kıyasla İsveç'te yüzde 85'ini, Fransa'da yüzde 71'ini, İspanya'da yüzde 69'unu ve İngiltere'de yüzde 60'ını almaktadır. Kısmi zamanlı çalışanların çoğunluğu düşük ücretli işlerde ve çoğunluğu kadındır: İspanya'da yüzde 67'si, Fransa'da yüzde 68'i, İsveç'te yüzde 69'u ve İngiltere'de yüzde 81'i kadınlardan oluşmaktadır (Toksöz, 2012c: 40).

Strateji Belgesi Temel Politika Eksenlerinden 'İşgücü Piyasasında Güvence ve Esnekliğin Sağlanması' başlığında; ÖİB aracılığıyla geçici çalışmanın, işletmelerin çeşitli nedenlerle karşı karşıya kaldığı kısa süreli işgücü ihtiyacını karşılamada önemli bir mekanizma olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan bu mekanizmanın özellikle kadınlar, gençler ve uzun süreli işsizler gibi istihdama erişimde deneyim eksikliği engeliyle sıklıkla karşılaşılan grupların istihdam edilebilirliğini artıracığı, çeşitli nedenlerle geçici istihdamı tercih edenlerin iş bulma ve çalışma koşullarını iyileştireceği düşünülmektedir (UİS, 2015: 29). Bu açıklama dahi atipik çalışma modellerinin dezavantajı gruplar için tasarlandığını ispatlamaktadır, aslında güvenceli esneklik, 'esnekliğin artırılması' ve 'güvencenin azaltılması' amacı taşımaktadır. UİS temel özellikleri itibarıyla AİS ile özdeşlik arz etmektedir. UİS'in ağırlıklı olarak mevzuatta bulunmayan esnek çalışma biçimlerinin yasallaştırılmasına yönelik çabası görülmektedir. Ayrıca AİS'te olduğu gibi kadın istihdamı ve genç istihdamı ile uzun süreli işsizlik gibi sorunlara karşı alınan önlemler ile piyasaya ucuz emek girişinin sağlanması hedeflenmektedir (Koşar, 2014: 107).

Kadınların çocuk sahibi olduklarında işgücü piyasasından kopmalarının engellenmesi için bulunan çözüm ise "esnek çalışma biçimlerinin kullanılması yoluyla aile ve iş hayatında denge kurulması, çocuk bakımı yükünün ebeveynler arasında paylaşılması ve böylece kadının uzun süreler işgücü piyasasının dışında kalmasının engellenmesi hedeflenmektedir" şeklinde ifade edilmektedir (UİS, 2015: 91). Burada devletin bakım hizmetleri ile ilgili bir sorumluluk almayı, bunu yine 'aile' içerisindeki mekanizmalara terk ettiği, kadının çalışma yaşamına dönmesinin tek yolu olarak da esnek istihdamın gösterilişi kadın ör-

gütlerinin tepkilerine yol açmıştır.

Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması isimli kanun teklifi de 4 Şubat 2015'te TBMM'de yasalaşmıştır. 2008'den itibaren süregelen nüfusun artırılması hedefleri ve "üç çocuk" gibi söylemler resmileşmiş, çocuk yapma teşviklerinin yer aldığı tasarı, mecliste kabul edilmiştir. Buna göre, kadın memurlara doğum sonrası süt izni verilmeksizin çocuğun hayatta olması kaydı ile birinci çocuk için iki ay, ikinci çocuk için dört ay, üçüncü ve sonraki çocuklar için altı ay yarı zamanlı çalışma getirilmiş, çoğul doğumlarda ise bu süreye birer ay ilave edileceği belirtilmiştir. Bu durumda ücret ve prim ödemeleri çalışılan süre üzerinden hesaplanacak, işçi ve memurlar çalışılmayan süreleri borçlanabilecektir. Ödenek süresi, 4857 sayılı Kanunun 63'üncü maddesinde belirtilen haftalık çalışma süresinin yarısı kadar olup, yarım çalışma ödeneği, çalışılan aya ait aylık prim ve hizmet belgesinin ilişkin olduğu aydan sonraki ikinci ay içinde fondan aylık olarak yapılır. Doğum sonrası yarım çalışma ödeneğinin günlük miktarı, günlük asgari ücretin brüt tutarının yüzde 80'i kadar olarak belirlenmiştir. Bu madde hükümlerinden yararlanılabilmesi için ise işçinin doğum tarihinden önceki son üç yılda en az 600 gün işsizlik sigortası primi bildirilmiş olması şartı getirilmiştir. Çocuğun evlat edinilmesi durumunda ise bu izin ücretsiz olmak koşulu ile 24 aya kadar alınabilecektir. Tüm doğumlarda birinci çocuk için 300, ikinci için 400, üçüncü için 600 TL yardım yapılacağı belirtilmiştir. Çalışan ebeveynler, çocuk mecburi öğretim ilköğretim çağına yani 5,5 yaşa ulaşıncaya kadar haftalık çalışma saatlerini yarısına kadar azaltabileceklerdir. Bununla birlikte ÖİB'na geçici iş ilişkisi kurabilme yetkisi de bu kanun ile verilmiştir (TBMM Tutanak, 2015).

Tasarının çocuk bakımının ebeveynlerin ortak yükümlülüğü olduğunu belirtmesine rağmen, yarı zamanlı çalışma düzenlemesi ve diğer maddeler incelendiğinde özellikle çalışan annelere yönelik hazırlandığı açıktır. Bunun yanında kadınların çalışma yaşamından kopmaması adına gibi gözükse de, içerdiği düzenlemeler kadınların daha ziyade iş hayatından uzaklaşmasına sebep olacakmış gibi görünmektedir. Tasarının asıl amacı düşen doğurganlık oranını artırmak olarak görülmektedir. Ayrıca asıl sorunlardan biri üç çocuk sahibi olan bir kadın memur ya da

toplamda 16,5 yıl yarı zamanlı çalışacağı bir uygulamanın söz konusu olmasıdır. Bu şekilde bir istihdam olasılığı da kamuda erkeklerin daha fazla tercih edilmesine, memur kadınların istihdamdaki paylarının düşmesine yol açacaktır (Toksöz, 2015).

Esnek istihdam hedefleri kapsamında son olarak 8 Şubat 2016 tarihinde TBMM'ye kanun tasarısı teklifi olarak gelen İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı", Mayıs 2016'da kabul edilerek yasalaşmıştır. ÖİB'na ilk defa iş ve işçi bulmaya yönelik ayrıcalık verilmesi, 22 Mayıs 2003 tarihli 4857 sayılı İş Kanunu ile sağlanmış, 4 Şubat 2015'te geçen yasa tasarısı ile de geçici iş ilişkisi kurabilmesi yetkisi getirilmiştir. Ancak bu düzenlemelerin yetersiz görülmesi üzerine bu kez 8 Şubat 2016'daki bu kanun ile ÖİB'nın yetki alanı genişletilmiştir. Bu yasada asıl amaç, bir önceki tasarıda yer alan yarı zamanlı çalışma nedeniyle ortaya çıkacak olan işgücü eksikliğini tamamlamak için ÖİB'larına daha fazla yetki verilebilmesidir (İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 2016: madde 1).

Sivil Toplum Kuruluşlarının, sendikaların, işçilerin ve muhalefet partilerinin itirazlarına rağmen yasalaşan tasarı, ilk halinde kiralık işçilere ödenecek ücretin işçinin kiralanaacağı işverenin emsal işçisinden düşük olamayacağına ilişkin bir düzenleme içermesine karşın son anda bu madde de tasarıdan kaldırılmıştır. Bu sayede işçilere işveren tarafından istenilen ücret ödenebilecek, bu da kiralık işçilerin asgari ücretten fazla bir ücret alabilmesini zorlaştıracaktır. Kanunda gerekçe olarak Avrupa ülkeleri başta olmak üzere birçok ülkede son yıllarda esneklik kavramının güvenceli esneklik ile yer değiştirdiği, bu sayede işletmelerin rekabet gücünün ve değişen koşullara uyumlaştırılması olduğu belirtilmiştir. Geçici iş ilişkisinin de işgücü piyasasında istihdam olanağını artıracığı iddia edilmiştir (TBMM Tutanak, 2015). Esasında günümüze kadarki yasalar ile adım adım hem kamuda hem özel sektörde kadın çalışanların istihdamını azaltabilecek düzenlemeler yürürlüğe konulmuştur. Bir yandan doğurganlık artırılmaya çalışılırken, diğer yandan da özel istihdam büroları aracılığı ile geçici iş ilişkisinin önü açılmış, kadınların statüleri daha güvencesiz, esnek, belirsiz hale getirilmiştir (KEİG, 2015: 47).

6. Sonuç Yerine

İşgücünde esneklik uygulamaları, hali hazırda kamu ve özel sektörde her ay yüzlerce işçinin iş cinayetlerinde ölmesine ya da çalışma koşullarının ağırlığı nedeniyle hastalanarak yaşamını yitirmesine neden olmakta, mesleki eğitim altında çocuk çalıştırılmasını meşrulaştırmakta ve yaygınlaştırmaktadır. Günlük çalışma süresi birçok iş kolunda 10-12 saatin üzerindedir. Son dönemde özellikle kadınların istihdamına yönelik politikaların aktörü olarak esneklik, istihdam stratejilerinde ve yasa tasarılarında yer almaktadır. Türkiye'de 1990'lardan bu yana esnek üretimi sermaye kesiminin daha güçlü bir şekilde talep ettiği ortadadır. Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünün artırılması gibi amaçlar ile sermayenin hedeflediği taşeronlaşma, kayıt dışılık, artan çalışma saatleri, esnek çalışma giderek artan bir şekilde yaşam koşullarının bozulmasına sebep olmaktadır.

Kadın işgücü üzerinde, devletin ve sermayenin bu kadar politika üretmesinin kritik önemi nedir? Kadının emeği, yalnızca işgücü olarak piyasada yer almaz, aynı zamanda hem biyolojik yeniden üretimi, hem de toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında, hanedekilerin bakım hizmetlerini yani toplumsal yeniden üretimi üstlenir. Demek oluyor ki hem sistemin devamı için aile ve toplumun ihtiyaç duyduğu işleri üstlenir, hem de üretime işgücü olarak katılır. Esneklik politikaları, tüm bu yeniden üretimin sürekliliğini sağlamak üzerine kurulmuştur. Bu nedenle kadınlar hem '*üç çocuk yapmalı*' hem de '*annelik görevini icra etmeli*' hem de '*esnek çalışmalıdırlar*'.

Devlet kurumları ve kanunları ile esnek çalışmayı kadınlar için bir çözüm olarak görmekte, kadın istihdamının düşüklüğünün çaresi olarak kamuoyuna kabul ettirmeye çalışmaktadır. Esnek istihdam politikalarının önemli bir uygulaması olan Avrupa İstihdam Stratejisi, Türkiye'deki uygulamalar için de örnek teşkil etmiştir. AİS'ni referans alan Ulusal İstihdam Stratejisi, tüm emek gücü için olduğu gibi, Türkiye gibi kadın emeğinin eğitim ve istihdam bakımından toparlanmaya çalıştığı bir ülke için felaketin ilanıdır. Türkiye toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından Dünya Ekonomik Forumu'nun 2014'te yayımladığı rapora göre 142 ülke arasında 125. sıradadır. Kadınlar hala özellikle kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadırlar. Kente göç ettiklerinde ise işsizlik ile karşı

karşıya kalmaktadırlar.

Esnek istihdam politikaları ile kadın istihdamı ve genç istihdamının piyasaya ucuz emek girişi olarak kullanılmasını hedeflenmektedir. Bunun da Özel İstihdam Büroları aracılığıyla sağlanmasını amaçlamaktadır. Kadın İstihdamı Yasa Tasarısı ve sonrasında yasalaşan Aile ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı yüzde iki dolayındaki doğurganlık oranını yüzde üçe çıkarmak, kadın çalışanların çocuk yapmasını teşvik etmek amacı taşımaktadır. Esnek çalışma yoluyla, kadın çalışanın hamile kalması durumunda yerine geçici işçi alınabileceğini öngören yasa, kadın örgütlerinin ve sendikaların kadını daha çok eve kapatacağı kaygısı nedeniyle büyük tepki görmüştür. Son olarak da “İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı” yasalaşmış ve Özel İstihdam Bürolarının yetki alanı genişletilerek, ebeveyn olan kadın işçi ve memurlara yarı zamanlı çalışma seçeneği getirilmiştir. Kadınların gerçekten istihdama katılımını artırmak için; istihdam politikalarının, doğum ve ebeveyn izinleri, kreş, bakım hizmetlerinin devlet tarafından sağlanabileceği ya da işgücü piyasasından bakım işçilerinin temin edilebileceği, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik politikalar ile birlikte olacak bütüncül uygulamalar gerekmektedir.

Esneklik politikaların ana amacı kadın emeğini düzenli ve güvenceli işlerden soyutlamak, anneliğe ve ev kadınlığına hapsedmektir. Bir yandan biyolojik ve toplumsal yeniden üretimi sağlayan kadın, diğer yandan sermayenin yeniden üretimi için kısmi zamanlı çalışan, güvencesiz, ucuz işgücü olacaktır. Bu şekilde bir işgücü olmak istemeyen kadını ise politikalar buna mecbur bırakacak ya da istihdam alanından çekilecektir. Sermayenin ve devletin ortak stratejileri ile oluşan mevcut düzenleme ve kanunların doğurganlığı artırmada etkisi olup olmayacağı tartışmalıdır ancak esnek çalışma modellerinin kadın istihdamını olumsuz etkileme ihtimali geçmişte var olmuş, gelecekte de olacaktır.

Kaynakça

- Ansal, H. (1996). *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar: Post-Fordizmde Üretim Esnekleşirken İşçiye Neler Oluyor?*, İstanbul: Birleşik Metal-İş.
- Aren, S. (2009) *Ekonomi Dersleri*, Ankara: İmge.
- Aslantepe, G. (2012) “Kadın İstihdamının Artırılması ve ILO Sözleşmeleri”, Makal, A. ve G. Toksöz (der.), *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği* içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi, 159-167.
- Bebel, A. (2013) *Kadın ve Sosyalizm*, çev. S. N. Kaya, İstanbul: Agora.
- Boyacıoğlu, H. (2013) “Kadın İstihdam Paketi Kime Ne Getirecek?”, BBC Türkçe, http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/10/131025_kadin_tesvik_paketi.shtml, indirilme tarihi: 10 Şubat 2014.
- Braverman, H. (2008) *Emek ve Tekelci Sermaye*, çev. Ç. Çidamlı, İstanbul: Kalkedon.
- De Beauvoir, S. (1993) *Kadın “İkinci Cins”: Genç Kızlık Çağı*, çev. B. Onaran, İstanbul: Payel.
- Dedeoğlu, S. (2012) “Türkiye’de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı”, Dedeoğlu, S. ve A. Elveren (der.), *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* içinde, İstanbul: İletişim, 211-229.
- Dobb, M. (2007) *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler: Geçiş Tartışmaları*, çev. F. Akar, İstanbul: Belge.
- Ecevit, Y. (1993) “Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri”, Tekeli, Ş. (der.), *Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın* içinde, İstanbul: İletişim, 117-128.
- Eğitim-Sen (2004) *Sorgulamak ve Değiştirmek İçin: 1. Kadın Kurultayı*, Ankara: Eğitim-Sen.
- Engels, F. (1990) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. K. Somer, Ankara: Sol.
- Ercan, F. (2013) *Toplumlar ve Ekonomiler*, İstanbul: Bağlam.
- Erhat, A. (2003) *İşte İnsan (Ecce Homo)*, İstanbul: Can.
- Gramsci, A. (2000) “Americanism and Fordism”, Forgas, D. (ed.), *Gramsci Reader* içinde, New York: New York University.
- Gül, H., Yalçınoğlu, N. ve N. Atlı (2014) “Türkiye’de Çalışma Yaşamında Kadının Konumu ve Sorunları”, *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 13(2): 169-176.
- İş Kanunu (2003) *T.C. Resmi Gazete*, 4875, 22 Mayıs 2003.
- İş Kanunu ile Türkiye İş Kurumu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2016) *T.C. Resmi Gazete*, 6715, 6 Mayıs 2016.
- İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu (2012) *T.C. Resmi Gazete*

- te, 6331, 20 Haziran 2012.
- Karadeniz, O. (2011) "Türkiye'de Atipik Çalışan Kadınlar ve Yaygın Sosyal Güvencesizlik", *Çalışma ve Toplum*, 2011(2): 83-127.
- KEİG (2009) "Türkiye'de Kadın Emeği ve İstihdamı: Sorun Alanları ve Politika Önerileri", http://www.keig.org/content/raporlar/keig%20platformu%20politika%20raporu_2009.pdf, İstanbul: KEİG, indirilme tarihi: 23 Mart 2014.
- KEİG (2015) "Özel İstihdam Büroları ve Bürolar Aracılığı ile İş İlişkisi: Kadın İstihdamı İçin Çözüm mü? Güvencesiz Esneklik İçin Tuzak mı?", <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/04/oib-web.pdf>, İstanbul: KEİG, indirilme tarihi: 11 Ağustos 2016.
- KEP (2013) "Kadın İstihdam Yasa Tasarısı: Çifte Sömürüye Devam mı?", <http://kadinemegiplatformu.blogspot.com.tr/2013/11/kadn-istihdam-yasa-tasars-cifte.html>, indirilme tarihi: 29 Temmuz 2015.
- Kesici, M. R. (2011) "Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumu", *Çalışma ve Toplum*, 2011/1: 75-115.
- Koray, M. (2011) "Küreselleşen Eşitlik Politikalarına Karşı Küreselleşen Kapitalizm: Sol-Feminist Bir Eleştiri", Sancar, S. (der.), *Birkaç Arpa Boyu... 21. yy'a Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* içinde, İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Koşar, A. (2014) "Ulusal İstihdam Stratejisi Bağlamında Esnekliği Türkiye Stratejisi", Müftüoğlu, Ö. ve A. Koşar (der.) *Kapitalist Üretim İlişkilerinde Yeniden Esneklik: Türkiye'de Esnek Çalışma* içinde, İstanbul: Evrensel Kültür, 100-118.
- Makal, A. (2012) "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", Makal, A. ve G. Toksöz (der.), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* içinde, Ankara: Ankara Üniversitesi, 38-115.
- Marx, K. (2008) *Ücretli Emek ve Sermaye: Ücret Fiyat Kar*, çev. S. Belli, İstanbul: Sol.
- Marx, K. (2011) *Kapital: Ekonomi Politikin Eleştirisi*, çev. M. Selik ve N. Satlıgan, İstanbul: Yordam.
- Mies, M. (2012) *Dünya Ölçeğinde Ataerki ve Birlik: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*, çev. Y. Temurtürkan, Ankara: Dipnot.
- OECD (2010) "Gender Brief, Prepared by the OECD Social Policy Division", <http://www.oecd.org/els/family/44720649.pdf>, indirilme tarihi: 5 Mart 2015.
- Omay, U. (2011) "Yedek İşgücü Ordusu Olarak Kadınlar", *Çalışma ve Toplum*, 2011/3: 137-166.
- Öngen, T. (2003) "Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri", *2000-2003 Petrol-İş Yıllığı Küreselleşme Koşullarında Kapitalizm ve Sendikal Hareket* içinde, İstanbul: Petrol-İş Yayın No: 85.
- Özer, M. ve K. Biçerli (2004) "Türkiye'de Kadın İşgücünün Panel Veri Analizi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1): 55-86.
- Tayanç, F. ve T. Tayanç (1981) *Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın*, Ankara: Tan.
- Taylor, F. W. (2005) *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*, çev. B. Akın, Ankara: Adres.
- TBMM Tutanak (2015) "Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu", 24'üncü Yasama Dönemi, Beşinci Yasama Yılı, İkinci Toplantısı, https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.goruntule?pTutanakId=1205, indirilme tarihi: 5 Ağustos 2016.
- Toksöz, G. (2012a) *Kalkınmada Kadın Emeği*, İstanbul: Varlık.
- Toksöz, G. (2012b) "Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği", Dedeoğlu, S. ve A. Elveren (der.), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* içinde, İstanbul: İletişim, 103-126.
- Toksöz, G. (2012c). "Ulusal İstihdam Stratejisi Kadınlar ve Gençler İçin Neler Getiriyor?", Makal, A. (ed.), *Ulusal İstihdam Stratejisi Eleştirel Bir Bakış* içinde, Ankara: Türk-İş, 36-49.
- Toksöz, G. (2015) "Yeni Aile Nüfus Yasasının Amacı Doğurganlığı Artırmak", <http://bianet.org/bianet/toplum/162081-yeni-aile-nufus-yasasinin-ama-ci-dogurganligi-artirmak>, indirilme tarihi: 12 Ağustos 2016.
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2014) *Toplumsal Cinsiyet İstatistikleri*, Ankara: TÜİK.
- Ulusal İstihdam Stratejisi (UIS) (2015) Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü, <http://www.uis.gov.tr/media/1370/uis-2014-2023.pdf>, indirilme tarihi: 10 Ağustos 2016.
- United Nations (UN) (2015) "Gender Statistics: Proportion of Employed Working Part-Time, by Sex (1990-2012)", <http://genderstats.org/Browse-by-Indicator?ind=14&srid=10>, indirilme tarihi: 04 Mart 2015.
- Uyanık, Y. (2008) "Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasaları", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2): 209-224.
- World Bank (WB) (2014) "Gender at Work: A Companion to the World Development Report on Jobs", http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Event/Gender/GenderAtWork_

web2.pdf indirilme tarihi: 5 Mart 2015.

Yaman Öztürk, M. ve Ö. Öztürk (2014) “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi ile Ulusal İstihdam Stratejisi Belgesi’nde Ortaya Konulan Vizyon”, Müftüoğlu, Ö. ve A. Koşar (der.), *Kapitalist Üretim İlişkilerinde Yeniden Esneklik: Türkiye’de Esnek Çalışma* içinde, İstanbul: Evrensel, 88-118.

Yılmaz Eser, B. ve H. Terzi, (2008) “Türkiye’de İşsizlik Sorunu ve Avrupa İstihdam Stratejisi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30: 229-250.